

Л. П. ДІДКІВСЬКА, Г. Д. ШВЕЦЬ

**СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОВА.
СИНТАКСИС**

Частина 1

**НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК
ДЛЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ**

Київ
Фенікс
2020

УДК 811.161.2'367(075.8+079.1)

Д44

*Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 7 від 28 січня 2020 року)*

Рецензенти:

І. П. Дроздова, д. пед. н., професор, завідувач кафедри українознавства Харківської державної академії дизайну та мистецтв;

І. М. Кочан, д. філол. н., професор, завідувач кафедри прикладного українського мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка;

Н. П. Шумарова, д. філол. н., професор, завідувач кафедри мови та стилістики Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Дідківська Л. П., Швець Г. Д.

Д44 Сучасна українська мова. Синтаксис (у двох частинах): навчальний посібник для іноземних студентів / Л. П. Дідківська, Г. Д. Швець. – Ч. 1. – Вид. 2-е, виправл. і доповн. – Київ: Фенікс, 2020. – 182с.

ISBN 978-966-136-732-5

ISBN 978-966-136-733-2 (Ч. 1)

Посібник з українського синтаксису є частиною комплексу навчально-методичного забезпечення освітніх програм з підготовки студентів-іноземців за спеціальністю 035 «Філологія» (спеціалізація 035.01 «Українська мова та література») у закладах вищої освіти України.

Запропоновано теоретичний матеріал і систему практичних завдань та вправ, спрямовані на формування в іноземних студентів цілісного уявлення про основні поняття й категорії синтаксису як важливого розділу граматичної структури української мови, а також на оволодіння навичками професійного наукового мовлення.

Для іноземних студентів-філологів, викладачів української мови як іноземної, вітчизняних студентів філологічних освітніх програм.

УДК 811.161.2'367(075.8+079.1)

ISBN 978-966-136-732-5

ISBN 978-966-136-733-2 (Ч. 1)

© Дідківська Л. П., Швець Г. Д., 2020

© Видавництво «Фенікс», 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
Тема 1. СИНТАКСИС ЯК РОЗДІЛ ГРАМАТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	6
Завдання до теми № 1	9
Тема 2. ГОЛОВНІ СИНТАКСИЧНІ ОДИНИЦІ	10
Завдання до теми № 2	15
Тема 3. СИНТАКСИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ У СЛОВОСПОЛУЧЕННІ ТА РЕЧЕННІ	18
Завдання до теми № 3	25
Тема 4. СИНТАКСИС ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ	31
Завдання до теми № 4	35
Тема 5. ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ	38
Завдання до теми № 5	45
Тема 6. ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ	51
Завдання до теми № 6	55
Тема 7. ТИПИ РЕЧЕНЬ ЗА РІЗНИМИ ОЗНАКАМИ	59
Завдання до теми № 7	64
Тема 8. ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ	67
Завдання до теми № 8	78
Тема 9. ПОВНІ ТА НЕПОВНІ ПРОСТІ РЕЧЕННЯ	92
Завдання до теми № 9	95
Тема 10. ПОНЯТТЯ ПРО СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ	97
Завдання до теми № 10	100
Тема 11. СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ	102
Завдання до теми № 11	106

Тема 12. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ	114
Завдання до теми № 12 (1, 2 питання)	118
Завдання до теми № 12 (3 питання).....	126
Завдання до теми № 12 (4 питання).....	132
Завдання до теми № 12 (5 питання).....	136
Завдання до теми № 12 (6, 7 питання)	143
Завдання до теми № 12 (8 – 12 питання).....	151
Тема 13. БЕЗСПОЛУЧНИКОВІ СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ	157
Завдання до теми № 13	161
Тема 14. СКЛАДНЕ СИНТАКСИЧНЕ ЦІЛЕ (ССЦ)	163
Завдання до теми № 14	166
Тема 15. ТЕКСТ ТА ЙОГО ГОЛОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ	167
Завдання до теми № 15	171
Тема 16. ПРЯМА ТА НЕПРЯМА МОВА	173
Завдання до теми № 16	177
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	179
ЛІТЕРАТУРА	181

ПЕРЕДМОВА

Навчальний посібник з українського синтаксису призначено для іноземних студентів, які навчаються на філологічних факультетах закладів вищої освіти України. Структура, зміст і навчально-методичний апарат видання обумовлені його головною метою – сформувати у студентів-інокомунікантів цілісне уявлення про синтаксис як важливий складник граматики української мови.

Книга увібрала результати п'ятнадцятирічного досвіду викладання дисципліни «Сучасна українська мова. Синтаксис» іноземним студентам із Китаю, Кореї, Туреччини та інших країн в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Першу частину посібника складають 16 тем, що охоплюють такі розділи, як «Словосполучення», «Синтаксис простого речення», «Синтаксис складного речення», «Складне синтаксичне ціле і текст», «Пряма та непряма мова». У межах кожної теми запропоновано теоретичний матеріал і завдання практичного характеру.

Зміст теоретичної частини посібника спрямовано на свідоме і тривале засвоєння базових питань синтаксису, на формування навичок аналітичного читання й розуміння наукового тексту, розвиток логічного мислення, уміння застосовувати вивчені синтаксичні структури в мовленні. Цим самим забезпечено зв'язок теоретичного курсу синтаксису з іншими дисциплінами навчального плану для студентів-іноземців, насамперед із практичним курсом української мови. Узагальнення матеріалу у вигляді різноманітних схем і таблиць орієнтовано на інтенсифікацію опрацювання теоретичних відомостей в іноземній аудиторії.

Система завдань ґрунтується на контролі засвоєння студентами теоретичного матеріалу лекцій і побудована з урахуванням принципу цілісності структури мови та взаємозв'язків і взаємовідносин її знакових одиниць, функціонально-комунікативного підходу та методичного принципу організації навчального матеріалу – від простого до складного. Завдання спрямовані на формування й розвиток в іноземних студентів навичок аналізу структури синтаксичних одиниць та вмінь їх доцільного й правильного використання, синонімічної заміни в мовленні.

Лексико-граматичний матеріал прикладів та завдань організовано так, щоб репрезентувати різні функціональні стилі української мови, з перевагою структур публіцистичного, розмовного та наукового мовлення, що вмотивовано реальними комунікативними потребами студентів-іноземців. Частина прикладів дібрана із творів класиків української літератури, сучасної преси та усної народної творчості. Переважну більшість прикладів створили автори навчального видання.

Посібник призначено для роботи з викладачем в аудиторії, а також для самостійної роботи студентів. Він може бути корисним і для вітчизняних студентів-філологів.

Тема 1. СИНТАКСИС ЯК РОЗДІЛ ГРАМАТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1. Синтаксичний рівень мови.
2. Оддиниці синтаксису.
3. Зв'язок синтаксису з фонетикою, лексикологією та морфологією.

1. Синтаксичний рівень мови

СИНТАКСИС (від грецького слова *syntaxis* – побудова, поєднання, порядок) – це розділ граматики, який вивчає будову словосполучень та речень, смислові відношення в них та засоби їхнього вираження. У сучасній лінгвістиці цей термін має безпосередній зв'язок із термінами «мова» й «мовлення». ► Відомо, що **МОВА** визначається як **система фонетичних, лексичних та граматичних засобів**, за допомогою яких люди виражають свої думки, почуття, волевиявлення та спілкуються між собою. ► **МОВЛЕННЯ** кваліфікують як діяльність мовця, що використовує засоби мови в конкретних ситуаціях.

Чи існує межа між мовними та мовленнєвими засобами комунікації? Розглянемо окремі приклади. Так, відмінкові форми слова **голова** мають систему:

	Однина	Множина
Н.	голова́	го́лови
Р.	голови́	голі́в
Д.	голови́	голова́м
Зн.	го́лову	го́лови
О.	голово́ю	го́ловами
М.	(на/у) голови́	(на/у) го́ловах
Кл.	го́лово!	го́лови!

Мовні значення кожної форми в системі визначаються її місцем серед інших форм. У структурі речення ці форми зберігають своє мовне значення, проте набувають і нових. Порівняймо форми *знахідного відмінка* в таких реченнях:

Вона хапається за ГОЛОВУ і з жахом дивиться у простір.

Жінка ГРИЗЕ йому ГОЛОВУ кожного дня.

Усі дівчата згадують тебе та ГОЛОВУ ЛАМАЮТЬ – що з тобою відбувається?

У першому реченні форма *Зн. в.* слова **голова** означає частину тіла людини, у другому – в поєднанні з дієсловом (*гризе голову*) набуває значення «докучати, вимагати щось», у третьому (*ламати голову*) – «намагатися зрозуміти щось».

Як бачимо з прикладів, значення словоформи в кожному конкретному випадку залежить від її зв'язків із іншими словами в реченні. Таким чином, кожний засіб комунікації використовують одночасно як мовний та мовленнєвий, як системний та функціональний.

► Отже, **СИНТАКСИС** – це мовний рівень, у межах якого системні одиниці використовуються для створення мовленнєвих структур. Йдеться про перше значення терміна «синтаксис».

► По-друге, **СИНТАКСИСОМ** називають розділ граматики, який подає правила, закономірності побудови мовлення. Таким чином, той самий термін може позначати і аспект мови, і науковий опис цього аспекту. Співвідношення синтаксису не лише з поняттям мови, а і з поняттям мовлення дозволяє розширити сферу граматичних явищ. Ця сфера розповсюджується і на речення, і на текст.

2. Одиниці синтаксису

Сучасна лінгвістика виділяє такі синтаксичні одиниці.

1. Словосполучення:

тепла осінь; складати іспити; вдало виступити.

2. Просте речення:

Студент їде в метро.

Музика – це вид мистецтва.

3. Складне речення:

Ніхто не знає, де буде зустріч.

4. Складне синтаксичне ціле (ССЦ), абзац:

У музеї зібрано багато експонатів. Це перш за все стародавні книжки. Їх було знайдено в різних містах України.

3. Зв'язок синтаксису з фонетикою, лексикологією та морфологією

Синтаксис є вищим рівнем у мовній системі і пов'язаний із такими мовними рівнями, як фонетика, лексика і морфологія, оскільки їхні одиниці є складовими будь-якого речення. **ФОНЕТИКА** дає уявлення про фонетичне оформлення речення, його інтонаційну особливість. Наприклад:

У саду багато дерев.

Які гарні квіти!

Звідки ти це знаєш?

ЛЕКСИКА репрезентує значення слів, у **МОРФОЛОГІЇ** ж слова розглядають в аспекті їхньої внутрішньої структури, як вони класифікуються, творять форми тощо. У **СИНТАКСИСІ** ці ж слова розглядають з погляду того, яка їхня участь у побудові словосполучень та речень. Словоформи повнозначних частин мови стають членами речення, службові слова виконують допоміжну роль при членах або частинах речення (наведені вище приклади).

Таким чином, вищий рівень синтаксису в ієрархії мовних аспектів визначається тим, що, з одного боку, у синтаксисі диференціюються значення різних мовних засобів, а з іншого, відбувається їхній синтез і виникають нові значення.

Рівні мовної системи

У науковому описі мови синтаксис традиційно розташовано після морфології. У чому ж полягає різниця між синтаксисом та морфологією як розділами граматики? Цю різницю, перш за все, ми бачимо в предметі вивчення. **ПРЕДМЕТ МОРФОЛОГІЇ** визначено так: у центрі морфології перебувають *частини мови та їхні форми*. **ПРЕДМЕТОМ СИНТАКСИСУ** виступають *одиниці синтаксису (словосполучення, речення, текст)* у їхньому зв'язку та взаємодії. І хоча предмети морфології та синтаксису різні, ці розділи граматики тісно пов'язані між собою. Спільним для обох виступає об'єкт вивчення. Так, морфологія вивчає закономірності вживання форм слів, які в реченні завжди мають синтаксичні зв'язки з іншими словами й формами слів. Зв'язки ж якраз і досліджує синтаксис. Вивчаються не лише реальні зв'язки, але й потенційні можливості слів та форм щодо встановлення таких зв'язків.

Таким чином, якщо для морфології слово й форма слова слугують предметом усебічного вивчення, то для синтаксису вони є об'єктами часткового вивчення лише з боку зв'язків. Незважаючи на цю різницю, слово й форма слова становлять той спільний об'єкт, що дозволяє говорити про морфологію й синтаксис як частини загального мовного рівня – граматичного.

Предмет вивчення морфології	Предмет вивчення синтаксису
<ul style="list-style-type: none"> • частини мови (граматичні класи слів); • морфологічні категорії частин мови; • система форм слів та їхні значення. 	<ul style="list-style-type: none"> • одиниці синтаксису (їхня структура, функції, значення); • синтаксичні зв'язки між компонентами синтаксичних одиниць; • взаємодія одиниць синтаксису; • вживання форм слів.

Як видно з таблиці, синтаксис становить якісно новий етап порівняно з морфологією: якщо морфологія досліджує окреме слово та його форми, то синтаксис аналізує структуру та функціонування цих форм у межах одиниць, більш складних, ніж слово.

Завдання до теми № 1

Завдання 1. Дайте відповіді на запитання.

1. Що вивчає синтаксис?
2. Яка різниця між поняттями *мова* і *мовлення*?
3. Від чого залежить значення словоформи в кожному конкретному випадку?
4. Чому мовні засоби є системними, а мовленнєві – функціональними?
5. У яких двох значеннях функціонує термін *синтаксис*?
6. Чи обмежується синтаксис рамками речення?
7. Які синтаксичні одиниці виділяє сучасна наука про мову?
8. Які рівні мовної системи ви знаєте?
9. Як синтаксис пов'язаний із фонетикою, лексикою, морфологією?
10. Чому синтаксис називають вищим мовним рівнем?
11. Чому морфологію і синтаксис об'єднують у граматику?

Завдання 2. Пригадайте назви синтаксичних одиниць. Виберіть із тексту лекції № 1 приклади різних синтаксичних одиниць і запишіть їх.

Завдання 3. Знайдіть у тексті лекції та выпишіть словосполучення, що співвідносяться за змістом із запропонованими в завданні словосполученнями.

Зразок: синтаксичний об'єкт – об'єкт синтаксису.

Фонетичні засоби – _____	Рівень мови – _____
Системні одиниці – _____	Зв'язки у синтаксисі – _____
Грамматичні явища – _____	Комунікаційний засіб – _____
Форми відмінків – _____	Мовні засоби – _____

Завдання 4. Закінчіть речення, користуючись текстом лекції.

1. Значення словоформи в кожному конкретному реченні залежить від _____
_____
2. Синтаксис, по-перше, – це _____
_____
3. По-друге, синтаксисом називають _____
_____
4. Вищий рівень синтаксису в ієрархії мовних аспектів визначається тим, що _____
_____
5. Якщо морфологія досліджує окреме слово та його форми, то синтаксис _____
_____

Тема 2. ГОЛОВНІ СИНТАКСИЧНІ ОДИНИЦІ

1. *Словосполучення як елементарна синтаксична одиниця.*
2. *Словосполучення і речення.*
3. *Просте і складне речення.*
4. *Складне синтаксичне ціле в порівнянні з іншими синтаксичними одиницями.*

1. Словосполучення як елементарна синтаксична одиниця

Найпростішою синтаксичною одиницею виступає словосполучення. Розглянемо на конкретному прикладі формування однієї з синтаксичних одиниць – сполучення слів **ПОВАЖНИЙ ВІК**. Таке сполучення у будь-якому випадку не є простою сумою лексичних значень складників. Між ними виникають відношення, що становлять нове спільне значення. Так, у поєднанні іменника **ВІК** і прикметника **ПОВАЖНИЙ** формуються відношення **ПРЕДМЕТА І ЙОГО ХАРАКТЕРИСТИКИ**. Ці відношення становлять *граматичне значення* будь-якого сполучення слів у моделі «іменник + прикметник». Таку структуру використовують для номінації (найменування) предмета в єдності з його характеристикою, тобто це сполучення слів виконує *номінативну функцію*.

Поєднання моделі «іменник + прикметник» із значенням *предмет та його характеристика* та *номінативною функцією* має стійкий характер. Це дозволяє вважати будь-яке сполучення «іменник + прикметник» синтаксичною одиницею. Вона має назву *словосполучення*. Проте терміни «сполучення слів» і «словосполучення» не є синонімами. Сполученням слів можуть бути конструкції «*прийменник + іменна частина мови*»: **БІЛЯ МІСТА, ПОПЕРЕД СЕБЕ, У ВЕЛИКОМУ** (будинку). У синтаксисі виділяємо поєднання лише повнозначних слів, що має назву «словосполучення». Щоб краще зрозуміти специфіку словосполучення та інших синтаксичних одиниць, порівняймо їх між собою.

2. Словосполучення і речення

Розглянемо близькі за лексичним наповненням дві одиниці: **НАВЧАТИ ДІТЕЙ** (словосполучення) та **ВЧИТЕЛЬКА НАВЧАЄ ДІТЕЙ** (речення). З одного боку, ми бачимо їхню лексичну спільність, з іншого, – граматичну та функціональну розбіжності. Словосполучення **НАВЧАТИ ДІТЕЙ** лише називає дію та її об'єкт, а речення **ВЧИТЕЛЬКА НАВЧАЄ ДІТЕЙ** повідомляє про час дії (теперішній), її реальність (дія відбувається), особу, яка виконує дію (третя), і має завершену інтонацію.

Узагальнимо відмінності, що дозволяють вважати словосполучення й речення різними одиницями.

1) Речення, на відміну від словосполучення, має групу *синтаксичних категорій*. Цю групу становлять:

- а) *синтаксична категорія часу*;
- б) *синтаксична категорія модальності* (дія реальна чи ні);
- в) *синтаксична категорія особи*.

Синтаксичні категорії часу, модальності й особи конкретизують речення й об'єднуються у спільну категорію *предикативності*.

Синтаксична категорія предикативності може мати різні форми вияву, проте вона обов'язкова в будь-якому реченні. Отже, **речення – предикативна одиниця**. Словосполучення, навпаки, не має предикативності. Його зміст не конкретизується з боку часу, модальності та особи. Отже, **словосполучення – непередикативна одиниця**.

2) Речення має конкретний зміст і тому стає повідомленням, тобто виконує **комунікативну функцію (функцію спілкування)**. Таким чином, речення – комунікативна одиниця. Словосполучення, на відміну від речення, не є повідомленням, тому що його зміст не конкретизовано часом, модальністю та особою. Отже, словосполучення – **некомунікативна одиниця**. Як відомо, воно виконує **номінативну (називну) функцію**. Таким чином, словосполучення – **номінативна одиниця**. Коли словосполучення вживається в реченні, воно не набуває комунікативних ознак. Воно є лише частиною речення, номінативним засобом у складі комунікативної одиниці.

3) Речення як комунікативна одиниця і словосполучення як номінативна одиниця мають різне **інтонаційне оформлення**.

Речення має інтонацію закінченого повідомлення, а словосполучення позбавлене такої інтонації, оскільки не виконує комунікативної функції.

4) Реченню та словосполученню як граматичним одиницям властиве **граматичне значення**. Граматичну сутність речення (тобто його граматичне значення), становить предикативність. Граматичне значення словосполучення становлять відношення між його компонентами.

Таким чином, **РЕЧЕННЯ, НА ВІДМІНУ ВІД СЛОВОСПЛУЧЕННЯ, ВИСТУПАЄ ЯК ОДИНИЦЯ ВИЩОГО РІВНЯ СИНТАКСИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ, ОСКІЛЬКИ Є ПРЕДИКАТИВНОЮ ОДИНИЦЕЮ, ВИКОНУЄ ФУНКЦІЮ СПІЛКУВАННЯ, МАЄ ЗАВЕРШЕНУ ІНТОНАЦІЮ.**

3. Просте і складне речення

Порівняємо два речення:

1) **Досить широким є асортимент тканин для нових моделей.**

2) **Досить широким є асортимент тканин, із яких виготовляють нові моделі.**

1) Перше речення має просту структуру, а друге – складну. У простому реченні предикативність представлена одноразово (один підмет і один присудок), тоді як у складному вона виражена двічі. Отже, **просте речення монопредикативне, а складне – поліпредикативне**. Це перша і головна різниця між простим і складним реченнями.

2) Як було зазначено, просте речення виконує комунікативну функцію. Воно є самостійним повідомленням. Чи є така функція у складного речення і чи зберігається

функція повідомлення в кожній з частин складного речення? Якщо ми прочитаємо частини другого речення окремо, то відчуємо, що думка в першій частині не закінчена, а друга самостійно взагалі не може існувати. Отже, **складне речення виступає комунікативною одиницею лише в цілому, у той час як кожна його частина не є самостійним повідомленням.**

3) Про це свідчить інтонаційне оформлення складного речення. Лише **в цілому складне речення характеризується інтонацією закінченого повідомлення, між тим як окремі його частини не оформлені інтонаційно як самостійні повідомлення.**

4) Нарешті, зрозуміло, що об'єднання кількох предикативних одиниць у складну конструкцію не є сумою інформацій. **Мета поєднання частин у складне речення – встановлення відношень між частинами.** Так, у нашому прикладі йдеться про атрибутивні (означальні) відношення, адже друга частина речення пояснює, **які** саме є тканини. Відношення між частинами складного речення – це його граматична сутність. Таким чином, **якщо граматичним значенням простого речення є предикативність, то граматичне значення складного речення становлять відношення між його частинами.**

Таким чином, **СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ ПОРІВНЯНО З ПРОСТИМ ВИСТУПАЄ ЯК ОДИНИЦЯ ВИЩОГО РІВНЯ СИНТАКСИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ, ТОМУ ЩО ВОНО ПОЛІПРЕДИКАТИВНЕ, У ЦЬОМУ ВИСТУПАЄ КОМУНІКАТИВНОЮ ОДИНИЦЕЮ І ХАРАКТЕРИЗУЄТЬСЯ ЗАКІНЧЕНОЮ ІНТОНАЦІЄЮ, А ЙОГО ГРАМАТИЧНИМ ЗНАЧЕННЯМ Є ВІДНОШЕННЯ МІЖ ЧАСТИНАМИ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ.**

4. Складне синтаксичне ціле у порівнянні з іншими одиницями синтаксису

Складне синтаксичне ціле (ССЦ) – це група декількох окремих речень, пов'язаних між собою граматично й тематично. Наприклад:

Знову в моді такий традиційний вид одягу, як костюм. Його популярність пояснюється, перш за все, зручністю, практичністю та безумовною елегантністю цього вбрання. Сьогодні завдяки оригінально вирішеним деталям, новим пропорціям урізноманітнюється навіть традиційний «англійський» костюм.

У цьому ССЦ всі речення пов'язані однією темою – **КОСТЮМ** (якщо ССЦ є частиною цілого тексту, у якому виділяється декілька таких одиниць, то його тему називають **мікротемою**). Граматичний зв'язок у цій конструкції реалізується з допомогою займенників (**його, цього**).

1) Складне синтаксичне ціле складається з кількох речень. Отже, **ССЦ, як і складне речення, є поліпредикативною одиницею.**

2) Проте між компонентами складного речення та ССЦ є суттєві розбіжності. Частина складного речення виконують лише структурну функцію, а не комунікативну, тому що окремими повідомленнями вони не виступають. **Компоненти ССЦ, на відміну від компонентів складного речення, виконують дві функції: вони є самостійними повідомленнями в межах ССЦ й одночасно будують його як комунікативну одиницю вищого рівня синтаксичної організації – одиницю тексту.**

3) Інтонаційне оформлення складного синтаксичного цілого як комунікативної одиниці вищого рівня має свою особливість. Вона полягає в тому, що **ССЦ поділяється на дві нерівномірні, неоднакові за інтонацією частини з довгою паузою між ними.** Першу частину вимовляють із поступовим підвищенням тону, яке створює інтонаційне напруження, а тим самим і смислове напруження у слухача; другу починають із помітно зниженого тону і закінчують глибшим зниженням його в кінці.

4) Граматичне значення ССЦ, як і граматичне значення складного речення, створюється відношеннями між предикативними одиницями, що входять до нього. Проте характер цих відношень своєрідний: **речення у ССЦ вступають у єднальні відношення, що можуть ускладнюватися будь-яким додатковим значенням.**

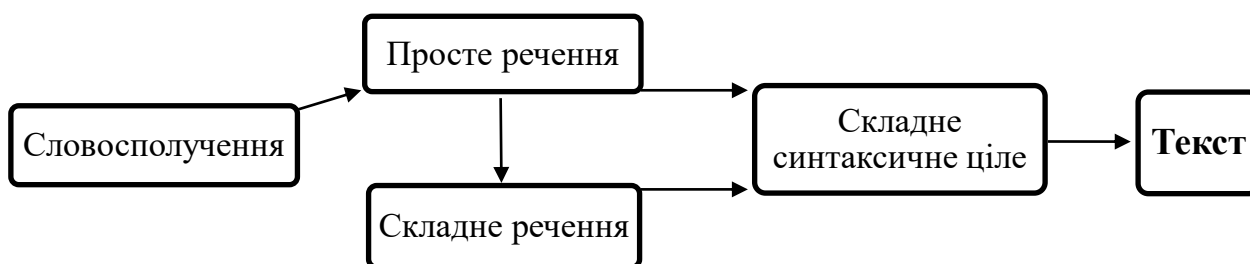
Таким чином, **СКЛАДНЕ СИНТАКСИЧНЕ ЦІЛЕ, З ОДНОГО БОКУ, ВИЯВЛЯЄ ТОТОЖНІСТЬ ТО З ПРОСТИМ, ТО ЗІ СКЛАДНИМ РЕЧЕННЯМ. З ІНШОГО БОКУ, ВОНО ВІДРІЗНЯЄТЬСЯ ВІД ОБОХ ОДИНИЦЬ ХАРАКТЕРОМ ВІЯВЛЕННЯ СИНТАКСИЧНИХ ОЗНАК. ПРИ ЦЬОМУ НАЯВНИЙ ВИЩІЙ РІВЕНЬ СИНТАКСИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СКЛАДНОГО СИНТАКСИЧНОГО ЦІЛОГО.**

Отже, можна зробити такі висновки:

- Кожна синтаксична одиниця має характерні риси, які відрізняють її від інших одиниць. Ці характерні риси виявляються на тлі спільних ознак синтаксичної одиниці, що становлять стійкий комплекс.
- Вихідною синтаксичною одиницею є просте речення, тому що воно є носієм спільних ознак, властивих усім синтаксичним одиницям. **Просте речення вважають базовою синтаксичною одиницею не лише у сфері теоретичного опису синтаксичних одиниць, але й у практичному використанні мови.**
- У побудові синтаксичних одиниць спостерігаємо тенденцію до ускладнення: від словосполучення до складного синтаксичного цілого. Кожна менш складна синтаксична одиниця входить до складнішої як її будівельний матеріал. Так, словосполучення як непередикативна одиниця бере участь у побудові речення, що є передикативною одиницею. Просте речення як монопередикативна одиниця бере участь у побудові поліпередикативних одиниць – складного речення та складного синтаксичного цілого. Складне речення разом із простим реченням формує складне синтаксичне ціле. Такий перехід від простого до складного, від одиниць менш складної структури до більш складних конструкцій має назву **ІЄРАРХІЯ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ**.
- Мовлення є результатом використання різноманітних засобів мови з комунікативною метою. **Найвищою комунікативною одиницею є складне синтаксичне ціле – одиниця тексту.** Вона виникає як результат взаємозв'язку та взаємодії інших синтаксичних одиниць. Саме це засвідчує єдність усіх рівнів синтаксису, єдність синтаксичної системи в цілому.

Ієрархія синтаксичних одиниць

Завдання до теми № 2

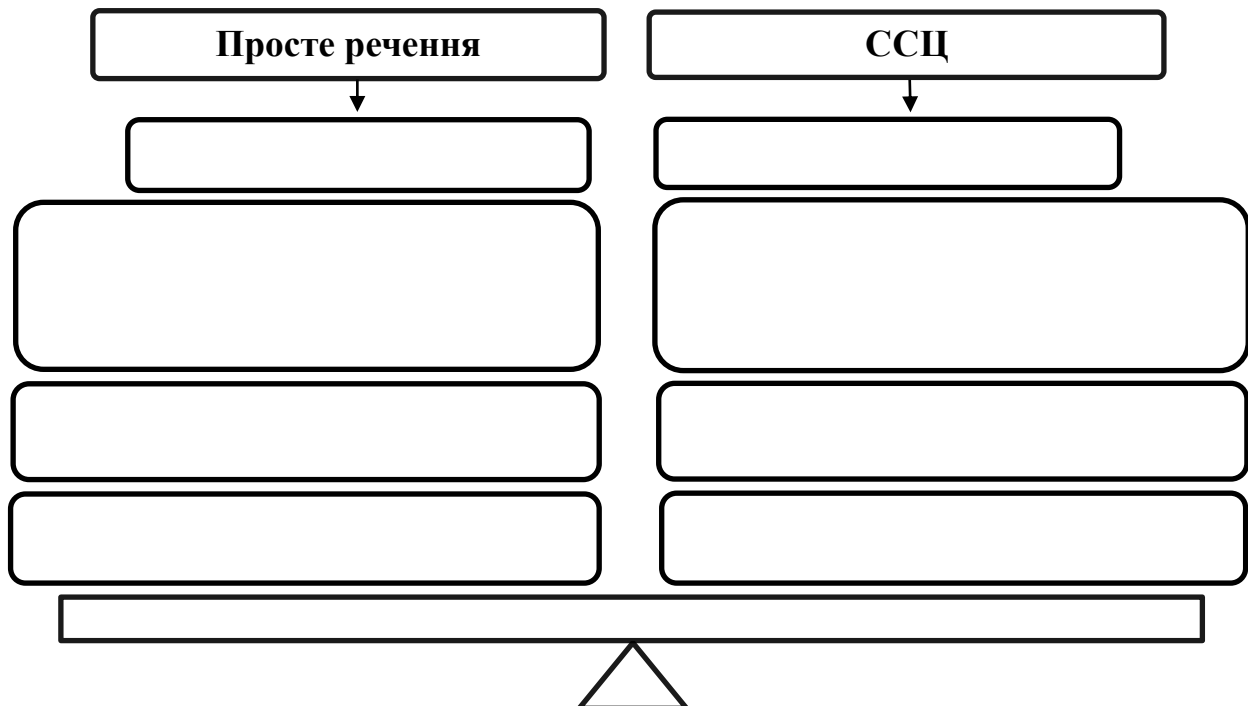
Завдання 1. Дайте відповіді на запитання.

1. Чому словосполучення є мінімальною синтаксичною одиницею?
2. Яка роль словоформ у словосполученнях?
3. Яку функцію виконує словосполучення в реченні?
4. Які синтаксичні категорії має речення?
5. Чи має такі категорії словосполучення?
6. Що таке *предикативність* і чи є вона у словосполучення?
7. Яку функцію виконує речення?
8. Які розбіжності щодо інтонування мають словосполучення і речення?
9. Як можна визначити граматичне значення словосполучення і речення?
10. Яка головна різниця між простим і складним реченням?
11. Які характеристики властиві ССЦ?
12. Яку синтаксичну одиницю вважають базовою і чому?
13. Яка синтаксична одиниця є найвищою і чому?
14. Як ви розумієте, що таке *ієрархія синтаксичних одиниць*?

Завдання 2. За таблицями на стор. 11-13 порівняйте між собою

- а) словосполучення і речення,
- б) просте речення і складне речення,
- в) складне речення і ССЦ.

Завдання 3. За зразком таблиць на стор. 11-13 заповніть таблицю про ознаки простого речення і ССЦ.

Завдання 4. Визначте різницю між усіма синтаксичними одиницями

- а) у граматичному значенні,
- б) в інтонації,
- в) у функції.

Завдання 5. Проаналізуйте, що є спільного й відмінного між запропонованими словами та словосполученнями.

квітка	червона квітка
розмірковувати	довго розмірковувати
сказати	сказати другові
перший	перший у черзі
посміхаючись	запитав посміхаючись
зроблений	зроблений своїми руками
дівчата	дівчата і хлопці
високо	високо вгорі
наш	наш друг
двоє	двоє дітей
друзі	справжні друзі
відповідати	невпевнено відповідати
схилившись	сидіти схилившись
відмінно	відмінно з української мови
четвер	минулий четвер

Завдання 6. А) Порівняйте словосполучення і речення. Яка їхня роль у мовленні?

іти селом	Іде Харитя селом, і якось їй дивно.
далеко від хати	Ніколи не ходила вона так далеко від хати.
чудовий краєвид	Вийшла на поле і стала, задивившись у далечінь на чудовий краєвид.
несказанно гарно	І справді було гарно на ниві, несказанно гарно.

Б) Об'єднайте речення. Яка синтаксична одиниця утворилася? Чим відрізняються окремі речення й утворена з них одиниця (фрагмент з оповідання М. Коцюбинського «Харитя»)?

Завдання 7. А) Утворіть із словосполучень речення. Поєднайте їх у складне синтаксичне ціле, додаючи необхідні сполучники.

1. Бабця Галя; бути майстринею; майстриня вишивки. – _____
_____
2. Колись приходити; приходити до неї; приходити на навчання; дівчата з інших сіл; приїздити навіть із Фастова та Трипілля. – _____
_____
3. Моя бабуся; мріяти передати; передати вміння; все своє вміння; передати мені; кровна і пряма спадкоємиця. – _____
_____

Б) Порівняйте своє ССЦ з авторським. Чому, на вашу думку, виникли відмінності?

Бабця Галя була майстринею вишивки. Колись до неї приходили на навчання дівчата з інших сіл, приїздили навіть із Фастова та Трипілля. Але вона мріяла передати все своє вміння мені – кровній і прямій спадкоємиці (А. Багряна).

Завдання 8. *Враховуючи ознаки речення як синтаксичної одиниці, визначте межі речень і поставте крапки й коми. Проаналізуйте структуру визначених вами речень.*

Зима навколо біліють сніги мороз ніби розмалював вікна дерева обсіпані інесем і обліплені снігом вони стоять нерухомі білі немов кришталеві і сяють від першого променю січневого сонця.

Ранок над кожною хатою стовпом в'ється дим тихо здається що село ще спить на вулиці нема нікого але в кожній хаті давно кипить робота.

Завдання 9. *Із тексту попереднього завдання виділіть словосполучення і запишіть їх. Подумайте, чим відрізняються визначені вами словосполучення і речення.*

Завдання 10. *Подумайте, як можна назвати синтаксичну одиницю, запропоновану в завданні 8. Поділіть цю синтаксичну конструкцію на мікротеми. Визначте ССЦ та дайте їм характеристику.*

Тема 3. СИНТАКСИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ У СЛОВОСПОЛУЧЕННІ ТА РЕЧЕННІ

1. *Поняття про синтаксичний зв'язок.*
2. *Класифікація синтаксичних зв'язків.*
3. *Види підрядного зв'язку у словосполученні.*
4. *Обсяг підрядних словосполучень.*
5. *Класифікація підрядних словосполучень за морфологічним вираженням головного слова.*

1. Поняття про синтаксичний зв'язок

► **СИНТАКСИЧНИЙ ЗВ'ЯЗОК** – це вираження граматичних відношень між одиницями, що поєднуються в мовленні.

Як формуються граматичні відношення? Будуючи речення, ми спираємося на лексичну сполучуваність слів, або на смислову сполучуваність. Так, прикметник **СМАЧНИЙ** за смислом поєднується лише з іменниками на позначення їжі – **СМАЧНИЙ БОРЩ, СМАЧНИЙ СІК** тощо і не поєднується з іншими групами іменників. Дієслово **ЧИТАТИ** сполучається з іменниками **ЛИСТА, КНИЖКУ, ЛЕКЦІЮ, РОМАН** тощо, і неможливе сполучення **ЧИТАТИ КІМНАТУ, СПОРТСМЕНА, СТИЛ**. Лексична сполучуваність підтримується синтаксичною сполучуваністю, тобто категоріальною співвіднесеністю між словами. Так, прикметник **ВИСОКИЙ** вільно сполучається з іменником **БУДИНОК** не лише лексично, а й синтаксично – на базі спільних категорій цих слів: роду, числа, відмінка. Таким чином, умовою поєднання в мовленні двох слів є можливість їх лексичної та синтаксичної сполучуваності.

Поєднуючи слова, ми відтворюємо різноманітні відношення між явищами й предметами, які названі цими словами. У мовленні ці відношення трансформуються у відношення між словами, тобто у *граматичні відношення*. Граматичні відношення виникають не лише між словами, а й між частинами складних речень та між окремими реченнями в тексті.

Залежно від характеристики відношень виділяють *типи* синтаксичних зв'язків (їх встановлюють на базі головних ознак) та *види й різновиди* синтаксичних зв'язків (їх встановлюють на базі додаткових ознак).

2. Класифікація синтаксичних зв'язків

Головною ознакою більшості синтаксичних поєднань вважають ГРАМАТИЧНУ ЗАЛЕЖНІСТЬ / НЕЗАЛЕЖНІСТЬ КОМПОНЕНТІВ ОДИН ВІД ОДНОГО. За цією ознакою виділяють три типи граматичних відношень і три відповідні типи синтаксичних зв'язків.

1) *Відношення незалежності* між компонентами означають, що *компоненти синтаксичної структури функціонально рівноправні*. Це рівноправ'я підтверджується неможливістю поставити запитання від одного компонента до іншого.

► Відношення незалежності виражає *сурядний зв'язок*. Отже, **СУРЯДНИМ** називають зв'язок між синтаксично рівноправними, незалежними один від одного компонентами. Сурядний зв'язок зустрічаємо в усіх синтаксичних одиницях.

а) У словосполученнях –

осінь, зима, весна, літо; не дерева, а квіти; сніг або туман.

б) У простих реченнях –

Речення класифікують за будовою і типами синтаксичних зв'язків.

Синтаксис вивчає правила, закономірності побудови мовлення.

в) У складних реченнях –

Довженко в усьому поет, і це його виділяє з-поміж багатьох митців.

Лексика репрезентує значення слів, а в морфології слова розглядають в аспекті їхньої внутрішньої структури.

г) У складному синтаксичному цілому –

Сонце вдарило з-за лісу червоним промінням на київські гори. І широка зелена Оболонь вкрилась тінню, потемнішала. І виразніше виступили високі смужки київських гір під ясным чистим небом, обсипані червонястим промінням (І. Нечуй-Левицький).

Сурядний зв'язок на різних синтаксичних рівнях має свої особливості в засобах вираження, проте сутність його завжди однакова – зв'язок між незалежними компонентами.

2) Відношення однібічної залежності вказують на те, що **зміст одного компонента підпорядковано визначенню, уточненню, доповненню змісту другого**. При цьому компонент, що пояснюється, стає **головним**, а той, що пояснює, – **залежним**. Залежність одного компонента від другого підтверджується тим, що від головного можна поставити запитання до залежного.

► Відношення однібічної залежності виражаються за допомогою **підрядного зв'язку**. Отже, **ПІДРЯДНИМ** називають зв'язок між компонентами синтаксичної одиниці, що перебувають у відношеннях однібічної залежності й виконують у ній різні функції. Підрядний зв'язок, як і сурядний, зустрічаємо в усіх синтаксичних одиницях.

а) У словосполученнях –

зелений ДУБ; КВИТИ для вчительки; ДОСЛІДЖУВАТИ космос; добре ВЧИТИСЯ

(великими буквами позначено головне слово).

б) У простих реченнях –

Мені осіння ніч короткою здається.

Як швидко плине час!

в) У складних реченнях –

Земля для тих, хто коло неї ходить.

Синтаксис – це розділ мовознавства, який вивчає будову словосполучень та речень.

г) У складному синтаксичному цілому –

З давніх часів батьки привчали своїх дітей берегти хліб. Ще з молоком матері засвоювалися форми бережного ставлення до святая святих. Тому що хліб був мірилом життя, показником людських статків, повсякденної культури.

Отже, сурядність та підрядність є універсальними зв'язками. Їх використання в одиницях усіх синтаксичних рівнів свідчить про єдність цих рівнів.

3) Відношення двобічної залежності обумовлюють **функціональну взаємодію компонентів, що сполучаються, їхню функціональну рівновагу**. Кожний із компонентів одночасно визначає другий компонент і сам визначається цим другим компонентом. Такі відношення виникають на рівні речення, тобто між підметом та присудком:

Ніч збігла. Почався новий день.

Ми можемо поставити запитання від підмета до присудка і навпаки, що й підтверджує взаємозалежність цих компонентів.

► Відношення взаємозалежності виражаються за допомогою зв'язку *координації*. Отже, **КООРДИНАЦІЄЮ** називається зв'язок між взаємозалежними компонентами синтаксичних одиниць, що перебувають у відношеннях функціональної рівноваги.

3. Види підрядного зв'язку у словосполученні

Проаналізувавши типи синтаксичних зв'язків, можемо визначити словосполучення так:
► **СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ** – це номінативна синтаксична одиниця, утворена поєднанням двох чи кількох повнозначних слів за допомогою підрядного або сурядного зв'язку.

Далі розглянемо види підрядного зв'язку у словосполученні. Їх виділяють на основі додаткового критерію – форми залежного компонента. Вона показує, яким чином залежне слово об'єднується з головним. За цією ознакою виділяють *три види підрядного зв'язку: узгодження, керування, прилягання*.

УЗГОДЖЕННЯ

► **УЗГОДЖЕННЯМ** називають підрядний зв'язок, при якому форма підпорядкованого (залежного) члена уподібнюється формам пояснюваного (головного) члена. Так, прикметник, поєднуючись із іменником, набуває тих самих форм роду, числа й відмінка, як і іменник:

світла НІЧ (ж. р., одн., Н. в.);

святкових ДНІВ (мн., Р. в.);

у великому МІСТІ (ч. р., одн., М. в.).

Отже, прикметник *узгоджується* з іменником у роді, числі й відмінку. Умовою такого узгодження є наявність спільних (однакових) категорій у головного й залежного слова. У такому випадку залежне слово наче відображає ознаки головного слова. Слова яких частин мови мають таку властивість? Це

- 1) прикметники – *довга ДОРОГА, холодний ДЕНЬ, знайомі ОБЛИЧЧЯ;*
- 2) займенникові прикметники – *мій ТОВАРИШ, твоя РУЧКА, такі СПРАВИ;*
- 3) порядкові числівники – *п'ятий СТУДЕНТ, друга ВЕСНА, шосте КОЛО;*
- 4) дієприкметники – *печене ЯБЛУКО, кинута КНИЖКА, бажаний ДАРУНОК.*

Формальним показником узгодження між компонентами словосполучення є *флексії* (закінчення):

нова СУКНЯ (ж. р., одн., Н. в.);

зелений ГАЙ (ч. р., одн., Н. в.);

маленьке ВІКНО (с. р., одн., Н. в.).

Узгодивши головний і залежний члени, ми вказуємо на відношення ознаки до предмета, позначеного іменником. Зверніть увагу на те, що, хоча іменник стоїть на другому місці після прикметника, головним компонентом завжди буде іменник. При зміні форми головного компонента набуває відповідної форми і залежний:

нової СУКНІ, нову СУКНЮ, новою СУКНЕЮ, нові СУКНІ, нових СУКОНЬ, новими СУКНЯМИ;

зеленого ГАЮ, поруч із зеленим ГАЄМ, у зеленому ГАЇ, зеленим ГАЯМ, біля зелених ГАЇВ;

у маленькому ВІКНІ, за маленьким ВІКНОМ, на маленькому ВІКНІ, маленькі ВІКНА.

Ці приклади свідчать, що головним словом у словосполученні зі зв'язком узгодження виступає іменник. Але не завжди: головним компонентом можуть бути і *функціональні еквіваленти іменників – с у б с т а н т и в о в а н і о д и н и ц і*:

- 1) займенники – *невідомий ХТОСЬ, ДЕЩО цікаве;*
- 2) прикметники – *важкий ХВОРИЙ, недалеко МАЙБУТНЄ;*
- 3) числівники – *вирішальне «П'ЯТЬ», нещасливе «ТРИНАДЦЯТЬ»;*
- 4) дієприкметники – *новий ПОСТРАЖДАЛИЙ, щаслива ЗАКОХАНА;*
- 5) вигуки – *рішуче «ГЕТЬ!», голосне «УРА!».*

При узгодженні великої ваги набуває не лише граматична природа головного й залежного компонентів, але і їхня семантична природа. Залежно від *семантико-граматичних особливостей* компонентів словосполучення розрізняють такі *різновиди зв'язку узгодження – повне і неповне узгодження*.

► **П О В Н И М** називають таке узгодження, при якому залежне слово автоматично дублює всі категоріальні форми головного слова, тобто це уподібнення за трьома категоріями – у роді, числі, відмінку:

майбутня ВЕСНА (ж. р., одн., Н. в.);

знайомому СТУДЕНТОВІ (ч. р., одн., Д. в.);

з першого ПОГЛЯДУ (ч. р., одн., Р. в.).

Залежними формами в цьому випадку виступають прикметники, числівники та дієприкметники:

складне ПИТАННЯ; другий ІСПИТ; виконана РОБОТА.

► **Н Е П О В Н И М** називають узгодження залежного слова лише в частині форм, які йому властиві

- а) у числі й відмінку – *нових КНИГ* (немає категорії роду), *МІСТО Київ* (різний рід);
- б) у відмінку – *МАСИВ Теремки, МІСТО Черкаси* (різне число).

Як видно із прикладів, залежне слово у словосполученні з неповним узгодженням може виражатися іменником. Такі словосполучення зустрічаються досить часто:

РІКА Дніпро, СТАНЦІЯ «Хрещатик», МІСТО Пекін, ЖІНКА-водій, РАЙОН Оболонь, ВИКЛАДАЧ Ганна, ЛІКАР Іванова.

Зверніть увагу!

Якщо при узгодженні залежним словом виступає іменник, то, як правило, його відмінкова форма залежить від головного слова: *місто Київ, у місті Києві, біля міста Києва*. Зберігають форму називного відмінка залежні слова, коли вони

- виражені назвою в лапках: *палац «Україна», біля палацу «Україна»; журнал «Соняшник», у журналі «Соняшник»;*
- є географічними назвами зі словами *острів, півострів, озеро, річка, село, селище, станція, штат, планета, гора*: *озеро Світязь, на озері Світязь; планета Венера, над планетою Венера; гора Говерла, біля гори Говерла.*

КЕРУВАННЯ

► **КЕРУВАННЯМ** називають підрядний зв'язок, при якому до головного слова приєднується залежна відмінкова форма іменника або займенника:

ЖИТИ в місті; ДИВИТИСЯ фільм; КВАРТИРА брата.

Зверніть увагу, що при керуванні зміна форми головного слова не впливає на відмінкову форму залежного:

**ЖИЛИ в місті, ЖИТИМУ в місті, ЖИВЕШ у місті;
ДИВЛЮСЯ фільм, ДИВЛЯТЬСЯ фільм, ДИВЛЯЧИСЬ фільм;
КВАРТИРОЮ брата, У КВАРТИРІ брата, КВАРТИРУ брата.**

Головним словом можуть виступати такі частини мови:

- 1) дієслово – **ПРОСИТИ зошит, БАЧИТИ місто, РОЗПОВІДАТИ про музей;**
- 2) іменник – **ПРОХАННЯ про допомогу, РАДІСТЬ за сина, РОЗМОВИ про будівництво;**
- 3) прикметник – **ЧЕРВОНИЙ від сорому, ВАРТИЙ уваги, ВІДДАНИЙ справі;**
- 4) числівник – **ДВОЄ студентів, ДЕСЯТЬ тижнів, ТРИ місяці;**
- 5) прислівник – **ДИВНО для мене, СОРОМНО за друга, СУМНО без вас.**

ПРИЛЯГАННЯ

► **ПРИЛЯГАННЯМ** називають підрядний зв'язок, при якому до головного слова приєднуються незмінювані форми слів (прислівник, дієприслівник, інфінітив):

**БІГТИ швидко, БІЖУ швидко, БІЖІТЬ швидко;
СПІВАТИ йдучи; СПІВАЙ ідучи, СПІВАЙМО йдучи;
КЛИКАТИ вечеряти, КЛИЧ вечеряти, КЛИЧЕ вечеряти.**

Головним словом тут може бути

- 1) дієслово – **швидко ВТОМИТИСЯ, ПИСАТИ повільно, уважно СЛУХАТИ, РОЗПОВІДАТИ сміючись;**
- 2) іменник – **КАВА по-віденськи, ПОЛЕ навесні, БУДИНОК ліворуч, МРІЯ подорожувати;**
- 3) прикметник – **дуже КРАСИВИЙ, РАДИЙ бачити, завжди ВЕСЕЛИЙ, ГОТОВИЙ допомогти;**
- 4) числівник – **ТРЕТІЙ поспіль, завжди ПЕРШИЙ;**
- 5) прислівник – **дуже ВЕСЕЛО, набагато ЦІКАВИШЕ, ЗАВТРА ввечері.**

4. Обсяг підрядних словосполучень

Підрядні словосполучення можуть бути мінімальної, ускладненої, а також комбінованої конструкції. Найчастіше зустрічаються **мінімальні словосполучення**, що складаються з двох повнозначних слів (*слово + словоформа*):

красиві КВІТИ, КНИЖКИ про тварин, ЗАЇХАТИ далеко.

Іноді формально словосполучення мінімальної конструкції може складатися із **трьох і більше компонентів**. Це буває, коли

1) один із компонентів є синтаксичною єдністю – **фразеологізмом**:

ЗВИК пасти задніх, ЗБРЕХАВ не моргнувши оком, завжди ТОЧИТЬ ЛЯСИ;

2) один із компонентів створює єдиний дієслівно-іменний компонент зі значенням процесу, дії:

НАДАТИ ДОПОМОГУ (= допомагати) дітям,

ПОСТАВИТИ ЗАПИТАННЯ (= запитати) за текстом.

► Підрядні словосполучення мінімальної конструкції називають **ПРОСТИМИ СЛОВСПОЛУЧЕННЯМИ**.

Словосполучення ускладненої структури можуть мати такі різновиди:

1) просте словосполучення (головний компонент) + залежна словоформа –

ДАВНО ВІДОМИЙ у місті,

СТАРИЙ ПІДРУЧНИК з малюнками;

2) головна словоформа + залежне словосполучення –

ПІДРУЧНИК з великими малюнками,

ВІДОМИЙ в усій країні.

► Підрядні словосполучення ускладненої конструкції називають **СКЛАДНИМИ СЛОВСПОЛУЧЕННЯМИ**.

► Можливі різні комбінації сурядних і підрядних словосполучень, що утворюють **КОМБІНОВАНІ СЛОВСПОЛУЧЕННЯ**:

КУПУВАТИ газети і журнали, ЧИТАТИ і ПОВТОРЮВАТИ текст.

5. Класифікація словосполучень за морфологічним вираженням головного слова

Приналежність головного слова підрядного словосполучення до тієї чи іншої частини мови має важливе значення. Від цього залежить здатність головного слова утворювати відповідні словосполучення.

Вирізняють три види підрядних словосполучень:	
1) ІМЕННІ (головне слово – іменник, прикметник, дієприкметник, займенник, числівник) –	<i>високий ДІМ, ЗРОЗУМІЛИЙ кожному, РАДИЙ зустріти, завжди УСМІХНЕНИЙ, ХТОСЬ зі студентів, ДВА банани;</i>
2) ДІЄСЛІВНІ (головне слово – дієслово, дієприслівник, дієслівна форма на -но, -то) –	<i>ПИСАТИ листа, РОЗПОВІДАТИМУ про друга, ПИСАВ олівцем, наполегливо ПРАЦЮЮЧИ, ЗАПИТАВШИ про настрій, ЗРОБЛЕНО якісно;</i>
3) ПРИСЛІВНИКОВІ (головне слово – прислівник)	<i>ЗАВТРА ввечері, МЕНШЕ ста, дуже ПОГАНО, далеко ВНИЗУ, вкрай ПОТРІБНО, надзвичайно ЦІКАВО.</i>

В українській мові найбільша сполучуваність (здатність поєднуватися з іншими словами) властива іменникам і дієсловам, а найменша – займенникам і прислівникам.

Зобразимо класифікацію підрядних словосполучень у таблиці.

КЛАСИФІКАЦІЯ ПІДРЯДНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ

За формою залежного компонента	<ul style="list-style-type: none"> • узгодження • керування • прилягання
За структурою	<ul style="list-style-type: none"> • прості словосполучення • складні словосполучення • комбіновані словосполучення
За морфологічним вираженням головного слова	<ul style="list-style-type: none"> • іменні словосполучення • дієслівні словосполучення • прислівникові словосполучення

Завдання до теми № 3

Завдання 1. Дайте відповіді на запитання.

1. Які умови поєднання в мовленні двох слів?
2. Що таке граматичні відношення?
3. Між якими одиницями вони виникають?
4. За яким головним критерієм виділяють три типи синтаксичного зв'язку?
5. Що таке граматична залежність компонентів?
6. Які типи синтаксичних зв'язків ви знаєте? На яких синтаксичних рівнях вони виникають?
7. Що таке словосполучення?
8. Який тип синтаксичного зв'язку не характерний для словосполучення?
9. Як визначається головне і залежне слово у підрядному словосполученні?
10. Які існують види підрядного зв'язку? Наведіть приклади.
11. За яким принципом виділяють повне й неповне узгодження?
12. Як класифікують підрядні словосполучення?
13. Які види підрядних словосполучень за структурою?
14. У чому полягає різниця між простими і складними словосполученнями?
15. У чому полягає різниця між складними і комбінованими словосполученнями?
16. На які групи поділяють підрядні словосполучення за морфологічним вираженням головного слова?

Завдання 2. А) Наведіть приклади словосполучень, компоненти яких пов'язані відношенням незалежності. Як називають такий тип синтаксичного зв'язку?

Б) Наведіть приклади словосполучень, компоненти яких пов'язані відношенням однібічної залежності. Як називають такий тип синтаксичного зв'язку?

В) Наведіть приклади конструкцій, компоненти яких пов'язані відношенням двобічної залежності. Як називається такий тип зв'язку і в яких синтаксичних одиницях він зустрічається?

Завдання 3. Заповніть таблицю про зв'язки узгодження, керування та прилягання в підрядному словосполученні. Схарактеризуйте види підрядного зв'язку за таблицею.

<i>Вид підрядного зв'язку</i>	<i>Узгодження</i>	<i>Керування</i>	<i>Прилягання</i>
<i>Визначення</i>			
<i>Морфологічне вираження головного слова</i>			
<i>Морфологічне вираження залежного слова</i>			
<i>Приклади</i>			

Завдання 4. А) Утворіть словосполучення із запропонованих слів. Визначте головне слово й вид підрядного зв'язку у словосполученнях.

1. Синтаксичний, зв'язки – _____
2. Граматичний, відношення – _____
3. Поєднуватися, мовлення – _____
4. Лексичний, сполучуваність – _____
5. Поєднуватися, синтаксично – _____
6. Три, тип – _____
7. Відношення, незалежність – _____
8. Сурядний, зв'язок – _____
9. Однобічний, залежність – _____
10. Підрядний, зв'язок – _____
11. Відношення, двобічний, залежність – _____
12. Зв'язок, координація – _____
13. Відношення, підмет, присудок – _____

Б) Введіть утворені словосполучення у ССЦ про синтаксичні зв'язки та їх класифікацію.

Завдання 5. У тексті першого та другого розділів теми знайдіть означення до наведених іменників і запишіть утворені словосполучення. Охарактеризуйте вид підрядного зв'язку в них.

1. Відношення – _____	7. Зв'язок – _____
2. Залежність – _____	8. Критерій – _____
3. Компонент – _____	9. Одиниця – _____
4. Сполучуваність – _____	10. Рівень – _____
5. Співвіднесеність – _____	11. Рівновага – _____
6. Категорія – _____	12. Речення – _____

Завдання 6. Запишіть словосполучення, поєднуючи слова з лівого та правого стовпчиків за змістом. Визначте головне слово й вид підрядного зв'язку.

дивитися	стеля	_____
морфологічний	влаштуватися	_____
високий	очі	_____
бігти	словоформа	_____
економічний	критерій	_____
конкретний	ситуація	_____
зручно	швидко	_____

Завдання 7. Визначте вид підрядного зв'язку у словосполученнях.

Втратити спокій; великі міста; завжди готовий; вдягнутися в пальто; з великою увагою; ледь чути; оформлення документів; місце роботи; картина світу; суспільне життя; розділові знаки; правопис сполучників; дев'ятого березня; квіти від друзів; на тому тижні; назвати число; багато картин; просити до столу; залучати до роботи; на вимогу викладача; вибираючи дружину, іти поспішаючи.

Завдання 8. Напишіть словосполучення зі зв'язком узгодження, що співвідносяться із запропонованими словосполученнями.

Зразок: посуд із фарфору – фарфоровий посуд.

- 1) Поїздка на чотири дні – _____ . 2) Камінь вагою з кілограм – _____ . 3) Дім із п'яти кімнат – _____ . 4) Пасажир без білета – _____ . 5) Робота у дві зміни – _____ . 6) Розмова по телефону – _____ . 7) Прогулянка протягом двох годин – _____ . 8) Журнал з економіки – _____ . 9) Дах зі скла – _____ . 10) Будинок із цегли – _____ . 11) Квіти з паперу – _____ .

Завдання 9. *Напишіть словосполучення зі зв'язком керування, що співвідносяться із запропонованими словосполученнями.*

Зразок: *пластмасова іграшка – іграшка з пластмаси.*

- 1) Дерев'яний будинок – _____ . 2) Південний вітер – _____ . 3) Привокзальна площа – _____ . 4) Гірське озеро – _____ . 5) П'ятитомний роман – _____ . 6) Молочна пляшка – _____ . 7) Молочна каша – _____ . 8) Яблучний пиріг – _____ . 9) Яблучний компот – _____ . 10) Яловича ковбаса – _____ . 11) Мовна підготовка – _____ . 12) Бавовняний одяг – _____ . 13) Томатний сік – _____ .

Завдання 10. *Добираючи до запропонованих прикметників залежні іменники або займенники, утворіть словосполучення зі зв'язком керування.*

Зразок: *радий – за вас; зустрічі; друзів.*

1. Останній – _____
2. Близький – _____
3. Рідний – _____
4. Однаковий – _____
5. Важкий – _____
6. Готовий – _____

Завдання 11. *Добираючи до запропонованих слів залежні іменники або займенники, утворіть словосполучення зі зв'язком керування.*

Зразок: *читати – книгу; в кімнаті; при світлі; дві години; з бажанням; із друзями; в газеті; без окулярів.*

1. Розпочинати – _____
2. Купувати – _____
3. Закінчувати – _____
4. Говорити – _____
5. Просити – _____
6. Шкода – _____
7. Користь – _____
8. Знання – _____
9. Ліки – _____
10. Ціна – _____
11. Завдання – _____

Завдання 12. Добираючи до запропонованих дієслів залежні слова, утворіть словосполучення зі зв'язком а) керування і б) прилягання.

Зразок: розмовляти – а) з мамою; про тебе; у понеділок; після обіду;
з цього приводу; без них; б) голосно; весело; сміючись; учора.

1. Відповідати – _____
2. Хворіти – _____
3. Рекомендувати – _____
4. Дивуватися – _____
5. Забувати – _____
6. Обіцяти – _____
7. Вчити – _____
8. Сподіватися – _____
9. Готуватися – _____

Завдання 13. Визначте головні члени речень. Як називається синтаксичний зв'язок між підметом і присудком? Що характерне для цього зв'язку?

Костомаров повернувся до готелю майже під вечір. За цей день він начебто схуд і пострункішав. У холі його вже чекав Чубинський (В. Шевчук).

Завдання 14. Із кожного речення випишіть усі можливі прості словосполучення та схарактеризуйте їх за головним словом і типом зв'язку між компонентами. Підкресліть головні члени речень.

Зразок: Я люблю працювати в тиші за цим новеньким столом. – Любити працювати; працювати в тиші; працювати за столом; новенький стіл; цей стіл.

1. Активну участь у виставі взяла моя сестра Катя.
2. Майже весь вільний час Саня проводив зі мною та з Костею.
3. Ми дізналися багато цікавого про далеку й загадкову Африку.
4. Він повернувся до Києва за тиждень.
5. Студенти четвертого курсу почали вивчати синтаксис.
6. Уся родина радісно готується до зустрічі Нового року.

_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____

Завдання 15. Утворіть усі можливі прості словосполучення зі слів. Зверніть увагу на вживання відповідних прийменників із формами слів.

Зразок: слухати, друзі, фільм, уважно, хороший – слухати друзів;
слухати з друзями; слухати про друзів; слухати про фільм;
друзі у фільмі; слухати уважно; хороші друзі; хороший фільм.

1. Зіграти, внічію, роль, король, погано, актриса – _____
2. Ключ, квартира, полиця, заіржавілий, закрити – _____
3. Книжка, цікавий, малюнки, діти, купувати – _____
4. Увага, звертати, вартий, залишати, дочка, столиця – _____
5. Сусіди, привітатися, ліфт, вранці, зустріти – _____

Завдання 16. Утворіть складні словосполучення, додавши до головного слова пояснювальні слова.

Зразок: нова квартира – нова квартира з балконом;
співати голосно – співати з друзями голосно.

1. Несподівана зустріч – _____
2. Курсова робота – _____
3. Зустріч із друзями – _____
4. Цікавитися успіхами – _____
5. Написати тести – _____
6. Зроблений із золота – _____
7. Мій друг – _____
8. Подарунок для дівчини – _____
9. Відповідаючи на запитання – _____

Завдання 17. Утворіть складні словосполучення, додавши до залежного слова пояснювальні слова.

Зразок: нова квартира – зовсім нова квартира; співати
голосно – співати надзвичайно голосно.

1. Скласти іспит – _____
2. Поливати квіти – _____
3. Щира розмова – _____
4. Сукня у смужку – _____
5. Центр Києва – _____
6. Змагання з тенісу – _____
7. Книга для дітей – _____
8. Вчасно зупинитися – _____
9. Прагнути перемогти – _____
10. Працювати над перекладом – _____
11. Пити чай – _____
12. Будинок біля парку – _____

Завдання 18. Утворіть комбіновані словосполучення, додавши до головного чи залежного компонента слова, поєднані з ним сурядним зв'язком.

Зразок: нова квартира – нова і красива квартира;
співати голосно – співати голосно, дзвінко.

1. Відпочивати в суботу – _____
2. Свіжі квіти – _____
3. Чиста вода – _____
4. Сперечатися з братом – _____
5. Розмірковуючи про роботу – _____
6. Десять дівчат – _____
7. Дуже красиво – _____
8. Далеко від дому – _____
9. Річки України – _____
10. Студенти університету – _____
11. Гарно танцювати – _____
12. Кататися на лижах – _____
13. Підійматися сходами – _____

Завдання 19. Складіть і запишіть речення із таких слів.

Зразок: Домовитися, ми, друзі, з, центральний, зустрітися, обід, парк, біля. –
Ми з друзями домовилися зустрітися після обіду в центральному парку.

1. Він, рояль, просити, піаніст, тихо, на, зіграти. – _____
2. Це, скласти, слово, з, великий, речення, можна. – _____
3. Кімната, відбуватися, у, розмова, гуртожиток, п'ятий, червень. – _____
4. Зустрітися, з, вокзал, старий, друг, на, ви. – _____
5. Канікули, довго, тягнутися, цей, рік. – _____

Завдання 20. Розкрийте дужки, використовуючи іменники в потрібному відмінку. Поясніть свій вибір.

1) Володимирський собор розташований навпроти (станція «Університет»). 2) Зі (студенти-іноземці) цікаво працювати. 3) Я буду тебе зустрічати в (аеропорт «Бориспіль»). 4) Зверніться з цим запитанням до (методист Олена). 5) Сьогодні на лекції ми багато дізналися про (Шевченко-поет) і (Шевченко-художник), а також про його (поема «Катерина»). 6) Завтра у (парк-музей «Мамаєва слобода») буде дивовижне свято. 7) Мені буде зручно зустрітися біля (метро «Хрещатик»). 8) Я їздила до (озеро Синевир). 9) Письменник з любов'ю згадував про (собака Пірат). 10) Нам треба поговорити із (завідувачка Наталія Сергіївна). 11) Київ розташований на обох берегах (річка Дніпро). 12) Ми відпочивали в (селище Татарка) біля (півострів Казантип), який розташований на (півострів Крим). 13) На (фабрика «Рошен») виготовляють смачні солодощі. 14) Федір познайомив нас із (друг-режисер). 15) Сьогодні прийом у (лікар-хірург) розпочинається о другій годині. 16) У (дочка Марія) сьогодні День народження. 17) Книгу (письменник Алан Мілн) про кумедного (ведмедик Вінні-Пух) люблять діти й дорослі.

Тема 4. СИНТАКСИС ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

1. Речення як комунікативна одиниця.
2. Складники предикативності (час, модальність, особа).
3. Члени речення.

Ми вже познайомилися зі словосполученням як однією з синтаксичних одиниць. Речення, на відміну від словосполучення, виступає завершеною одиницею, єдиним смисловим цілим, яке не механічно створюється зі слів і словосполучень, а виникає в результаті їхніх зв'язків і взаємодії. Отже, ► **ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ** – це монопредикативна одиниця, що виконує комунікативну функцію та має інтонацію повідомлення. Таким чином, для речення важливими є два аспекти його організації – структурно-семантичний (конструктивний) та комунікативний.

1. Речення як комунікативна одиниця

Раніше ми вже зазначали, що основною характеристикою речення є предикативність. Вона становить його граматичне значення, що реалізується у категоріях *часу*, *модальності* й *особи*. Ці параметри конкретизують зміст речення і перетворюють його на повідомлення, тобто речення починає виконувати комунікативну функцію.

► **ПРЕДИКАТИВНІСТЬ** – це загальна синтаксична категорія всіх типів речень. Вона реалізується в конкретних синтаксичних категоріях часу, особи і модальності.

Здебільшого всі ці категорії пов'язані з морфологічними показниками дієслова:

Завтра ми поїдемо на екскурсію до Києво-Печерської лаври.

Форма дієслова *поїдемо* свідчить про те, що дія буде реально виконана в майбутньому часі першою особою множини (*ми поїдемо*).

В українській мові також існує ціла група речень, у яких дієслово як головний член відсутній, проте предикативність все одно збережена:

Діти – на прогулянку! Мороз і сонце. Завтра свято. Доброго дня!

Отже, синтаксичні категорії значно ширші за морфологічні категорії за своїми значеннями і засобами вираження.

2. Складники предикативності (час, модальність, особа)

► **СИНТАКСИЧНА КАТЕГОРІЯ ЧАСУ** показує відношення змісту речення до моменту мовлення й реалізована в українській мові системою теперішнього, минулого і майбутнього часу.

Значення <i>теперішнього часу</i> формується такими засобами:	
а) морфологічно, тобто формою дієслова теперішнього часу	<i>Студент добре <u>відповідає</u>.</i> <i>Вчені <u>працюють</u> над вирішенням проблеми.</i>
б) поєднанням часового значення форми дієслова і часового значення контексту, зокрема значення форми минулого часу і плану теперішнього часу контексту	<i>Я роблю завжди так: встав, поснідав – і пішки на роботу.</i> (Значення звичайності події, її повторюваності.)
в) уживанням дієслова у формі майбутнього часу в ситуації моменту мовлення	<i><u>Поставлю</u> вам трійку. <u>Пораджу</u> тільки це.</i> (Дієслова майбутнього часу вживаються у значенні теперішнього з міркувань делікатності.)
г) уживанням дієслова у формі інфінітива в ситуації моменту мовлення	<i>Ніяк <u>не зрозуміти</u> цей текст!</i>
г) конструкцією бездієслівного речення	<i>Вони <u>студенти</u>. День <u>чудовий!</u></i>

Коли форми одного часу виступають у значенні іншого, говоримо про *переносне вживання часу*. У такому випадку час в іншому значенні називають *відносним часом*.

Значення минулого часу формується такими засобами:	
а) морфологічно, тобто формою дієслова минулого часу	Ми <u>домовилися</u> про зустріч ще вчора. Вона <u>телефонувала</u> на минулому тижні.
б) уживанням дієслова у формі теперішнього часу в контексті минулих подій	Учора зранку <u>працюю</u> вдома і <u>слухаю</u> радіо. Раптом <u>повідомляють</u>, що <u>сталася аварія літака</u>. (Вживання теперішнього часу дозволяє наблизити минуле.)
в) уживанням дієслова у формі майбутнього часу в такому контексті: мовець має на увазі частину часу, що вже збігла до моменту мовлення, й акцентує на події минулого, яка не відбулася	Чому ти <u>не спитаєш</u> про це викладача? (= Ти мав спитати!)
г) уживанням дієслова у формі теперішнього чи майбутнього часу із значенням повторюваності дії в минулому	А то, <u>бувало</u>, <u>підемо</u> за село, <u>сядемо</u> на траві, <u>заспіваето</u>...
г) уживанням дієслова у формі майбутнього часу в контексті минулих подій з метою передати раптовість, несподіваність дії	Я <u>лежав</u> і <u>читав</u> книгу, а він як <u>підскочить</u>, як <u>закричить</u>!

Значення майбутнього часу формується такими засобами:	
а) морфологічно, тобто формою дієслова майбутнього часу	Ми <u>виконаємо</u> роботу вчасно. <u>Повідомлю</u> тобі завтра.
б) уживанням форми дієслова теперішнього часу в контексті подій близького майбутнього	Завтра діти <u>йдуть</u> до школи. Через годину <u>вирушаємо</u> в похід.
в) поєднанням форми дієслова минулого часу і ситуації близького майбутнього	Ну, все, нарешті ми <u>пішли</u>. Усього найкращого, я <u>побігла</u>. (Майбутнє виступає вже як результат до моменту мовлення).
г) поєднанням дієслова у формі інфінітива й контексту майбутніх подій	<u>Не вчитися</u> нам більше у школі.

Таким чином, ми бачимо, що синтаксичний час відрізняється від морфологічного, оскільки морфологічний час реалізується лише у формі дієслова і є одним із її значень. Синтаксичний час – категорія речення і залежить від відношення часу до моменту мовлення, тобто контексту. Використання одного синтаксичного часу замість іншого має експресивне значення, тому часто вживається в художній літературі, а також у розмовному мовленні.

► **СИНТАКСИЧНА КАТЕГОРІЯ МОДАЛЬНОСТІ** означає **відношення змісту речення до дійсності з погляду його реальності або нереальності**. Під нереальністю ми розуміємо можливість, бажаність, необхідність тощо виконання дії. В українській мові ця категорія виражається категорією способу (дійсного, умовного, наказового), а також особливими лексико-граматичними засобами (модальними дієсловами, модальними словами, вставними словами, частками).

Реальна модальність означає реальну дію і виражена формами дієслів теперішнього, минулого і майбутнього часу:

Студенти пишуть. – Студенти писали. – Студенти писатимуть.

Музика грає. – Музика грала. – Музика гратиме.

Він не знає. – Він не знав. – Він не знатиме.

Реальній модальності в українській мові протиставлені *нереальні модальності*.

Нереальні модальності	
Умовна	<i>Ми <u>прочитали б</u> багато книжок, якби мали їх.</i>
Бажана	<i><u>Хоч би</u> він <u>прийшов!</u></i>
Спонукальна	<i><u>Читайте</u> голосно. <u>Хай</u> він <u>відповідає!</u></i>
Модальність необхідності	<i>Я і <u>працюй</u>, і <u>бігай</u> по магазинах, і <u>виховуй</u> дитину!</i>
Суб'єктивна (оцінка мовцем змісту повідомлення в плані можливості, ймовірності, упевненості тощо)	<i>Може, він і правду <u>каже</u>. Невже ви <u>не знали</u> цього?</i>

► **СИНТАКСИЧНА КАТЕГОРІЯ ОСОБИ** вказує на відношення змісту речення до мовця, до співрозмовника, до третьої особи або до предмета. Таке широке тлумачення категорії обумовлене тим, що речення як комунікативна одиниця є одночасно засобом вираження думки для мовця, засобом сприйняття думки для співрозмовника, засобом відображення навколишнього світу. Звідси й виникають різні форми вираження синтаксичної категорії особи.

Засоби вираження синтаксичної категорії особи	
Особові форми дієслова	<i>Зустрінемося пізніше.</i>
Особові займенники в ролі підмета	<i>Ми виконали роботу ще вчора.</i>
Структура речення	<i>Працювати – це жити. (Інфінітив узагальнює значення третьої особи множини: Усі працюють – це означає, що всі живуть.)</i>
Інтоніяція	<i>Не курити! Тихо! (Зміст речень – наказ.)</i>

Таким чином, **СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ СИНТАКСИЧНИХ КАТЕГОРІЙ ЧАСУ, МОДАЛЬНОСТІ ТА ОСОБИ МОЖУТЬ БУТИ МОРФОЛОГІЧНИМИ, КОНСТРУКТИВНО-СИНТАКСИЧНИМИ (МОРФОЛОГІЧНА ФОРМА + КОНТЕКСТ АБО СИТУАЦІЯ), ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИМИ ТА ІНТОНАЦІЙНО-СИНТАКСИЧНИМИ.**

► У процесі зміни речення за параметрами часу, модальності та особи створюється система форм структурної схеми речення – його **ПАРАДИГМА**:

Ви чекаєте мене. – Ви чекали мене. – Ви чекатимете мене. – Ви чекали б мене. – Якби ви чекали мене. – Ви чекайте мене. – Ви, здається, чекали мене. – тощо.

В українській мові, крім речень із повною парадигмою (як у прикладі вище), трапляються такі, що мають неповну парадигму, а також є речення, які існують лише в одній формі:

Увага! Доброго вечора! Ось мій дім.

3. Члени речення

Явище предикативності як загальної синтаксичної категорії всіх речень пов'язане безпосередньо з поняттям *членів речення*. Предикативність у реченні може бути реалізована у двох планах.

► По-перше, як відношення граматичної ознаки і носія цієї ознаки. **Член речення, який є граматичною ознакою, називають ПРИСУДКОМ (предикатом); член речення, який є носієм граматичної ознаки, називають ПІДМЕТОМ (суб'єктом).**

► Речення, у якому предикативність реалізована у вигляді двох членів речення – підмета і присудка, – називають *двоскладним*:

Зустріч відбулася.

Небо похмуре.

Ви чули новину?

► По-друге, предикативність може бути реалізована як незалежна граматична ознака, що представлена одним членом речення. Таке речення називають *односкладним*:

Сьогодні на вулиці холодно.

Треба ходити пішки.

Стара будівля.

Нам час їти додому.

► Компоненти речення, пов'язані предикативними відношеннями, називають **ГОЛОВНИМИ ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ**. У двоскладному реченні підмет і присудок – головні члени речення. В односкладному реченні один головний член.

► Речення, що складається лише з головних членів, є *непоширеним*:

Товариш поїхав.

Сутеніє.

Спека.

► Компоненти речення, що не пов'язані з вираженням предикативності й пояснюють або головні члени речення, або один одного, або взагалі все речення, називають **ДРУГОРЯДНИМИ ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ**. Речення з такими компонентами є *поширеним*:

Учора мій товариш поїхав до Львова.

Зараз темніє вже о п'ятій.

ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА СКЛАДОМ ГРАМАТИЧНОЇ ОСНОВИ ТА НАЯВНІСТЮ ДРУГОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ

За складом граматичної основи	За наявністю другорядних членів
<ul style="list-style-type: none"> • <i>двоскладні речення</i> (є підмет і присудок) • <i>односкладні речення</i> (один головний член речення)	<ul style="list-style-type: none"> • <i>непоширені речення</i> (лише граматична основа) • <i>поширені речення</i> (є другорядні члени речення)

Завдання до теми № 4

Завдання 1. Дайте відповіді на запитання.

1. Що таке просте речення?
2. Що таке предикативність і у яких синтаксичних категоріях вона реалізується?
3. Чи завжди предикативність пов'язана з морфологічними показниками дієслова?
4. У чому сутність синтаксичної категорії часу?
5. Як формується в реченні значення теперішнього, минулого та майбутнього часу? Наведіть приклади.
6. Чим синтаксичний час відрізняється від морфологічного?
7. Що ми називаємо переносним уживанням часу і відносним часом?
8. На що вказує категорія модальності та як вона виражається в українській мові?
9. Як ви розумієте, що таке реальність і нереальність дії?
10. Як виражається реальна модальність? Наведіть приклади.
11. Які види нереальної модальності є в українській мові? Наведіть приклади.
12. Що означає категорія особи та як вона виражається в українській мові? Наведіть приклади.
13. Які існують способи вираження синтаксичних категорій?
14. Що таке парадигма речення?
15. Чи всі речення в українській мові мають повну парадигму?
16. Які члени речення називаються головними, а які – другорядними?
17. Що ми називаємо підметом і присудком?
18. Які речення називають односкладними і двоскладними? Наведіть приклади.
19. Чим поширені речення відрізняються від непоширених? Наведіть приклади.

Завдання 2. Визначте синтаксичний час у таких реченнях.

1. – Іване, тобі Микола передає підручник. Він просить вибачення за те, що не зміг зробити це вчасно.
2. – Вибач, Марино, не бачити нам з тобою сьогодні фільму: я білети забула вдома.
3. – Ми пішли до школи, ключі залишимо вам.
4. – Вчора сиджу, читаю, нікого вдома нема, тихо. Раптом телефон як задзвонить! Я аж підскочила!
5. – От біда, ніяк не розстібнути блискавку на куртці!
6. – Увага! Завтра в музеї літератури відкривається виставка, присвячена творчості Миколи Хвильового.
7. – Згадую, як воно було: зберемося гуртом, гомонимо, пісень співаємо, плани будуємо...
8. – Знайомтеся, друзі. Це новий студент, Андрій Шевченко.
9. – Шановні пасажери, обережно, двері зачиняються. Наступна станція – майдан Незалежності.
10. – Вибачте, ви виходите на наступній зупинці?
11. – Ти чула, що він сказав? І як тобі це подобається?
12. – Після закінчення університету в 1980 році він працює в редакції і перекладає, починає писати вірші.

Завдання 3. Побудуйте парадигми речень.

Зразок: Він добре працює. – Він добре працював. – Він добре працюватиме. – Він добре працював би. – Якби він добре працював. – Ви працюйте добре! – Можливо, він добре працює. – Навряд чи він добре працює.

1. Сашко готується до іспиту. – _____
_____
2. Ніна читає роман. – _____
_____
3. Спілкування відбувається в усній і письмовій формі. – _____
_____
4. Я сім років не була на Батьківщині. – _____
_____
5. Чудовий день. – _____
_____

Завдання 4. Визначте синтаксичну модальність в оповіданні.

– Іване! – тихо і жваво заговорив раптом Сашко. – А якби ми з тобою були вченими? Ну, хоч би хіміки. І вигадали б ми з тобою такий крем, яким якби намазався, то ніхто б тебе не побачив. Я десь таку книжку читав. От якби нам з тобою такий крем!

– І я читав... Так це все брехня, Сашко, – посміхнувся Іван.

– Ну, і хай брехня! Ну, а якби?

– А якби?.. – зацікавився Іван. – Ну, тоді ми з тобою вже щось би таке придумали!..

Завдання 5. Визначте, якими засобами виражена в реченнях синтаксична категорія особи.

1) Доброго дня, друзі! 2) З кабінету вони вийшли цілком задоволені. 3) А тепер, Мишко, розкажи мені про свого песика. 4) План розвитку району передбачає реконструкцію мосту і будівництво нового стадіону. 5) На території університету не палять. 6) Вона студентка. 7) Розкажу вам легенду про заснування міста Києва. 8) Ходімо в парк Шевченка. 9) Торкатися об'єктів експозиції заборонено. 10) Зустрінемося через годину. 11) Перша міжнародна виставка сучасного мистецтва «Arsenale-2012» відкрилася в Києві 24 травня. 12) Маєш сьогодні чудовий вигляд! 13) Геть звідси!

Завдання 6. Використовуючи запропоновані пари слів, утворіть двоскладні речення. Поширте їх, додаючи необхідні слова за змістом.

Зразок: ти, співати. – Ти співаєш. – Ти чудово співаєш цю пісню.
Вистава, чудовий. – Вистава чудова. – Вистава з Богданом Ступкою в головній ролі чудова.

1. Друзі, розмовляти – _____
2. Ситуація, стабілізуватися – _____
3. Подорож, небезпечний – _____
4. Дерево, рости – _____
5. Ми, допомогти – _____
6. Дослідження, проведений – _____
7. Турист, заблукати – _____
8. Робота, виконаний – _____
9. Погода, зіпсуватися – _____
10. Батьки, хвилюватися – _____

11. Пожежа, статися – _____
12. Злива, початися – _____
13. Інститут, працювати – _____
14. Я, вдячний – _____
15. Чайник, кипіти – _____
16. Вправа, складний – _____
17. Кафедра, зачинений – _____
18. Крісло, зручний – _____
19. Годинник, зламатися – _____
20. Молодь, розважатися – _____
21. Ти, красуня – _____

Завдання 7. Додавши другорядні члени, поширте запропоновані речення ще більше.

1. Автор заперечує твердження. – _____
2. Про це треба говорити. – _____
3. Для учасників підготовлено програму. – _____
4. Розмову перериває дзвінок. – _____
5. Ми обговорювали питання співпраці. – _____
6. Переклад тексту невдалий. – _____
7. Зустріч президентів відбулася. – _____

Завдання 8. Визначте предикативні основи запропонованих речень.

1) Залежними реченнями користуються для коментування головних, опорних речень. 2) Далеко на небі засяяли перші зірки. 3) Старий лікар стомлено сідає на стілець та опускає голову на руки. 4) Завтра розкажу тобі про свої пригоди. 5) Більшість студентів вважала поїздку до столиці веселою пригодою. 6) Чимало води збігло з тієї страшної ночі. 7) Основною характеристикою речення є предикативність. 8) У Гідрометцентрі повідомляють про погіршення погодних умов на території України. 9) На сцені фестивалю виступить також кілька фольклорних колективів. 10) Термін використання ліків – січень 2020 року. 11) Ми зустрілися близько дев'ятої. 12) Страва готується на маленькому вогні.

Завдання 9. Схарактеризуйте речення тексту за складом граматичної основи (двоскладні, односкладні) та наявністю другорядних членів (поширені, непоширені).

Вода чиста і прозора. Сонце її пронизує зверху аж до самого дна. Вас так і тягне до чистої хвилі. Широкі круги розійшлися на всі боки. Ви виринаєте з-під хвилі. Раді та веселі, струшуючи воду, розплющуєте очі. Перевівши подих, озираєтесь. Вам стає гарно серед тієї прохолоди. Ви починаєте бавитись у воді. То ляжете на спину й колишетесь на тихій хвилі, задивляючись у синє небо. То перекидаєтесь на груди і, вимахуючи руками, пливете проти течії.

Тема 5. ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

1. Підмет. Засоби його вираження.
2. Присудок. Його основні типи: простий дієслівний присудок, складений дієслівний присудок, складений іменний присудок.
3. Складний присудок.

1. Підмет. Засоби його вираження

У попередній темі підмет було визначено як носій граматичної ознаки в реченні. Можна запропонувати ще й таке визначення: ► ПІДМЕТОМ (суб'єктом) називають граматично незалежний головний член речення, що означає предмет, про який ідеться в реченні, і відповідає на питання ХТО? ЩО? Термін *предмет* розуміємо дуже широко: підмет називає живий чи неживий предмет, особу, абстрактне поняття, явище, стан, дію, якість тощо.

► Підмет може бути *простим* (вираженим одним словом) і *складеним* (вираженим словосполученням).

Способи вираження простого підмета	
Іменник або особовий займенник	<i>На столі <u>лежать книжки</u>.</i> <i>Він <u>прийде до нас</u>.</i>
Прикметник	<i>Сміливий <u>переможе</u>.</i> <i>Ось тепер <u>сталося найстрашніше</u>.</i>
Займенниковий прикметник	<i>Це <u>знає кожен</u>.</i> <i>Той не <u>відповідав</u>.</i>
Дієприкметник	<i>Побачене <u>його не здивувало</u>.</i> <i>Закохані завжди <u>щасливі</u>.</i>
Числівник	<i>Назустріч <u>ішли двоє</u>.</i> <i>Обидві <u>сіли</u>.</i>
Звуконаслідувальне слово, вигук	<i>Розпачливе «ой» <u>розірвало тишу</u>.</i> <i>Почулося тоненьке «няв».</i>
Форма відмінюваного слова, вжита у значенні іменника	<i>Дзвінке «люблю!» <u>бриніло в серці</u>.</i> <i>Василеве «вибач» <u>не зворушило Катерину</u>.</i>
Інфінітив	<i>Запізнюватися – це <u>погано</u>.</i> <i>Ти <u>додому</u> – <u>неблизький світ</u>.</i>

Зверніть увагу!

- Вказівний займенник **ЦЕ** в ролі підмета може мати значення узагальненої вказівки на вже відоме висловлювання:

Раптом туристи побачили величний палац. Це вразило і здивувало всіх.

- Заперечні займенники **НІХТО**, **НІЩО** вживаються завжди разом із присудком у формі заперечення (із часткою **НЕ**):

Ніхто не відповів. Ніщо вже його не здивувало.

- Підмет-інфінітив зазвичай стоїть перед присудком:

Навчатися в університеті було його найбільшою мрією. Жити – Батьківщині служити.

Способи вираження складеного підмета	
Сполучення двох іменників (або іменника і займенника) у вигляді моделі <i>Н. в. + О. в із прийменником з</i>	<u>Батько з братом</u> кожного дня <u>гуляють</u>. <u>Ми з подругою</u> давно <u>не бачилися</u>.
Сполучення числівника в називному відмінку з іменником у називному або родовому відмінку	<u>Немов з-під землі</u> <u>виросли два будинки</u>. <u>У групі навчається</u> <u>десять іноземців</u>. <u>Промайнуло</u> <u>чотири години</u>.
Сполучення неозначено-кількісного числівника або займенника з іменником у родовому відмінку	<u>У нього чимало книг</u> з історії. <u>Багато туристів</u> <u>відвідує Київ</u>. <u>Скільки питань</u> <u>виникло!</u> <u>Залишилося</u> <u>трохи цукру</u>.
Сполучення іменника, що має значення сукупності, з іменником у родовому відмінку	<u>Зграйка дітлахів</u> <u>бавилася поруч</u>. <u>З-за рогу</u> <u>вийшов гурт підлітків</u>.
Сполучення займенника або числівника з іменником, прикметником або займенником у вигляді моделі <i>Н. в. + Р. в. із прийменником з</i>	<u>Ніхто з нас</u> раніше тут <u>не був</u>. <u>Деякі з ознак</u> є <u>додатковими</u>. <u>Кожний із присутніх</u> <u>розумів це</u>. <u>Двоє з них</u> <u>були хворі</u>.
Складні власні назви	<u>У небі зоріє</u> <u>Чумацький Шлях</u>. <u>Тарас Шевченко</u> – <u>відомий поет</u>. <u>«Хіба ревуть воли, як ясла повні?»</u> – <u>перший соціально-психологічний роман</u> в українській літературі.

Зверніть увагу!

При творенні складеного підмета з першим компонентом числівником необхідно пам'ятати особливості керування в таких словосполученнях.

- Числівник **один** вимагає іменника у називному відмінку однини:

один друг, одна година, одне слово.

- Числівники **два, три, чотири** сполучаються з іменниками жіночого і середнього роду в родовому відмінку однини:

чотири дівчини, три дитини, два ока, два плеча, –

і з іменниками чоловічого роду в називному відмінку множини:

два товариші, три студенти, чотири банани.

Це стосується і складених числівників, які закінчуються на цифри 2, 3, 4:

тридцять два роки; двадцять чотири кілометри.

- Числівники **п'ять, шість, сім** і т. д. вимагають форми іменника в родовому відмінку множини:

п'ять годин, шість друзів, десять дівчат, двадцять сім слів.

2. Присудок. Його основні типи

► **ПРИСУДКОМ** (предикатом) називають головний член речення, що означає дію, стан або ознаку предмета і граматично координується з підметом. Присудок відповідає на питання **ЩО РОБИТЬ ПРЕДМЕТ або ОСОБА? ЩО З НИМ (НЕЮ) ВІДБУВАЄТЬСЯ? ЯКИЙ ВІН (ВОНА) Є?**

За структурою присудки розподіляють на кілька типів. Проаналізуємо їх.

ПРОСТИЙ ДІЄСЛІВНИЙ ПРИСУДОК

Способи вираження простого дієслівного присудка	
Форма дієслова дійсного, умовного чи наказового побуду	<i>Він завжди <u>ходить</u> до бібліотеки зранку. Він завжди <u>ходить би</u> до бібліотеки зранку, якби... <u>Ходи</u>, будь ласка, завжди до бібліотеки зранку.</i>
Стійке дієслівно-іменне словосполучення, яке дорівнює за своїм значенням одному слову	<i>Здійснювати подорож = подорожувати; давати оцінку = оцінювати; зробити наголос = наголосити.</i>
Фразеологізм	<i>Накивати п'ятами = втекти; повісити носа = засумувати; надути губи = образитися; простягнути руку = допомогти.</i>
Інфінітив, який є еквівалентом особового дієслова	<i>Ми не встигли і слова сказати, а ти одразу <u>звинувачувати</u> (= ...а ти одразу звинувачуєш). Мама дітей <u>обіймати</u>, <u>цілувати</u>, <u>пестити</u> (= обіймає, цілує, пестить).</i>
Дієслівні вигуки (БАХ, ГЕП, СТРИБ, ТРІСЬ тощо)	<i>Кішка на ліжку <u>стриб</u> (= стрибнула). Гілки під ногами <u>трісь-трісь</u> (= тріщать).</i>

Зверніть увагу!

У розмовному мовленні дієслово у формі інфінітива недоконаного виду іноді використовують у ролі простого дієслівного присудка для підкреслення енергійного початку дії:

Він битися (= почав битися).

Діти насміхатися (= почали насміхатися).

А він кричати (= почав кричати).

У цьому випадку інфінітив показує

- високу інтенсивність дії:

Вони сперечатися, кричати! (= Вони почали дуже сперечатися, кричати.);

- неочікуваність дії для мовця (переважно у складних реченнях зі сполучником *а*):

Ми не встигли й пояснити, а вона плакати.

Зверніть увагу!

У розмовному мовленні в ролі простого дієслівного присудка використовують т. зв. вигуково-дієслівні форми (дієслівні вигуки). Вони можуть позначати

- різкі звуки: **БАХ** (бахкати); **БАМ** (бамкати); **ТАРАХ** (таракотіти); **СТУК** (стукати); **ГРЮК** (грюкати); **КЛАЦ** (клацати) та ін.
- швидкі одноразові дії: **СТРИБ** (стрибнути); **ПЛИГ** (плигнути); **СКОК** (скочити); **ХАП** (схопити); **ШУБОВСТЬ** (шубовснути); **БЛИМ** (блїмнути); **ЗИРК** (зиркнути); **ГЛИП** (глипнути) та ін. Показником одноразової дії в дієсловах зазвичай виступає суфікс **-ну-**.
- наказ: **ГАЙДА** (ходімо); **ГЕТЬ**, **МАРШ** (іди звідси); **БРИСЬ** (іди геть – зазвичай до кішки); **КИШ** (іди геть – зазвичай до птахів); **ТС-С-С** (замовчи); **ТПРУ** (зупинися – до коня); **НО** (їдь – до коня) тощо.

Зверніть увагу!

- У випадку використання дієслова **БУТИ** в теперішньому часі присудком виступатиме форма **Є**:

У тебе є вільна хвилина? (= Ти маєш вільну хвилину?)

- Дієслово **Є** не вживається в тому випадку, коли в реченні йдеться про кількість, якість предметів або осіб, а не про їх наявність:

– У бібліотеці багато книжок? – Понад два мільйони.

– В університеті є читальний зал? – Звичайно. – А де він? – На першому поверсі.

СКЛАДЕНИЙ ДІЄСЛІВНИЙ ПРИСУДОК

У такого присудка граматичне і лексичне значення виражаються двома формами.

► **СКЛАДЕНИЙ ПРИСУДОК** тому й має таку назву, що складається зі слова-зв'язки (допоміжного дієслова) та головної частини (інфінітива). Дієслово-зв'язка поєднує присудок із підметом і є носієм граматичного значення – часу, особи, числа; лексичне значення присудка створюється інфінітивом. Так, у реченні **Після обіду почнемо працювати** дієслово-зв'язка **почнемо** вказує, що дія реально виконуватиметься першою особою множини в майбутньому часі, яка ж саме дія – ми дізнаємося з інфінітива **працювати**.

Слова, які можуть виступати в ролі слова-зв'язки

Дієслова, що означають початок, розгортання, кінець дії, названої інфінітивом: ПОЧИНАТИ, ПРОДОВЖУВАТИ, ЗАКІНЧУВАТИ – та їхні синоніми. Ці дієслова завжди виконують видоутворювальну функцію, а інфінітив вживається у формі недоконаного виду.	Батько <u>почав згадувати</u> братів. Хлопець <u>кинувся бігти</u>. Він <u>продовжував розповідати</u>. Діти <u>припинили шуміти</u>.
Дієслова з модальним значенням, що виражають намагання, бажання / небажання, можливість / неможливість, необхідність тощо: ХОТИТИ, ПРАГНУТИ, МОГТИ, НАМАГАТИСЯ, БАЖАТИ, МУСИТИ, ВМІТИ та ін.	Хлопець довго <u>не міг вчитися</u>. Кожна людина <u>прагне здобути професію</u>. Він <u>мусить терпіти</u> це.
Предикативні прислівники ТРЕБА, НЕОБХІДНО, ПОТРІБНО, МОЖНА .	Мені <u>треба працювати</u>. Вам <u>необхідно зустрітися</u> з ними.
Прикметники (зокрема короткі) РАДИЙ, ПЕВЕН, ГОТОВИЙ, ЗГОДЕН, ГОДЕН, ПОВИНЕН .	Про шахи він <u>ладен розповідати</u> цілісінський день. Ти <u>повинен вивчати</u> іноземну мову.

Зверніть увагу!

• Синонімами до дієслова-зв'язки **ПОЧАТИ** у складеному дієслівному присудку можуть виступати слова **СТАТИ, ПРИЙНЯТИСЯ, КИНУТИСЯ, ВЗЯТИСЯ**, а до дієслова-зв'язки **ЗАКІНЧИТИ – ПЕРЕСТАТИ, ПРИПИНИТИ, КИНУТИ**.

• Дієслово **СТАТИ** у значенні зв'язки складеного дієслівного присудка не має видової пари (використовується лише у формі доконаного виду):

На вулиці стало теплішати.

Солдати стали повільно рушати.

• Дієслова **ПРИЙМАТИСЯ (ПРИЙНЯТИСЯ)** і **БРАТИСЯ (ВЗЯТИСЯ)** поєднуються з дієсловами-назвами дій людей:

Жінки знову прийнялися плакати.

Після відпочинку дівчата беруться садити квіти.

• Дієслово **КИДАТИСЯ (КИНУТИСЯ)** характеризує початок раптової, швидкої, енергійної дії, яку виконує істота:

Заєць кинувся тікати.

Дівчина кинулася заспокоювати їх.

Зголоднілі за роботою, хлопці кидаються рубати дрова.

• Дієслово **ЗАКІНЧУВАТИ (ЗАКІНЧИТИ)** в ролі зв'язки вживають переважно в тих випадках, коли йдеться про дії людей, що виконуються з певною метою, а дієслово **ПЕРЕСТАВАТИ (ПЕРЕСТАТИ)** – у будь-якій ситуації:

Артисти закінчують співати.

Екскурсовод закінчив розповідати про печери.

Перестав іти дощ.

Перестань махати руками!

• Дієслова **ПЕРЕСТАВАТИ (ПЕРЕСТАТИ)** і **ПРИПИНЯТИ (ПРИПИНИТИ)**, на відміну від дієслова **ЗАКІНЧУВАТИ (ЗАКІНЧИТИ)**, мають значення «зупинитися на деякий час»:

Вона перестала говорити й сиділа, чекаючи моєї відповіді.

Художник припинив малювати й замислився.

• Дієслово **ПЕРЕСТАТИ** вживається з дієсловами неочікуваної чи мимовільної дії:

Після цього стресу я перестав спати.

Нарешті хлопчик перестав кашляти.

• Дієслова **ПЕРЕСТАТИ** і **ПРИПИНИТИ** у формі наказового способу виражають спонукування до свідомої відмови від чогось:

Припини плакати.

Перестань жаліти себе.

Припиніть розмовляти.

• Дієслово **КИДАТИ (КИНУТИ)** вказує на свідоме припинення якоїсь дії:

Він кинув курити.

Тетяна кинула тренуватися.

• Форма наказового способу дієслова **КИНУТИ** використовується в розмовному мовленні як синонім до дієслів **ПРИПИНИТИ, ПЕРЕСТАТИ**:

Кинь (припини, перестань) працювати.

Киньте (припиніть, перестаньте) розповідати ці нісенітниці!

Зверніть увагу!

- Складена форма дієслова майбутнього часу є не складеним дієслівним присудком, а простим. Пор.:

Мама буде хвилюватися = Мама хвилюватиметься.

- Серед допоміжних модальних дієслів, які виступають у ролі зв'язки в складеному дієслівному присудку, можна виокремити групи з таким значенням:

- ✓ можливості / неможливості дії (**МОГТИ, ВМІТИ, ВСТИГНУТИ**) –

Ми ледве встигали записувати за викладачем.

- ✓ повинності (**МАТИ, МУСИТИ, ДОВОДИТИСЯ**) –

Ти маєш вирішити це негайно. Доведеться зробити так.

- ✓ суб'єктивно-емоційної оцінки (**ЛЮБИТИ, НЕНАВИДІТИ, БОЯТИСЯ**) –

Він боявся починати розмову про роботу.

Ти любиш малювати?

Ненавиджу сидіти на цьому стільці!

- ✓ волевиявлення (бажаності, готовності, згоди тощо) – **БАЖАТИ, ХОТИТИ, ВОЛІТИ, ПРАГНУТИ, МРІЯТИ, ЗБИРАТИСЯ, НАМАГАТИСЯ, ГОТУВАТИСЯ, ВИРІШИТИ** та ін. –

Дівчинка готується виступати на сцені.

Ми намагаємося зарадити постраждалим.

З дитинства Антон мріяв літати.

- ! Модальне дієслово **ДОВОДИТИСЯ** сполучається з іменником у давальному відмінку:

НАМ довелося замовкнути. ХЛОПЦЕВІ доведеться піти.

СКЛАДЕНИЙ ІМЕННИЙ ПРИСУДОК

► Цей тип присудка утворюють дієслово-зв'язка та іменна частина, що може бути виражена іменником, прикметником, дієприкметником, числівником, займенником та прислівником. Усі дієслово-зв'язки в іменному присудкові виконують граматичну функцію – вказують на особу, час, число і спосіб дії. Вони також мають певне лексичне значення і поділяються на три групи за повнотою цього значення.

Дієслова-зв'язки у складеному іменному присудку	
Дієслова-зв'язки з абстрактним значенням (БУТИ, ЯВЛЯТИ СОБОЮ, СТАНОВИТИ), які виконують лише граматичну функцію і позбавлені лексичного значення взагалі.	Пальто для нього <u>було завелике</u>. Людина <u>є творіння</u> Боже. Екологічна проблема <u>становить велику загрозу</u> для людства.
Напівповнозначні, або напівзнаменні, дієслова-зв'язки СТАВАТИ, ЗДАВАТИСЯ, ВВАЖАТИСЯ, РОБИТИСЯ, ВИДАВАТИСЯ, НАЗИВАТИСЯ, ЛИШАТИСЯ, ЗАЛИШАТИСЯ, ЗОСТАВАТИСЯ та ін.	Осінь ніч <u>короткою здається</u>. Мрія <u>стала дійсністю</u>. Небо <u>враз зробилося чорним</u>. Кімната <u>залишилася незмінною</u>.
Знаменні зв'язки – дієслова з повним лексичним значенням, що позначають положення у просторі, рух або стан речей: ЛЕЖАТИ, СТОЯТИ, СИДІТИ, ЙТИ, ХОДИТИ, ПОВЕРНУТИСЯ, ДІСТАТИСЯ, ЖИТИ, ПРАЦЮВАТИ, НАРОДИТИСЯ, ПОМЕРТИ та ін.	Діти <u>повернулися додому втомлені (втомленими)</u>. Батько <u>працював в водієм</u>. Двері <u>стояли відчиненими (відчинені)</u>.

Зверніть увагу!

- У складі складеного іменного присудка іменна частина може вживатися в називному та орудному відмінках (див. приклади вище).
- У теперішньому часі дієслово-зв'язка *Є* у складеному іменному присудкові зазвичай опускається:

Я щасливий (пор.: **Я був щасливий. Я буду щасливий**).

- Дієслово-зв'язка **БУТИ** у складеному іменному присудку узгоджується з підметом:

Він був щасливий. Вона була щаслива. Вони були щасливі.

- Якщо підмет виражений займенником **ЦЕ**, а іменна частина складеного іменного присудка – іменником, то дієслово-зв'язка **БУТИ** узгоджується з цим іменником:

Це був жарт. Це була неприємна ситуація. Це були вони.

- Якщо іменна частина складеного іменного присудка виражена прислівником або якщо підмет виражений словосполученням, то дієслово-зв'язка **БУТИ** вживається у формі минулого часу середнього роду однини.

Це було чудово. Було холодно. Було дві групи.

3. Складний присудок

► **СКЛАДНИМ** називають присудок, утворений із трьох і більше компонентів, що є повнозначними частинами мови, серед яких є зв'язка:

Доцент Філоненко готовий стати деканом факультету.

Багатокомпонентні складні присудки можуть поєднувати в собі обидва типи складеного присудка – дієслівного й іменного. Цим і пояснюється досить помітна різноманітність форм сполучення компонентів присудка. Такий присудок називають **складним присудком змішаного типу**:

Я хочу стати бізнесменом.

Жінки втомилися бути щоденно прекрасними.

Молодий викладач був згоден стати керівником кафедри.

ТИПИ ПІДМЕТА І ПРИСУДКА

Підмет	Присудок
<ul style="list-style-type: none"> • простий • складений	<ul style="list-style-type: none"> • простий дієслівний • складений дієслівний • складений іменний • складний

Завдання до теми № 5

Завдання 1. Дайте відповіді на запитання.

1. Що становлять собою підмет і присудок?
2. Чим виражається простий підмет? Наведіть приклади.
3. Які засоби вираження складеного підмета? Наведіть приклади.
4. Які типи присудка виділяють в українській мові?
5. Чим виражений простий дієслівний присудок? Наведіть приклади.
6. З яких елементів утворюється складений дієслівний присудок? Наведіть приклади.
7. Чим виражається складений іменний присудок? Наведіть приклади.
8. У чому відмінність між складним і складеним присудком?

Завдання 2. Визначте підмети у запропонованих реченнях. Чим вони виражені?

1) Біля будинку пісня затихла, а через хвилину залунала знову. 2) Десь берегом блукали закохані. 3) Зранку робити гімнастику лінивці не люблять. 4) На годиннику була друга. 5) Мати з батьком вже знали про одруження сина. 6) Мало хто з дітей поїхали на канікули. 7) Співати для мене – це справжнє щастя. 8) Хто сьогодні відсутній? 9) У більшості областей України пройдуть зливи, грози, місцями град і шквал. 10) Останні два кілометри дистанції здалися особливо важкими. 11) Зайшов чоловік із маленькою дочкою. 12) Зустріти свого співвітчизника тут, у чужому краї, так далеко від України, – це подарунок долі.

Завдання 3. Визначте, які словосполучення виступають підметами.

1) Хто з вас читав повісті Івана Франка? 2) Більше двадцяти людей постраждали в катастрофі. 3) У нашій країні живе багато представників народів колишнього Радянського Союзу. 4) Білі ночі в Санкт-Петербурзі продовжуються до кінця липня. 5) Чимало води збігло з часу нашої останньої зустрічі. 6) Іван Романів згаяв багато часу на пошуки рідних. 7) Новий рік – улюблене свято дорослих і дітей. 8) У групі навчається десять іноземців. 9) Через цю розмову виникло стільки проблем! 10) У будинку світилося лише два вікна. 11) Ніхто з присутніх не бачив цього чоловіка раніше. 12) Версію слідчого підтверджує низка фактів.

Завдання 4. Знайдіть у реченнях присудки, визначте їхній тип. Дієсловами якого способу, часу й виду вони виражені?

Був чудовий червневий день. Уранці ми поїхали за місто. На вокзалі довго сперечалися, куди саме їхати. Повз нас до річки поспішали люди. Більшість із нас захотіли в ліс. Деякі відмовилися й пішли до річки, а частина потягом рушила до найближчого лісу. Увечері всі зустрілися в гуртожитку, один поперед одного почали розповідати, як одні чудово провели день на річці, а інші – у лісі.

Завдання 5. Запишіть речення, використовуючи дієслова в дужках у формі минулого часу однини. Допишіть закінчення прикметників, правильно узгодивши їх з іменниками.

1. Асфальтован... шосе _____ (з'єднувати) наше місто з Черніговом. Асфальтован... дорога _____ (з'єднувати) Київ із Москвою.
2. Біля нового будинку _____ (зупинитися) легков... машина. Біля нового будинку _____ (зупинитися) легков... таксі.
3. Журі високо _____ (оцінити) виступ молодих артистів. Комісія високо _____ (оцінити) роботу молодих інженерів.

Завдання 6. Прочитайте речення. Визначте, у якому значенні використовуються дієслівні вигуки та від яких слів вони утворені (див. матеріал на стор. 41). Замініть вигуки способовими формами дієслів. За необхідності звертайтеся до тлумачного словника.

Зразок: Кішка цап його за руку. – Кішка цапнула його за руку.

1. Василь у двері тихенько стук. – _____
2. Хлопці, гайда на вулицю. – _____
3. Малий зирк на них і тікати. – _____
4. Нічого не сказав і грюк дверима. – _____
5. Наче щойно ліг спати, а будильник вже дзинь-дзинь. – _____
6. Кішка хап мишу і понесла своїм кошеняткам. – _____
7. За стіною зненацька щось бах. – _____
8. Діти, тс-с-с. – _____
9. Що ви тут робите? Марш звідси! – _____
10. Щось у моторі клац, і машина зупинилася. – _____
11. Сумка тільки шубовств у воду. – _____
12. Очі звіра блим, зуби клац – я тікати. – _____

Завдання 7. Визначте тип присудків у запропонованих реченнях.

1. Ніхто не міг показати мені дорогу до міста.
2. Протягом дня я не припиняв працювати над новим романом.
3. Поволі сонячні промені починають нагрівати верхівки дерев.
4. А весна продовжує хазяйнувати в лісах і парках.
5. Цей легкий свіжий вітер вмів лагідно розмовляти з дівчатами.
6. Білі хмарки продовжують бігти одна за одною.
7. Наступного року ми хочемо почати розробляти новий план будівництва міста.

Завдання 8. Поставте замість крапок необхідні за змістом дієслова-зв'язки на позначення початку чи закінчення дії (див. матеріал на стор. 42). Обґрунтуйте свій вибір, вкажіть можливі варіанти.

- 1) Батько затримувався, і ми ..... вечеряти без нього.
- 2) Коли ми прийшли, Віктор, на жаль, уже ..... розповідати про зустріч випускників.
- 3) Будь ласка, ніколи не ..... співати: у вас чудовий голос.
- 4) Коли ти сьогодні ..... працювати? Я приїду за тобою.
- 5) Вітаю: я чув, що ти ..... палити.
- 6) Синоптики повідомили, що циклон ..... рухатися до України, тож українці можуть бути спокійними.
- 7) ..... жартувати: це зовсім не смішно.
- 8) Хлопці ..... їсти, наче перед цим два дні не їли.
- 9) Завтра вранці ..... ремонтувати кухню.
- 10) Шкода, що люди ..... вірити в диво.
- 11) Вчені ..... проводити дослідження і оголосили про його результати.
- 12) Будь ласка, ... голосно розмовляти: у мене голова болить.
- 13) Вікторе, ... відповідати, я слухаю.
- 14) Я захворів і ..... відвідувати заняття.
- 15) Дивно, що птахи ..... щебетати.
- 16) ..... прикидатися, наче ти нічого не розумієш!
- 17) Тетяна, почувши це, одразу ..... складати речі.
- 18) Потроху люди заспокоїлися і ..... розмовляти.

Завдання 9. Виділіть у реченнях прості дієслівні присудки. Замініть їх синонімічними складеними дієслівними присудками зі зв'язками, які передають значення початку, тривалості й закінчення дії.

Зразок: Дитина заплакала. – Дитина почала плакати.

1. Завтра дочитаю цю книгу. – _____
2. Ти допишеш текст за півгодини? – _____
3. Дівчина голосно засміялася. – _____
4. І через годину Олег так само сидів за столом. – _____
5. Краще дограємо цю партію пізніше. – _____
6. Ви вже написали роботу? – _____
7. Після дзвінка всі забігали й заметушилися. – _____
8. Відпочивши, Андрій знову побіг. – _____
9. Після першого кліпу про молоду співачку заговорила вся країна. – _____
10. Діти закричали. – _____
11. Через рік після події це все ще обговорюють. – _____
12. Побачивши хворого онука, бабуся заохкала. – _____
13. Після уколу хворий застогнав. – _____
14. Студенти вже переклали текст? – _____
15. Троянди відцвіли. – _____
16. Не кури більше! – _____

Завдання 10. Виділіть граматичну основу речень. Замініть складені дієслівні присудки інфінітивами недоконаного виду. Визначте, які відтінки значення передають такі присудки.

Зразок: Дівчата одразу почали розпитувати. – Дівчата одразу розпитувати.

1. Діти почули новину й почали стрибати. – _____
2. Я ще не пояснив, а ти вже почав заперечувати. – _____
3. Ну, песику, я ж просто іду, а ти починаєш гарчати. – _____
4. Щойно артист вийшов на сцену, глядачі кинулися свистіти й тупотіти. _____
5. Ми ще нічого не пояснили, а ви починаєте сердитися. – _____
6. Я ж тільки слово сказав, а ти вже починаєш хвилюватися. – _____
7. Хлопці почали битися, а дівчата кинулися тікати. – _____
8. Я серйозні речі кажу, а ти починаєш реготати. – _____
9. Я зробив це випадково, а він почав кричати, ляяти мене, штовхати. – _____

Завдання 11. Замість крапок поставте необхідні за змістом модальні дієслова (див. матеріал на стор. 43). Вкажіть варіанти. Визначте граматичні основи речень.

- 1) Треба поспішати. Ми ..... запізнитися на автобус. 2) – Коли ви вирішили стати актором? – Я ..... грати на сцені ще з дитинства. 3) – Поїхали на озеро! – Вибач, не хочу. – Чому? Ти не ..... плавати? Я навчу тебе! – Ні, ні, ні!!! Я дуже ..... плавати. 4) Після закінчення школи Шуан ..... навчатися в Україні. 5) Не треба залишати це на завтра. Ти ..... зробити справу сьогодні! 6) Після закінчення

університету мій друг ..... працювати у фірмі батька. **7)** Допоможи, будь ласка. Ніяк не ..... перекласти це речення. **8)** У нас є ще три години. Сподіваюся, ми ..... підготуватися до його приїзду. **9)** Куди ви ..... піти? Спочатку ..... погуляти в Маріїнському парку, а потім ..... покататися по Дніпру на катері. **10)** Ми вважаємо, що прем'єр-міністр ..... вжити негайних заходів для стабілізації ситуації з цінами на хліб. **11)** Вчені різних країн світу ..... знайти ліки від СНІДу. **12)** – Ви часто брешете? – Ну, що ви! Насправді я ..... брехати. Але це був той випадок, коли мені ..... сказати неправду. **13)** Ви ..... помовчати хоч хвилину?! **14)** Мої родичі ..... приїхати в гості на наступному тижні, але ..... приїхати завтра. **15)** Я не ..... говорити про це. **16)** Для чого ці інструменти? Що ти ..... робити? **17)** Ти ..... танцювати? Ходімо на дискотеку! **18)** – Які смачні тістечка! Я не знав, що ти ..... готувати. – Не просто вмю, я дуже ..... готувати. **19)** – Які у вас плани на свята? – ..... відвідати родичів на Миколаївщині.

Завдання 12. Знайдіть у реченнях складені присудки. Проаналізуйте їхню структуру.

1) День був сонячний, спекотний. **2)** Вечір прийшов раптово, наче його не чекали. **3)** Вечірні тіні зробили дерева вищими і густішими. **4)** Ніч ставала темнішою. **5)** Погода була чудова. **6)** Обидва сини були першими в навчанні. **7)** Між деревами трава буяла яскравою зеленню. **8)** День здавався важким і довгим. **9)** Я став сьогодні свідком цікавої розмови. **10)** Продовжувати працювати я вже не міг до кінця робочого дня. **11)** Ти здаєшся стомленою. **12)** Таке рішення проблеми здається мені правильним. **13)** Тетяна прийшла весела й безтурботна. **14)** Дні стояли спекотні. **15)** Наша мета – створення всіх необхідних умов для навчання й відпочинку дітей. **16)** Одна голова добре, а дві – краще. **17)** Не будемо думати про погане. **18)** Під час зустрічі президентів була укладена угода про співробітництво в галузі культури.

Завдання 13. Змініть теперішній час речень на минулий, додаючи дієслово БУТИ у формі минулого часу (див. матеріал на стор. 44). Визначте граматичні основи речень.

Зразок: Вона весела. – Вона була весела.

1. Його мама – чудова жінка. – _____
2. Діти налякані. – _____
3. Це просто слова. – _____
4. На годиннику пів на другу. – _____
5. Вправа зроблена. – _____
6. Мої друзі дуже зайняті. – _____
7. Це випадковість. – _____
8. Усі викладачі на засіданні кафедри. – _____
9. Це неможливо. – _____
10. Мій брат – спеціаліст у галузі техніки. – _____
11. Це місто його дитинства. – _____
12. Це велика допомога. – _____
13. Ми поруч. – _____
14. Дівчинка дуже налякана. – _____
15. Це необхідно. – _____
16. У нього дві сестри. – _____
17. Мені страшно. – _____
18. Це дурниця. – _____
19. Сьогодні похмуро й вітряно. – _____

Завдання 14. *Замість крапок поставте напівзнаменні дієслова ЗДАВАТИСЯ, СТАВАТИ, ВИЯВИТИСЯ, ВВАЖАТИСЯ, РОБИТИСЯ, НАЗИВАТИСЯ, ЗАЛИШАТИСЯ. Обґрунтуйте свій вибір, вкажіть варіанти. Визначте граматичні основи речень.*

1) Після склянки води дівчині ..... краще. 2) Коли я була маленькою, ця вулиця ..... Червоною. 3) – Щось трапилося? – А що таке? – Просто ти ..... розгубленою. 4) Мені казали, що африканська кухня дуже специфічна. Але ця страва ..... приємною на смак. 5) Прошло багато років, та в моїй пам'яті ця історія ..... такою ж романтичною. 6) У твого брата все добре? Він ..... стурбованим. 7) Вона ..... казковим птахом. 8) Вибач, що я не хотів спілкуватися з твоїми батьками. Вони ..... дуже симпатичними людьми. 9) За п'ять хвилин у залі ..... людно. 10) Носій ознаки в реченні ..... підметом. 11) Чому ви смієтесь? Мені це ..... абсолютно несмішним. 12) – Не плачте, заспокойтеся. З часом усе ..... краще. – А якщо все ..... таким, як є? – Ні, життя змінюється, і через кілька місяців сьогоднішні події не ..... вам такими жадливими. Повірте мені. – Дякую, вам хочеться вірити, бо ви ..... таким упевненим. 13) Лікар Черненко ..... найкращим спеціалістом у цій галузі.

Завдання 15. *Визначте, у яких реченнях дієслова БУТИ, СТАТИ, ЗДАВАТИСЯ виступають простими дієслівними присудками, а в яких – зв'язками складеного іменного присудка.*

1) Він був моїм другом. 2) Викладач був занадто суворим. 3) Ви були вчора на лекції? 4) У кімнаті стало зовсім темно. 5) Дівчина стала біля дерева й задумалася. 6) Коли я стану дорослим, то буду лікарем. 7) Це тобі лише здається. 8) Крізь ці окуляри світ здається блакитним. 9) Мені здається, що ти став вищим. 10) Були проведені всі необхідні заходи для подолання економічної кризи. 11) Іспити цього року були у травні, а не в червні, як зазвичай. 12) Про що ти мріяв, коли був маленьким? 13) Тепер я не буду такою наївною, як раніше. 14) На душі стало спокійно й радісно.

Завдання 16. *Розмежуйте речення з простими дієслівними присудками та складеними іменними.*

1) Михальчук ішов останнім у колоні. 2) Дочка вже третій тиждень лежить хвора. 3) Перед нами лежав безкрай степ, сповнений барв, звуків і запахів. 4) Туристи довго стояли біля пам'ятника. 5) Хлопець стояв сумний, похнюплений. 6) Ми повернулися додому вже досить пізно. 7) Серіал про лікарів іде на каналі «Інтер». 8) Після відпочинку діти повернулися засмагли, веселі, жваві. 9) Поет Василь Симоненко помер молодим. 10) Протягом навчального року студенти-іноземці живуть у гуртожитку. 11) Майбутній письменник спочатку працював у редакції газети. 12) Його батько працює викладачем в Інституті філології. 13) Тарас Шевченко помер у 1861 році. 14) Після сварки брати жили ворогами. 15) Лікуйтеся і повертайтеся здоровими! 16) Дитина народилася хворою. 17) Він у якому місті народився? 18) Глядачі вийшли після прем'єри приголомшені.

Завдання 17. *Закінчіть речення тексту, добираючи необхідні за змістом підмети і присудки.*

Прийшла ..... . Навкруги ..... пожовкло. .... холодні дні. Осінній ..... стукотів по дахах будівель. Після уроків школярі ..... в шкільному саду. Вони ..... землю, ... молоді дерева й куші. Настрій у всіх був ..... . Деревя і куші ..... навесні, і школу ..... тінюста алея.

Завдання 18. Знайдіть у реченнях фразеологізми, визначте, якими членами речення вони є. Перебудуйте речення, замінивши фразеологізми синонімічними словами. Визначте типи підметів і присудків у реченнях.

Зразок: Виткнув носа Федір через два місяці. – З'явився Федір через два місяці.

1. Ноги від втоми гудуть, адже за день ми пройшли двадцять кілометрів. – _____
2. І враз гора звалюється з Оксаниних плечей. – _____
3. Михайло і зараз сушить голову господарськими турботами. – _____
4. Спробуйте в такій ситуації набрати в рот води. – _____
5. Він часто на уроках ловив гав і пропускав головне. – _____
6. Гарна дівчина впала Василеві в око. – _____
7. Хлопець – хоч води напийся. – _____
8. Микола вийшов з аудиторії ні живий ні мертвий. – _____
9. Петро немов крізь землю провалився. – _____
10. Діти не відривали очей від сцени. – _____
11. І чого ти голову похилив? – _____
12. Щось Іван почав носа дерти. – _____
13. У нерівному бою молоді хлопці наклали головою. – _____
14. Добра порада завжди у пригоді стане. – _____

Завдання 19. Прочитайте українські народні прислів'я. Як ви їх розумієте? Визначте граматичні основи речень та схарактеризуйте підмети і присудки.

1) Гостре словечко коле сердечко. 2) Готовеньке і кішка з'їсть. 3) Два коти в одному мішку не помиряться. 4) Двоє третього не чекають. 5) Вдома і стіни допомагають. 6) Кожна жаба своє болото хвалить. 7) Діло майстра величає. 8) На злодієві шапка горить. 9) Під лежачий камінь вода не тече. 10) Ситий голодному не товариш. 11) Страх має великі очі. 12) Чужа душа – темний ліс. 13) Язик до Києва доведе. 14) Вовка ноги годують. 15) Вода з вогнем не товариші. 16) Земля найбагатша, вода найсильніша. 17) Дурний язик – голові не приятель. 18) Красне личко – серцю неспокій. 19) На колір і смак товариш не всяк.

Завдання 20. Визначте граматичні основи в усіх реченнях тексту. Схарактеризуйте тип підмета і присудка. Проаналізуйте, чим виражені головні члени речення.

Маленьке ведмежа Настя стало відомим на всю країну після кількох телевізійних передач. Журналісти показали, як нещасне дитинча забирали від матері-ведмедиці, як воно кричало й не хотіло залазити до клітки. Через два місяці Настю вдалося знайти в одному із приватних зоопарків. За словами медиків, стан тварини не зовсім задовільний. Її вага замала для п'ятимісячного ведмежати, зуби хворі. Тепер група захисників тварин намагається повернути Настю до мами. Чи згадає ведмедиця свою дитину, чи прийме її?

Тема 6. ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

1. *Додаток. Прямий і непрямий додаток.*
2. *Означення. Узгоджене й неузгоджене означення. Прикладка.*
3. *Обставина. Види обставин.*

Як видно з самого терміна, другорядні члени відіграють у реченні вторинну, необов'язкову роль і конкретизують головні або інші другорядні члени. Головна мета використання другорядних членів речення – поширювати і доповнювати зміст повідомлення, вираженого в реченні. Залежно від того, на яке питання вони відповідають і який член речення поширюють, виділяють три види другорядних членів: *додаток, означення та обставина*.

1. Додаток. Прямий і непрямий додаток

► **ДОДАТОК** – це другорядний член речення, який означає об'єкт або знаряддя дії, а також особу, за допомогою якої ця дія здійснюється, і відповідає на питання непрямих відмінків:

Осінь із вереснем сиділа в зеленому саду.

Додаток може бути виражений будь-якою іменною частиною мови або словосполученням:

Зустріли подругу.

Нам буде весело з тобою.

Двох ми лишили на подвір'ї.

Він сів біля пораненого.

Багатьох із них можна зараз зустріти в редакціях газет.

Іноді додатком виступає інфінітив:

Василь учив малого писати.

Максим просив допомогти.

Додатки бувають *прямі* й *непрямі*. ► **Прямим** є додаток, який залежить від перехідного (транзитивного) дієслова і виражений формою **знахідного відмінка без прийменника**:

Я пам'ятаю цей день.

Жінки наварили каструлю картоплі.

Прямий додаток може мати форму і *родового відмінка*:

а) коли при транзитивному дієслові є заперечна частка **НЕ** –

Не пив води, не знав бід. Я не бачив батьків два роки.

б) коли дія переходить на частину предмета чи речовини –

Купила тканину на пальто. Мати напекла пирогів.

► **Непрямим** є додаток, виражений формою **знахідного відмінка з прийменником та формами інших непрямих відмінків**:

Я радий за тебе.

Не бажай синові багатства, а бажай розуму.

Тепер для дітей настали інші часи.

Я зрадів Михасю.

У кімнаті запахло весняними квітами.

2. Означення. Узгоджене й неузгоджене означення. Прикладка

► **ОЗНАЧЕННЯ** – це другорядний член речення, який називає ознаку, якість, приналежність предмета чи особи і відповідає на питання **ЯКИЙ? ЧИЙ? КОТРИЙ?** Означення завжди пояснює слово з предметним значенням, тобто іменник або будь-яку субстантивовану частину мови:

Прийшов святковий день.

На столі лежать студентські зошити.

Вона не бачила своїх дітей уже кілька днів.

Означення бувають *узгоджені* й *неузгоджені*.

► **УЗГОДЖЕНІ ОЗНАЧЕННЯ** повністю уподібнюються головному слову в роді, числі й відмінку.

Способи вираження узгодженого означення	
Прикметники	<i>Шумлять <u>вишневі</u> дерева в саду.</i>
Дієприкметники	<i>Задумався про щось <u>похилений</u> дуб.</i>
Прикметникові й дієприкметникові звороти	<i>Хвилі, <u>дивовижно привітні й ласкаві</u>, шепотіли про далекі краї. І дзвін, <u>каміннями розбитий</u>, в повітрі більше не гуде.</i>
Займенникові прикметники	<i>Скажу <u>своє</u> слово і зникну з землі.</i>
Порядкові числівники.	<i><u>Перший</u> гість прийшов вчасно.</i>

► **НЕУЗГОДЖЕНІ ОЗНАЧЕННЯ** пов'язані з головним словом зв'язком керування або прилягання:

книжка (яка?) з малюнками; бажання (яке?) вчитися.

Способи вираження неузгодженого означення	
Іменники в родовому відмінку без прийменника	<i>Серце <u>матері</u> (= <u>материнське серце</u>) все відчуває. У поезіях <u>Шевченка</u> (= у <u>Шевченкових поезіях</u>) душа України.</i>
Особові займенники 3-ї особи у формі родового відмінка без прийменника	<i><u>Його</u> від'їзд нікого не здивував. <u>Її</u> очі спалахнули вогнем.</i>
Іменники у формі непрямого відмінка з прийменником	<i>Я шукаю слова <u>із запахами й кольорами</u>. Мені потрібна відповідь <u>без вагань</u>.</i>
Кількісні числівники	<i><u>Підійшли до квартири сто шістдесят два</u>. Дівчинка написала <u>цифру два</u>.</i>
Прислівники	<i>У кав'ярні ми замовили каву <u>по-турецьки</u>. У будинку <u>ліворуч</u> темно.</i>
Інфінітиви	<i><u>Бажання вчитися</u> було в хлопчика великим.</i>
Підрядні словосполучення	<i><u>Назустріч нам вибігла дівчинка років п'яти</u>.</i>

► **ПРИКЛАДКА** – це означення, виражене іменником, яке дає предметові або особі додаткову назву. Зазвичай прикладка узгоджується з головним словом у відмінку (див. матеріал про неповне узгодження на стор. 21). Часто прикладками виступають власні назви при загальних:

місто Київ; газета «Факти»; магазин «Роксолана».

Прикладки мають різні значення-уточнення:

1) Називають різноманітні конкретні якості предмета чи особи:

Автомобіль міні став звичним для міста.

2) Уточнюють, конкретизують опис предмета чи особи:

Усіх здивував її одяг – стара сукня з великим коміром.

3) Позначають соціальний статус людини, її професію, фах, коло занять, вік, приналежить до суспільних угруповань тощо:

Сусідка-львів'янка поїхала до дітей.

Жінка-космонавт з'явилася вперше в Радянському Союзі.

Я зустрів знайомого інженера-конструктора.

4) Дають додаткову назву предметам (газетам, журналам, магазинам, фірмам, організаціям тощо) та особам:

Фірма «Сіменс» випускає нові пральні машини.

Річка Дніпро – окраса Києва.

До лікаря Василенка, як завжди, була черга.

3. Обставина. Види обставин

► **ОБСТАВИНА** – це другорядний член речення, що характеризує дію або ознаку за якістю, кількістю, інтенсивністю, місцем, часом, метою та причиною:

Діти йшли бадьоро, швидко, легко.

Навкруги все цвіло.

Книжки лежали на столі.

Особа або предмет діє чи перебуває в якомусь стані завжди за певних обставин, у певному місці, у визначений час, відповідним способом, з якоїсь причини, за певних умов, з певною метою. Тому можна виділити вісім груп обставин, які відповідають на конкретні питання, що їх ставлять від присудка.

1) *Способу дії* (як? яким способом?).

Дитина важко дихала.

Зненацька почувся грім.

2) *Міри і ступеня дії* (якою мірою? скільки? наскільки? як часто? як багато?).

Йти було дуже важко.

Мати налила півсклянки молока.

3) *Місця* (де? куди? звідки?).

За будиночком садок.

Нарешті почали підніматися вгору.

4) **Часу** (коли? як довго? відколи?).

Маємо зустрітися о сьомій.

Із самого ранку тебе чекаю.

5) **Причини** (чому? через що? з якої причини?).

Від холоду боліли руки.

Він нічого не розібрав спросоння.

6) **Мети** (навіщо? для чого?).

Накрили квіти від дощу.

Приїхала комісія оглядати завод.

7) **Умови** (за яких умов?).

Дамо відповідь лише за таких обставин.

8) **Допусту** (всупереч чому? незважаючи на що?).

Травень був теплий всупереч прогнозу.

Незважаючи на дощ, ми рушили.

Способи вираження обставин	
Прислівники	<u>Внизу щось загуло.</u> <u>Повернуся <u>ввечері</u>.</u>
Іменники чи займенники в непрямих відмінках	<u>Зустріньмося після обіду.</u> <u>Над ними розкинулося зоряне небо.</u> <u>На балконі росли чорнобривці.</u> <u>Чорний ліс стояв <u>стіною</u>.</u>
Дієслова у формі інфінітива	<u>Сіла осінь <u>відпочити</u>.</u> <u>Мати із сином поїхали в Карпати <u>лікуватися</u>.</u>
Дієприслівники, дієприслівникові звороти	<u>Максим пішов <u>не прощаючись</u>.</u> <u>Подумавши <u>хвилину</u>, він мовив.</u> <u>Діти, <u>ставши парами</u>, пішли до їдальні.</u>
Словосполучення	<u>Я нагадував тобі про це <u>багато разів</u>.</u> <u>Він був тут <u>кілька хвилин тому</u>.</u>

Завдання до теми № 6

Завдання 1. Дайте відповіді на запитання.

1. Яка роль другорядних членів у реченні?
2. Який другорядний член речення називають додатком?
3. Чим може бути виражений додаток? Наведіть приклади.
4. У чому різниця між прямим і непрямим додатком? Наведіть приклади.
5. Що таке означення як другорядний член речення?
6. Які види означення ви знаєте?
7. Якими способами може виражатися узгоджене й неузгоджене означення? Наведіть приклади.
8. Що таке прикладка?
9. Які уточнювальні значення мають прикладки? Наведіть приклади.
10. Що таке обставина як другорядний член речення?
11. Які групи обставин виділяють? На які запитання вони відповідають?
12. Які способи вираження обставин ви знаєте? Наведіть приклади.

Завдання 2. Визначте головні і другорядні члени речень.

Світ мови оточує нас від народження. У безкрайому океані звуків неповторно звучить мелодія рідної мови. Згадайте, яку велику цікавість до мови виявляє дитина з перших років свого життя. Викликає також подив здатність малюків до творення цікавих «дитячих» слів. На жаль, потім з якоїсь причини зацікавленість окремих дітей мовою згасає. І водночас настають непоправні втрати в розвитку здібностей. Мова нікому не прощає недбалого ставлення до неї.

Завдання 3. Закінчіть речення, використовуючи додатки, необхідні за змістом. Визначте вид додатків.

1. Дідусь знає багато цікавих _____.
2. Високі _____ вкрив густий ліс.
3. Студенти писали _____.
4. Над _____ схилилася медсестра.
5. Мати спекла _____ з _____.
6. Учні добре засвоїли _____.
7. Між мовою та _____ існує безпосередній зв'язок.
8. Дівчина почала розповідати про _____.
9. З пухкого снігу мивиліпили _____.

Завдання 4. Слова в дужках використайте у відповідних формах. Визначте, якими членами речення є ці слова чи словосполучення.

1. До магазину привезли багато (яблука, апельсини, мандарини). – _____
2. Усім не вистачило (чашки і блюда). – _____
3. Ми купили 500 (грами) масла і 5 (кілограми) картоплі. – _____
4. Звідки ви привезли стільки (великі картини)? – _____
5. До (хтось зі студентів) приїхали батьки. – _____
6. Хай завжди веселим буде сміх (наші діти). – _____

Завдання 5. Визначте типи додатків у реченнях.

1) Я мрію про даль, про хмари безмежні. 2) Не забути мені ніколи ту ласкаву осінь. 3) Семен витяг з торбини хліба і кілька яблук. 4) Я тобі сьогодні назбирав конвалій. 5) Між дахами було видно невелику смужку синього неба. 6) На задньому возі було чути веселі жарти, регіт, пісню. 7) В гаю русалочки гуляли, вінок із квіточок плели. 8) Тепер для Маланки настали кращі часи. 9) Ми працюємо любимо, що в творчість перейшла. 10) В океані звуків неповторно звучить мелодія рідної мови.

Завдання 6. У реченнях знайдіть непрямі додатки і визначте, якими формами вони виражені.

1) Можеш покласти на мене. 2) Запахло трояндами і бузком. 3) Та хіба Настя не молодша від усіх? 4) Тепер Андрій працював інструментом набагато впевненіше. 5) Для приїжджених були готові кімнати в готелі. 6) Уночі наказав князь війську рухатися. 7) А мене примушують взуття чистити, хату вимитати. 8) Край неба палає.

Завдання 7. Побудуйте речення, у яких запропоновані слова виступали б у ролі підмета і додатка. Підкресліть члени речення.

Зразок: Олівець. – Олівець коштує дві гривні. Він любив писати олівцем, а не ручкою.

1. Текст. – _____
2. Лекція – _____
3. Квітка. – _____
4. Дівчина. – _____
5. Допомога. – _____
6. Кохання. – _____

Завдання 8. Складіть речення із запропонованими дієсловами, дібравши до них кілька різних додатків. Визначте їхні типи.

Зразок: Писати. – Хлопчик почав писати мамі листа.
(мамі – непрямий додаток, листа – прямий).

1. Дякувати. – _____
2. Допомогати – _____
3. Повідомити – _____
4. Ударити. – _____
5. Сваритися. – _____

Завдання 9. Визначте типи означень у реченнях; де можливо, замініть узгоджені означення неузгодженими і навпаки.

Зразок: Роки у школі були чудовими. – Шкільні роки були чудовими.

1. На стіні висіли картини з дерева. – _____
2. Дорога до Києва була не близька. – _____
3. У неї лишилися неприємні спогади про дороги в Києві. – _____
4. Дівчинка в рожевій шапочці кудись зникла. – _____
5. Перед очима пробігло усе його життя з дитинства і до останніх днів. – _____

6. Це був день несподіваних зустрічей і розлук. – _____
7. Зошит для малювання вона знайшла лише на другий день. – _____
8. Довелося дочкам пекти пироги з яблуками, з сиром, з яйцями. – _____
9. Мати наварила компоту із ягід. – _____
10. Цю струнку, синьооку, зі світлим волоссям дівчину він не раз бачив у парку. – _____
11. Ольга бадьоро підійшла до хлопця з чорними очима і розсміялася. – _____
12. Битва за Дніпро стала однією з наймасштабніших і найкривавіших воєнних операцій світової історії. – _____

Завдання 10. Знайдіть означення-прикладки в запропонованих реченнях.

1) У місто Пекін можна летіти без пересадок. 2) Горобці-розбишаки підняли на хаті галас. 3) Бабина онука Христя, дівча сімнадцяти років, низенька, некрасива, чогось важко зітхала на всю хату. 4) Довкола неї гомоніло і шуміло місто Москва. 5) На сцені літнього театру показали п'єсу «Калиновий гай». 6) Перед магазином «Сяйво» зібралися люди.

Завдання 11. Розмежуйте речення з поширеними прикладками і зі складеними іменними присудками.

1) «Мамаєва слобода» – музейний комплекс просто неба – запрошує на численні народні свята. 2) Проліски – найперші весняні квіти. 3) Великий андронний колайдер – найбільший у світі прискорювач елементарних частинок. 4) Шевченківська премія – найвища державна нагорода України в галузі культури й мистецтва – була заснована в 1961 році. 5) Перший словник української мови уклав Борис Грінченко – відомий письменник, педагог і громадський діяч.

Завдання 12. Доберіть до запропонованих термінів визначення і введіть їх у речення так, щоб в одному конструкція «термін – визначення» виступала граматичною основою речення (поширеною другорядними членами), а в іншому – означуваним словом і прикладкою.

Зразок: Словосполучення. – 1. Словосполучення – номінативна синтаксична одиниця. 2. Словосполучення – номінативна синтаксична одиниця – входить до складу речення.

1. Речення. – _____
2. Підмет. – _____
3. Присудок. – _____
4. Додаток. – _____
5. Синтаксис. – _____
6. Мова. – _____
7. Мовлення. – _____

Завдання 13. *Визначте, у яких реченнях прикметники виступають означеннями, а в яких – частиною складеного іменного присудка.*

- 1) На перший погляд чоловік здавався веселим.
- 2) Визирнуло з-за хмари веселе сонечко.
- 3) Ти ще молодий.
- 4) Викладач намагався бути об'єктивним.
- 5) Через день яблуня вкрилася рожевим цвітом.
- 6) Чудовий день.
- 7) День сьогодні чудовий.
- 8) Ця дівчина дивовижна.
- 9) Дерева стояли зовсім голі.
- 10) Коли я був молодим, усе навколо здавалося прекрасним.
- 11) На небо вплив молодий місяць.

Завдання 14. *Визначте в реченнях групи обставин за значенням.*

- 1) Ми разом вийшли на вузьку дорогу.
- 2) Тумани линуть вгору, а хмари вниз.
- 3) Він кинув роботу й десь подався за легким хлібом та за довгим карбованцем.
- 4) Кілометрів за п'ять лежали широкі луки.
- 5) Цілу ніч не давали заснути солов'ї.
- 6) Ще малим хлопцем він любляв рибалити.
- 7) За студентських часів нам завжди не вистачало стипендії.
- 8) За кілька годин вулиці засипало м'яким білим снігом.
- 9) Ти знову чогось сумуєш, Наталко.
- 10) Замислившись, Євген не помітив, як підійшов до будинку.
- 11) Ніяк не вирватися відпочити на морі через термінову роботу.
- 12) У зв'язку з переходом на літній час розклад руху міжнародних поїздів змінено.
- 13) На честь перемоги футболістів «Динамо» в місті влаштували феєрверки.
- 14) У разі потреби книжку можна замовити через Інтернет.
- 15) Незважаючи на веселу вечірку, Сергієві було нудно в цій компанії.
- 16) Попри всі прохання батьків, дівчина покинула дім і поїхала до нареченого на північ.

Завдання 15. *Визначте, у яких реченнях інфінітив виступає частиною складеного дієслівного присудка, а в яких – додатком, означенням чи обставиною.*

- 1) Мрія поїхати до Парижа не залишала її.
- 2) Доведеться тобі складати іспит ще раз.
- 3) Тетяна попросила Степана зателефонувати їй.
- 4) Я прийшов познайомитися з тобою.
- 5) Ви почали розповідати про музей історії Києва.
- 6) Відносини між державами потрібно будувати на засадах обопільної користі.
- 7) Тепер у нього нова мета – будувати мости.
- 8) Відчув нестерпне бажання поцілувати дівчину.
- 9) Нам сказали заходити в кабінет.
- 10) Дядько гукнув хлопців допомогти йому завести машину.

Завдання 16. *Прочитайте текст. Визначте всі члени речення і проаналізуйте їх за видом і за способом вираження.*

Мільйонами вогнів грандіозних феєрверків завершився Чемпіонат Європи з футболу 2012 року. Господарями футбольного свята були Україна та Польща. Країни-сусіди успішно провели надважливий футбольний турнір, організувавши його на найвищому рівні. Весь цей час за лаштунками ЄВРО 2012 йшла шохвилинна напружена робота мільйонів людей – від будівельників до волонтерів. За час чемпіонату в Україні побувало майже два мільйони іноземців. Вони полюбили нашу країну – красиву європейську державу. Багато з них будуть раді приїхати сюди знову.

Тема 7. ТИПИ РЕЧЕНЬ ЗА РІЗНИМИ ОЗНАКАМИ

1. *Типи речень за функцією (модальністю).*
2. *Типи речень за емоційною ознакою.*
3. *Типи речень за характером ставлення до дійсності.*
4. *Типи речень за структурою.*

1. Типи речень за функцією

Використовуючи речення, ми створюємо їх із певною метою, щоб вони виконували визначену функцію. Саме конкретна мета спілкування – повідомити, одержати інформацію, спонукати до дії тощо – дозволяє створювати речення різної модальності:

<i>розповідні –</i>	<i>Взимку завжди день короткий.</i>
<i>питальні –</i>	<i>Де ви були вчора?</i>
<i>спонукальні –</i>	<i>Спитай його про вечірку.</i>
<i>умовні –</i>	<i>Я прийшов би, якби мав час.</i>
<i>бажальні –</i>	<i>Як би я хотіла співати!</i>
<i>переповідні –</i>	<i>Кажуть, що ми, мовляв, не хотіли відповідати.</i>
<i>гіпотетичні –</i>	<i>Вони розповідали про причини, які нібито не дали їм можливості приїхати.</i>

Можна виокремити й інші типи речень за модальністю (див. тему 4, розділ 2).

За метою висловлювання розрізняють три головні типи речень: розповідні, питальні та спонукальні.

► **РОЗПОВІДНЕ РЕЧЕННЯ** повідомляє, розповідає про якісь факти життя. Розповідна інтонація створюється підвищенням тону на логічно головному слові першої частини висловлювання та зниженням тону в кінці речення. Присудок такого речення може бути виражений різними дієслівними та іменними формами:

Сонця люди вже не бачили давно.

Вона була з ним знайома з дитинства.

Працівники вже не намагалися зустрітися з директором.

► **ПИТАЛЬНЕ РЕЧЕННЯ** виражає бажання мовця дізнатися про щось у співрозмовника, одержати від нього інформацію. Граматичним засобом вираження питання є питальна інтонація, яка полягає у підвищенні тону на тому слові, з яким пов'язаний зміст питання. Також засобами вираження питання можуть виступати

а) *питальні слова* (частки, займенники, прислівники):

ХІБА це правда? КОМУ ти віддав книжку? ЧОМУ не казав?

б) *розташування слів*, коли першим у реченні ставимо слово, на яке треба дати відповідь:

НА БАТЬКА сподіваєшся? ТАМ зустрів?

в) *окремі сполучники*

ЯКЩО це правда?

В оформленні питального речення можуть брати участь одночасно декілька граматичних засобів:

А ЯКЩО це зробили ДІТИ? КУДИ ЗНОВ зібралася? СКІЛЬКИ?
(питальне слово чи сполучник + підвищення тону на логічно головному слові)

Іноді питання можна відтворити лише інтонаційно:

Там було цікаво? Він повертається завтра ввечері?

Групи питальних речень за характером питання	
1) Власне питальні речення (містять у собі запитання, які неодмінно вимагають відповіді від співрозмовника).	Де це ви прочитали? – У книзі. Хіба ви самі бачили батька? – Звичайно, самі.
2) Риторично-питальні речення (містять у собі приховане категоричне твердження або заперечення). Такі речення не вимагають відповіді. Вживаються вони як стилістичний засіб, що надає мові емоційного забарвлення, експресивності.	Хто може випити Дніпро? (= Ніхто не може випити Дніпро). Як можна так довго спати? (= Не можна так довго спати)
3) Питально-спонукальні речення (містять у собі відтінок спонукування до дії).	Не скажете, де тут кав'ярня? (= Скажіть, будь ласка ...)

Зверніть увагу!

• Питальні займенники (**ХТО, ЩО, ЯКИЙ, ЧИЙ, КОТРИЙ, СКІЛЬКИ**) та займенникові прислівники (**ДЕ, КУДИ, ЗВІДКИ, КОЛИ, ДОКИ, ЯК, ЧОМУ**), виступаючи членами речення, підсилюють питальне значення речень. Питальне слово стоїть, як правило, на початку, хоча в розмовному мовленні можливе й інше розташування:

ДЕ ви були? Ви ДЕ були?

• Частки **ХІБА, НЕВЖЕ** вживають тоді, коли стверджувальна відповідь здається мовцеві сумнівною:

ХІБА ти не чуєш? НЕВЖЕ тобі не набридла ця музика?

► **СПОНУКАЛЬНІ РЕЧЕННЯ** виражають волевиявлення мовця – накази та прохання.

Основною формою вираження волевиявлення є наказовий спосіб дієслова, за допомогою якого передають різноманітні емоційні відтінки імперативності (наказовості): вимогу, заборону, заклик, застереження, побажання, пораду, прохання, запрошення, умовляння тощо.

Уживані разом із наказовою формою дієслова частки також надають спонукальним реченням різних модальних та емоційно-експресивних відтінків. Частка **ТА** (вживається в розмовному мовленні) створює відтінок нетерпіння, наполегливого прохання:

ТА пустіть мене до кімнати!

Частка **НУ** при дієслові наказового способу виражає поступку з боку мовця, його згоду із чимось, про що йде мова, після суперечок, що були висловлені співрозмовниками:

НУ, йди вже. (Перед цим заборонялося: **Не ходи!**)

2. Типи речень за емоційною ознакою

Багато речень української мови передають не лише інформацію, але й певні почуття мовця. Серед них виділяємо ► **ОКЛИЧНІ РЕЧЕННЯ**, що **відтворюють емоційне ставлення мовця до змісту висловлювання**. Емоційне забарвлення можуть мати різні за функціями речення – розповідні, питальні та спонукальні:

Погода сьогодні чудова! (розповідно-окличне);

Як ти міг це зробити?! (питально-окличне);

Забудьмо все! (спонукально-окличне).

Коли ці речення стають окличними, вони набувають здатності виражати різні емоції – гнів, радість, подив, збудження тощо.

Грамаітичним засобом оформлення окличного речення виступає оклична інтонація, що реалізується високим і напруженим тоном, різким виділенням слова, яке й передає відповідне почуття.

Окличні речення можуть включати до свого складу займенникові та прислівникові слова, які тут втрачають основне значення й наближуються до часток:

ЯКА чудова погода! СКІЛЬКИ печалі в очах матері!

3. Типи речень за характером ставлення до дійсності

За характером ставлення мовця до дійсності речення поділяються на стверджувальні та заперечні.

► У **СТВЕРДЖУВАЛЬНОМУ РЕЧЕННІ** стверджується зв'язок між предметом і його ознакою:

Діти товаришували вже три роки.

За вікном шумить місто.

► У **ЗАПЕРЕЧНОМУ РЕЧЕННІ** заперчується ознака, явище дійсності тощо:

Мої батьки не працюють. Студентам не потрібні старі підручники.

Показником заперечення в таких реченнях здебільшого виступає заперечна частка **НЕ**:

У кімнаті не холодно. У кімнаті не було холодно.

Не в кімнаті (а на кухні) було холодно.

Іноді заперечення може створюватися за допомогою заперечного слова **НЕМАЄ (НЕМА)**:

У подружки нема грошей.

Також цю функцію може виконувати підсилювальна частка **НІ**:

Ні батьків, ні родичів у дітей не було.

На небі ні хмаринки.

Заперечення може бути повним та частковим.

► У **загальнозаперечному реченні** заперчується ознака, яка належить підмету, за допомогою частки **НЕ** перед присудком або перед підметом:

Ми не бачилися довгий час.

Не я це вигадала.

► У частковозаперечному реченні заперечуються будь-які предмети чи ознаки за допомогою заперечних часток перед будь-яким другорядним членом речення:

Не восени, а влітку треба думати про морози.

4. Типи речень за структурою

За структурою речення поділяються на двоскладні й односкладні, поширені та непоширені, повні й неповні, прості та складні.

За граматичним складом виділяємо **двоскладні** та **односкладні речення** (див. тему 4, розділ 3).

► **Наявність двох граматичних складів – складу підмета та складу присудка – створює ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ.**

У реченні

Великі білі квіти прикрашали темну кімнату

маємо склад підмета – *великі білі квіти* – та склад присудка – *прикрашали темну кімнату*. У двоскладному реченні може бути відсутнім головний член, а бути присутнім залежний від нього другорядний член:

У кімнаті – великі білі квіти.

У цьому реченні відсутній присудок (*стоять*), який відтворюється зі змісту самого речення (саме від присудка залежить обставина місця *у кімнаті*). Такі неповні речення часто зустрічаються в описових текстах, у яких здебільшого не повторюються однакові присудки:

У центрі картини зображена сумна дівчина. На задньому плані – молодий солдат на коні. На передньому – старий селянин.

(У другому й третьому реченнях пропущений присудок *зображений*).

► Якщо в реченні наявний лише один із головних членів, воно **ОДНОСКЛАДНЕ**:

Вечір.

Вже темно.

Мені погано.

Наведені раніше приклади (речення із пропущеними присудками) свідчать, що деякі члени речення можна пропустити. ► Отже, за наявністю усіх необхідних членів розрізняють **повні** та **неповні** речення.

► Залежно від наявності чи відсутності другорядних членів розрізняють **поширені** та **непоширені** речення (див. тему 4, розділ 3).

За кількістю граматичних основ виокремлюють прості речення і складні.

► **У ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ** одна граматична основа:

Під вагою яблук гілка нахилилася мало не до землі.

► **У СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ** дві або більше граматичних основ:

Мало не до землі нахилилася гілка, на якій висіло чимало яблук.

ТИПИ РЕЧЕНЬ

За функцією (метою висловлювання)	<ul style="list-style-type: none"> розповідні питальні спонукальні
За емоційною ознакою	<ul style="list-style-type: none"> окличні неокличні
За характером ставлення до дійсності	<ul style="list-style-type: none"> стверджувальні заперечні
За складом граматичної основи	<ul style="list-style-type: none"> односкладні двоскладні
За наявністю другорядних членів речення	<ul style="list-style-type: none"> поширені непоширені
За наявністю всіх необхідних членів речення	<ul style="list-style-type: none"> повні неповні
За кількістю граматичних основ	<ul style="list-style-type: none"> прості складні

Зверніть увагу!

Синтаксичний аналіз речення передбачає

- його характеристику за функцією, емоційною ознакою, ставленням до дійсності, характером граматичної основи, структурою;
- аналіз усіх членів речення за типом та способом вираження.

Зразок синтаксичного аналізу простого речення

Перекладаючи тексти, Віктор почав краще розуміти специфіку цієї непростой роботи.

Речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене, повне. Простий підмет (**Віктор**) виражений іменником; складений дієслівний присудок – дієсловом-зв'язкою **почав** та інфінітивом **розуміти**; обставина часу (**перекладаючи тексти**) – дієприслівниковим зворотом, обставина міри і ступеня (**краще**) – прислівником у формі вищого ступеня порівняння, прямий додаток (**специфіку**) – іменником у формі знахідного відмінка, узгоджені означення – вказівним займенником (**цієї**) та прикметником (**непростой**), непрямий додаток (**роботи**) – іменником у формі родового відмінка

Завдання до теми № 7

Завдання 1. Дайте відповіді на запитання.

1. Які види речень за модальністю ви можете назвати?
2. Що характерно для розповідних, питальних і спонукальних речень?
3. Якими граматичними засобами виражається запитання?
4. Які різновиди питальних речень розрізняють?
5. Що є граматичним засобом вираження спонукання?
6. Як створюється окличне речення?
7. На якій основі виокремлюють стверджувальні та заперечні речення?
8. Яким може бути заперечення у заперечних реченнях?
9. Як класифікуються речення за структурою?

Завдання 2. Прочитайте запропоновані речення з такою інтонацією, щоб в одному випадку вони були окличними, а в іншому – питальними. Дайте можливі відповіді. (Знаки в кінці речень опущено.)

1) Як ти до нього ставишся 2) Який сьогодні день 3) Ти знаєш мого друга 4) Скільки я тебе просила сидіти тихо 5) Дощ буде 6) Який ти 7) Це смішно 8) Нам теж приходиться 9) Ви зробите це 10) Скільки цукерок дитина з'їла 11) Що ти кажеш

Завдання 3. Визначте, якими є речення за метою висловлювання та за емоційною ознакою. Поставте в кінці речень необхідні розділові знаки (крапку, знак оклику чи знак питання).

1) Скільки квітів навколо 2) Скільки тобі років 3) Я не знаю, скільки тобі років 4) Що він каже 5) Послухай, що він каже 6) Що за диво – ці діти 7) Чи ви будете завтра на лекції 8) Повідомте, чи ви будете завтра на лекції 9) Скажете, чи він зможе прийти 10) Нехай вас обминає біда 11) Ходімо, друзі, до парку 12) Ми завжди ходимо в університет пішки 13) Яка ти красива, мамо 14) Яке сьогодні число 15) Скільки коштують троянди 16) Друже мій дорогий, скільки років ми знайомі 17) Журналістка розповіла, як пройшла зустріч

Завдання 4. Прочитайте речення. Проаналізуйте, у яких ситуаціях ми використовуємо виділені вирази. Які з них є синонімічними?

1. – Я більше не можу писати. – **Оце так!** Ти ж розпочала лише десять хвилин тому.
2. М'яч влетів у вікно. Почувся дзенькіт розбитого скла і крики хлопців: **«Давай ноги!»**
3. – Я не хочу тебе бачити. І в університет завтра не прийду. – **Оце сказав!** Завтра ніхто не прийде в університет: завтра ж неділя.
4. – Зачекай мене тут. – **Ото ще!** Не буду я чекати. У мене роботи повно.
5. – А хто ця дівчина, така негарна? – **Що?!** (З інтонації Дмитра, я зрозумів, що це його дівчина. **Боже! Що я сказав!**).
6. – Ти хвилюєшся? – **Ще чого!** Буду я хвилюватися через такі дрібниці!
7. – Я не встигаю закінчити дипломну роботу на цьому тижні. Можна я принесу на наступному? – **Не може бути й мови!** На наступному тижні вже передзахист. Ви повинні здати роботу в четвер або максимум у п'ятницю.
8. Ось ваша ручка, дякую. – **Нема за що!**
9. Завтра я нарешті побачу Марію. Чи сумувала вона? Чи захоче говорити зі мною? Може, в неї вже інший хлопець? **Хай там що!** Я підйду і скажу, що кохаю її.
10. Коли дівчина дістала із сумки кошеля, дідусь, що сидів навпроти, посміхнувся: – **Он воно що!** А я думаю, де це звірятко плаче, звідки той звук?
11. – Багато там грошей було? – Ні, лише двадцять гривень. – Ну то й заспокойся, не переживай. **Було б чого!** Це ж не машину в тебе вкрали, а гаманець старенький. Не плач!

Завдання 5. Відреагуйте на речення, використовуючи його дієслово-присудок або дієслово, яке потрібне за контекстом, у формі наказового способу.

Зразок: Тобі краще не думати про це. – Не думай про це.
Мені не подобається ця книга. – Дайте іншу.

1. О третій годині ти повинен пообідати. – _____
2. Це креслення необхідно виконати олівцем. – _____
3. Студенти заходять до аудиторії. – _____
4. Мамі не подобаються друзі сина. – _____
5. Онуці потрібно купити подарунок для бабусі. – _____
6. Завтра необхідно викликати майстра. – _____
7. На дискотеку Сашкові краще сьогодні не ходити: там буде занадто багато людей. – _____
8. Хтось стукає у двері. – _____
9. Сьогодні така спека, дочка має полити квіти на балконі. – _____
10. Ти мусиш сказати правду! – _____
11. Вам варто кинути курити. – _____

Завдання 6. Із запропонованих слів побудуйте стверджувальні та заперечні речення.

Зразок: Думати, він, цей, постійно, зустріч. – Він постійно думає про цю зустріч. – Він не думає постійно про цю зустріч.

1. Стояти, сам, поле, я, зелене. – _____
2. Новий Рік, весь, група, зустрічати, весело. – _____
3. Збиратися, їхати, Одеса, мій, подруга. – _____
4. Купувати, книжки, магазин, новий. – _____
5. Дуже, затишно, кімната, гарно, й. – _____
6. Дощ, бути, завтра. – _____
7. Я, знайти, вдатися, монета, рідкісний, старовинний. – _____
8. Люди, такий, допомагати, потрібно. – _____
9. Вирішувати, проблема, він, бути. – _____

Завдання 7. Перебудуйте стверджувальні речення у заперечні (із повним та частковим запереченням).

Зразок. Мені сподобалася ця сукня. – Мені не сподобалася ця сукня. – Мені сподобалася не ця сукня.

1. Оленка сьогодні одягла зимове пальто. – _____
2. У концерті брали участь скрипалі та піаністи. – _____
3. За цей час я навчився керувати кафедрою. – _____
4. Обидві вправи він зробив письмово. – _____
5. Завтра будемо відпочивати в лісі. – _____
6. Мій чоловік робить власноруч меблі. – _____
7. Наше завдання – співати голосно. – _____
8. Думайте над кожним словом! – _____
9. Вона писала лист? – _____
10. У мене є пропозиція. – _____
11. Моє бажання – чути її голос. – _____

Тема 8. ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ

1. *Типи односкладних речень в українській мові.*
2. *Означено-особові речення.*
3. *Неозначено-особові речення.*
4. *Узагальнено-особові речення.*
5. *Безособові речення.*
6. *Інфінітивні речення.*
7. *Номінативні (називні) речення.*

1. Типи односкладних речень в українській мові

Основним типом речень в українській мові є двоскладне речення, у якому присутні два головні члени – підмет і присудок. Проте система мови допускає існування й інших за складом простих речень.

► **ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ** – це особливий клас речень, у яких є лише один склад головних членів, тобто один поширений або непоширений головний член речення. Наприклад:

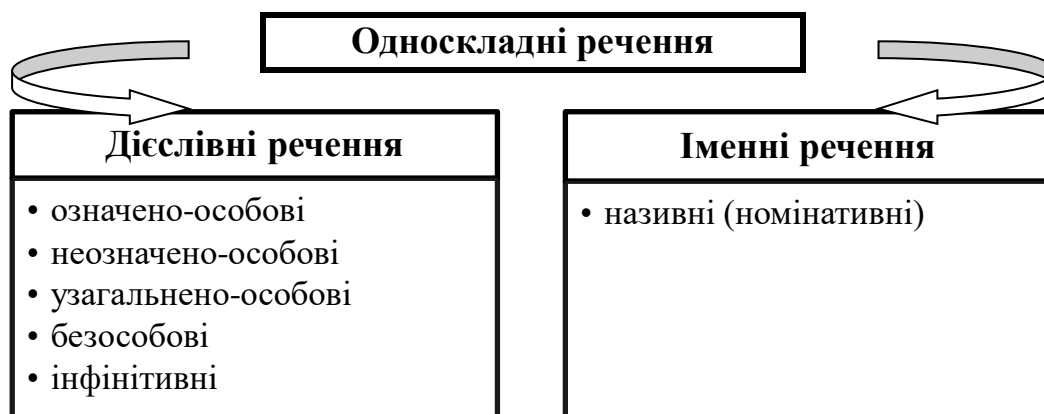
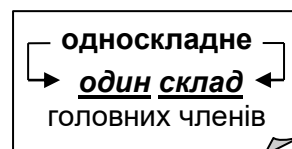
Мороз. Морозно. Немає морозу.

Як бачимо, в односкладних реченнях є лише один головний член, і для повноти змісту вони не потребують другого головного члена.

► Односкладні речення поділяють на **дієслівні** та **іменні**.

До дієслівних відносяться означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові та інфінітивні речення.

До іменних відносяться називні (або номінативні) речення.

2. Означено-особові речення

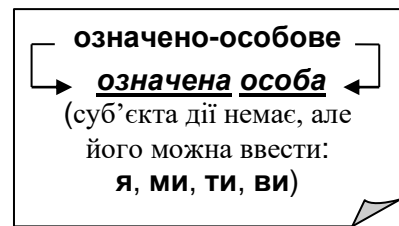
► У цих реченнях головним членом є дієслово першої або другої особи, що одночасно виступає і виразником дії або стану, і виразником того або іншого суб'єкта дії.

Наприклад:

Іду зеленим тихим гаєм.

У цьому прикладі немає словесно вираженого суб'єкта дії, але ввести особу можна як подумки, так і в мовленні, і це відчувається в особовій дієслівній формі **ІДУ** (**я іду**). Саме тому означено-особові речення, як і неозначено-особові та узагальнено-особові, багато

мовознавців (І. Вихованець, Г. Золотова, В. Сімович, Н. Шведова, Ю. Шерех та ін.) не вважають односкладними, а зараховують до двоскладних неповних. На думку інших дослідників (А. Загнітко та ін.), ці речення належать до односкладних, оскільки предикативність у них виражається одним головним членом. На перший план у таких реченнях виходить дія чи стан, а не особа.

Односкладні означено-особові речення активно вживаються в діалогах, де і без підмета-займенника зрозуміло, яка особа виконує дію:

– Куди їдеш? – Іду до сестри.

Способи вираження головного члена означено-особового речення	
1) Дієслово у формі першої особи однини і множини теперішнього або майбутнього часу (часто в розповідних реченнях)	<u>Посаджу</u> навесні <u>молоду</u> калину. <u>Розкажу</u> тобі <u>пізніше</u>. <u>О шостій</u> <u>їдемо</u> додому. <u>Може, подаруємо</u> квіти?
2) Дієслово у формі другої особи однини і множини теперішнього або майбутнього часу (часто в питальних реченнях)	<u>Звідки знаєш</u>? <u>Дуже гарно пишеш</u>. <u>Куди їдете</u>? <u>Може, хочете</u> чаю?
3) Дієслово у формі наказового способу першої особи множини або другої особи однини та множини (у спонукальних реченнях)	<u>Ходімо</u> зі мною. <u>Живи, Україно, наш зоряний саде!</u> <u>Пригощайся, будь ласка</u>. <u>Заходьте, дорогі гості</u>.

Зверніть увагу!

- Спонукальні речення, як правило, не містять у своїй структурі підмета. Тож уживання означено-особових речень у таких конструкціях є нормою: ***Сідай тут***. Вживання синонімічних двоскладних речень можливе (***Ти сідай тут***), але менш поширене.
- При головному члені у формі наказового способу першої особи множини підмета не буває, тож такі речення завжди означено-особові:

Ходімо з нами!

Готуймо разом.

Починаймо вечірку.

- Зазвичай вибір означено-особового речення чи синонімічного двоскладного залежить від ситуації: якщо важливий факт дії – вживаємо односкладне речення з головним членом-дієсловом, якщо ж потрібно наголосити на особі виконавця дії – двоскладне речення. Порівняйте:

1) – *Ти зможеш завтра прийти на дев'яту годину?* – *Так, зможу.*

2) – *Ви зможете завтра прийти на дев'яту годину?* – *Я зможу. А мій товариш, мабуть, запізниться.*

- Означено-особові речення часто використовують в оголошеннях, рекламі:

Купуйте українське!

Придбай міксер – отримай знижку на тостер!

Увімкни Україну!

3. Неозначено-особові речення

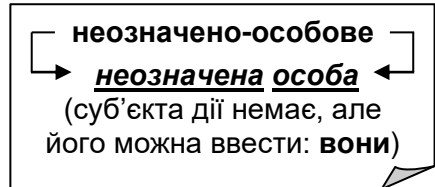
► Це односкладні речення, у яких головний член виражений дієсловом дійсного способу у формі третьої особи множини теперішнього чи майбутнього часу або ж у формі множини минулого часу і називає дію, яку здійснює неозначений суб'єкт (або суб'єкти). Наприклад:

Навесні в селі встають рано.

В Україні гарно співають.

Нещодавно відкрили новий магазин.

Скоро будуть ремонтувати їдальню.

Особливістю неозначено-особових речень є те, що в них увага зосереджена на дії (події, вчинку тощо), а суб'єкт дії залишається неозначеним (невизначеним, необов'язковим).

Причини неозначеності суб'єкта дії	
Назвати суб'єкт дії важко: це багато осіб	<i>На машину <u>вантажать</u> пляшки з водою. Недалеко від нас <u>збудували</u> нову школу. У цьому ресторані смачно <u>готують</u>.</i>
Назвати особу неможливо: суб'єкт невідомий мовцеві	<i><u>Дзвонили</u> з деканату й <u>повідомили</u> про іспити. Завтра <u>оголосять</u> результати конкурсу. На вулиці <u>співають</u>.</i>

Неозначено-особові речення вживаються в різних стилях мовлення. Більш помітною неозначеністю вони характеризуються в науковому та діловому стилях (в оголошеннях, повідомленнях, інформаціях тощо). Наприклад:

На пошті приймають телеграми.

Тут вас вислухають і допоможуть у вирішенні проблем.

Односкладними називають речення з одним головним членом.

Ці речення вживаються також у розмовно-побутовому мовленні, причому їм притаманний відтінок грубості:

*Просьте не курити! (Замість ввічливого *Прошу Вас не курити; Не куріть, будь ласка.*)*

*До кого звертаються? (Замість *Я до Вас звертаюся.*)*

Зверніть увагу!

Порядок слів у синонімічних двоскладних та неозначено-особових реченнях різний. Порівняйте:

Хтось приходив до тебе. – До тебе приходили.

Один чоловік попросив мене не втручатися в цю справу. – Мене попросили не втручатися в цю справу.

Кияни багато говорять про це. – У Києві про це багато говорять. = У Києві багато говорять про це.

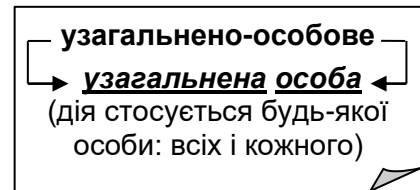
4. Узагальнено-особові речення

► У цих реченнях суб'єкт усунуто у зв'язку з узагальненням, а через це і неконкретністю особи, яка виконує дію. Наприклад:

Дивишся й не надивишся.

Що посієш, те й пожнеш.

Дія в такому реченні стосується всіх і кожного, тобто узагальненої особи:

За один раз не зітнеш дерева враз.

Дивись не на чоловіка, а на його діло.

Різновиди узагальнено-особових речень	
Приказки, прислів'я, які узагальнюють досвід народу	<u>Любиш кататися – люби й санчата возити.</u> <u>Шилом моря не нагрієш.</u> <u>У ліс дрова не возять.</u>
Речення в розповідях, які означають дію або стан оповідача, але стосуються кожного	<u>Коли йдеш весняним лісом, чуєш спів пташок. Бачиш молоді листочки. Вдиhaєш свіже повітря. Милуєшся першими квітами.</u>

В узагальнено-особових реченнях головний член-дієслово означає дію у переносно-узагальненому значенні, тобто дію, яку ми часто спостерігаємо, дію, що стосується не окремої конкретної особи, а багатьох осіб, усіх людей, у тому числі й того, хто говорить. Порівняйте:

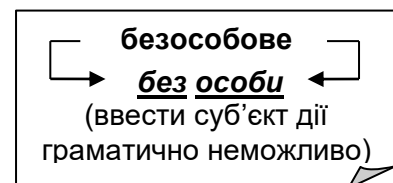
Добре діло роби сміло! – узагальнено-особове речення;

Сину! Добре діло роби сміло! – означено-особове речення.

5. Безособові речення

► Односкладні речення, у яких різні процеси та стани уявляються без суб'єкта, що їх виконує, називаються **БЕЗОСОБОВИМИ**.

Безособові речення виражають так звані безособові судження, у яких головний член називає дію чи стан безвідносно до активної участі особи. Отже, граматично вираженого підмета в такому реченні немає. Його не можна ввести в речення. Саме цією ознакою безособові речення як односкладні безпідметові відрізняються від означено-особових, неозначено-особових, узагальнено-особових, які теж належать до односкладних безпідметових, проте про суб'єкт у них можна здогадатися за формою дієслова.

У безособовому реченні головний член виражає не діяльність суб'єкта, а його психічний чи фізичний стан, настрій, волевиявлення, прагнення, бажання:

Мені погано. Вам сумно?

Безособове речення може виражати також стан природи, оточення, якийсь процес тощо:

На вулиці холодно. Збирається на дощ.

Способи вираження головного члена безособового речення	
Безособове дієслово	<i>На вулиці <u>сутеніє</u>. Скоро <u>світатиме</u>. <u>Хотілося</u> води. Мені тут <u>не спиться</u>.</i>
Особове дієслово в безособовому значенні	<i><u>Пахне</u> яблуками. Вулицю <u>замело</u>. У голові <u>шумить</u>. Надворі <u>гуде</u>.</i>
Безособова дієслівна форма на <i>-но, -то</i>	<i>Вправу <u>зроблено</u>. Двері <u>зачинено</u>. Машину <u>було розбито</u>. Проблему <u>буде вирішено</u>.</i>
Безособово-предикативне слово або прислівник	<i><u>Немає</u> ніяких новин. <u>Треба було зателефонувати</u>. <u>Шкода</u> часу. Увечері вже <u>вогко й холодно</u>.</i>

Розглянемо детальніше ці чотири групи безособових речень залежно від способу вираження головного члена.

Безособові речення, головний член яких виражений БЕЗОСОБОВИМ ДІЄСЛОВОМ

Безособові дієслова виражають стан чи дію, яка відбувається сама по собі, без виконавця (суб'єкта), і не можуть поєднуватися з іменниками в називному відмінку. Деякі з цих дієслів уживаються без афікса *-ся*, інші – з афіксом *-ся*:

На вулиці сутеніло. Води вистачить на два дні. Так хочеться чогось солодкого!

Значення безособових речень із безособовим дієсловом у ролі головного члена	
Явища природи (дієслова <i>СВІТАТИ, РОЗВИДНЮВАТИСЯ, ДНІТИ, ВЕЧОРІТИ, СМЕРКАТИ(СЯ), СУТЕНІТИ</i>)	<i>Влітку <u>смеркається</u> пізно. Ми прокинулися, як тільки <u>розвиднілося</u>. За вікном <u>почало вечоріти</u>. Гості розійшлися, як уже <u>дніло</u>.</i>
Модальні значення бажання / небажання, необхідності, можливості та ін. (дієслова <i>ХОТІТИСЯ, КОРТИТИ, ДОВОДИТИСЯ, ПРИХОДИТИСЯ</i> , які можуть уживатися в ролі допоміжних дієслів у сполученні з інфінітивом, що називає конкретну дію, – у такому випадку утворюється складений дієслівний головний член безособового речення)	<i>Як <u>хочеться</u> <u>побігати</u> по першому снігу! Вам <u>доведеться</u> <u>почекати</u> хвилин десять. <u>Кортить</u> з'їсти той шматочок торта. <u>Прийшлося</u> йому самому все <u>пояснювати</u>.</i>
Кількісні зміни (дієслова <i>БРАКУВАТИ, ВИСТАЧАТИ</i>)	<i>Самотнім людям <u>бракує</u> спілкування. Гадаю, борошна на печиво <u>вистачить</u>.</i>
Успіх / неуспіх (дієслова <i>ЩАСТИТИ, ТАЛАНІТИ</i>)	<i>На іспиті Василеві <u>пощастило</u>: він знав усі питання білету. Мені <u>поталанило</u> вчитися в найкращому університеті країни.</i>

Зверніть увагу!

- Дієслово **БРАКУВАТИ** має заперечне значення: **Тобі бракує сміливості. = Тобі не вистачає сміливості. = Ти несміливий. НЕ БРАКУВАТИ**, навпаки, має стверджувальне значення: **Тобі не бракує почуття гумору. = Ти маєш почуття гумору.**
- У сполученні з конкретними іменниками зазвичай використовують дієслово **ВИСТАЧАТИ**: **Не вистачає цукру. Не вистачило паперу. Не вистачає місця.**
- У поєднанні з абстрактними іменниками, назвами осіб можуть вживатися дієслова **БРАКУВАТИ** і **ВИСТАЧАТИ**:
Мені бракувало тебе. = Мені не вистачало тебе. Бракує часу. = Не вистачає часу.
- Дієслово **БРАКУВАТИ** сполучається з іменником-назвою особи у формі давального відмінка (**Мені бракує слів**), а дієслово **ВИСТАЧАТИ** – з іменником у формі давального або родового відмінка (**Нам не вистачає грошей. = У нас не вистачає грошей**).

Безособові речення, головний член яких виражений ОСОБОВИМ ДІЄСЛОВИМ У БЕЗОСОБОВОМУ ЗНАЧЕННІ

Покажемо в таблиці поділ таких речень на підгрупи за характером особового дієслова та за значенням:

Головний член	Групи за значенням	Особливості	Приклади
Особове дієслово без афікса -ся	Фізичні явища природи, навколишнього середовища, що сприймаються органами чуття		З даху <u>капає</u> (<u>капало</u>). В аудиторії <u>потемнішало</u> (<u>темнішає</u>).
	Фізіологічні процеси, фізичні й психічні відчуття й переживання людини, події і процеси соціального характеру	При головному члені може стояти непрямий додаток, виражений іменником (займенником) у формі давального відмінка або у формі родового відмінка з прийменником у (в) .	<u>Йому кололо</u> (<u>коле</u>) в правому боці. <u>Тетяні перехопило</u> <u>подих</u>. <u>У мене</u> в голові <u>шумить</u>.
Особова форма дієслова з афіксом -ся .	Значення конкретного явища		У кімнаті батька <u>світилося</u>. (Пор. з присудком двоскладного речення: <u>Вікно в кімнаті світилося.</u>)
	Значення сприймання чогось (дієслова ЗДАВАТИСЯ, СНИТИСЯ, ВВИЖАТИСЯ, МАРИТИСЯ, БАЧИТИСЯ, ЧУТИСЯ)	Такі дієслова слід вважати відносно-особовими. Вони вживаються тільки як предикативний центр у головній частині складних речень.	Мені <u>здається</u>, що я <u>вже десь чув</u> цю музику. <u>Почулося</u> йому, наче за вікном <u>дитина плаче</u>.
	Значення, пов'язані з процесами мовлення, мислення		Два роки про це <u>не говорилося</u>.
Заперечне дієслово НЕ БУЛО (НЕ БУДЕ)		При головному члені завжди є додаток, виражений іменником у формі родового відмінка.	Такої теплої <u>осені</u> ще <u>ніколи не було</u>. У мене <u>не буде</u> часу.

Зверніть увагу!

- Особове дієслово у значенні безособового завжди вживається у формі третьої особи однини (у минулому часі й умовному способі – у формі середнього роду).
- Непрямий додаток у безособовому реченні може бути виражений орудним відмінком:

За ніч місто занесло снігом. Смачно запахло борщем. (Речення такого типу легко перебудувати у двоскладні: ***За ніч сніг заніс місто. Смачно пахне борщ.***)

- При головному члені, вираженому перехідним дієсловом, обов'язковий прями́й додаток:

Двері замело, забило снігом. Ось погнало хвилю до берега.

Безособові речення, головний член яких виражений БЕЗОСОБОВО-ПРЕДИКАТИВНИМ СЛОВОМ ЧИ ПРИСЛІВНИКОМ

Ці речення поділяють на такі різновиди.

Головний член	Приклади	Особливості
Прислівник чи безособово-предикативне слово на -о (-е) , що означає стан істоти або навколишнього середовища	<i>Від села чутно далекий гомін.</i> <i>На вулиці холодно.</i>	У ролі головного члена із значенням стану може виступати фразеологізм: <i>Кожному було чогось не по собі.</i>
		Безособово-предикативні слова в ролі головного члена можуть вживатися у сполученні з допоміжними дієсловами БУЛО, БУДЕ, СТАЛО, СТАЄ, СТАНЕ : <i>І стало тепло, тихо й радісно.</i>
Безособово-предикативні слова, що означають стан людини	<i>Чого тобі його шкода?</i> <i>Ганьба нечесним політикам!</i>	Найчастіше ці слова (ЖАЛЬ, ШКОДА, ГРІХ, СОРОМ, ГАНЬБА, КІНЕЦЬ, ПОРА та ін.) виступають у реченнях у сполученні з допоміжними дієсловами або з постпозитивними інфінітивами: <i>Ну, мені вже час іти. Жаль стало мало.</i>
Слово НЕМАЄ (НЕМА)	<i>У нас немає цукру.</i> <i>У вас немає зайвого білетика?</i>	У складі речення завжди є непрямий додаток, виражений іменником (займенником) у формі родового відмінка, що означає особу або предмет, про відсутність якого повідомляється: <i>Без труда нема плода.</i> Головне слово НЕМАЄ (НЕМА) може бути опущене, якщо є іменник у формі родового відмінка із заперечною часткою НІ або займенниковим прикметником ЖОДНИЙ . Такі безособові неповні речення означають абсолютне заперечення наявності того, що названо іменником, і мають значення теперішнього часу: <i>Від нього ні листа, ні дзвінка.</i> <i>На небі жодної зірочки.</i>
Безособово-предикативні слова, що означають стан і мають модальне забарвлення	<i>Нам треба поговорити.</i> <i>Це важко зробити.</i>	Такі слова (ТРЕБА, ПОТРІБНО, СЛІД, НЕОБХІДНО, ВАРТО, МОЖНА, НЕ МОЖНА, НЕМОЖЛИВО та ін.) поєднуються з інфінітивом: <i>Треба було терміново щось робити.</i> <i>Містом можна гуляти щоденно.</i>

Зверніть увагу!

У безособовому реченні з часткою **НІ** чи займенниковим прикметником **ЖОДНИЙ** вживається слово, яке означає найменшу структурну частину предмета:

Немає хліба. – Ні крихти хліба. Не залишилося крейди. – Жодного шматочка крейди.

Це означає, що

- іменники, які можуть рахуватися, вживаються в однині:

Немає студентів. – Жодного студента.

На подвір'ї не залишилося дерев. – На подвір'ї жодного дерева.

- з абстрактними іменниками та іменниками-назвами рідин використовують слово **КРАПЛЯ (КРАПЛИНА)**:

Немає води. – Ні краплини води.

У нього зовсім немає мужності. – У нього ні краплі мужності

- з іменниками-назвами сипучих речовин використовується слово **ГРАМ (ГРАМИНКА)**:

Немає солі. – Ні грама солі.

Не залишилося цукру. – Жодної грамінки цукру.

- вживаються іменники із суфіксом одиничності **-ин** та зі зменшено-пестливими суфіксами **-к, -очк, -очок, -инк** та ін. (якщо це можливо):

У нас не залишилося цегли. – У нас жодної цеглини.

На меблях немає пилу. – На меблях ні пилинки.

Немає зірок. – Жодної зірочки.

Зверніть увагу!

У ролі головного члена безособового речення може виступати словосполучення заперечного займенника (**НІКОМУ, НІКИМ, НІЧИМ, НІДЕ**) з постпозитивним інфінітивом:

Цього нікому не зробити. (= Це неможливо зробити.)

Його ніким не замінити. (= Його неможливо замінити.)

Її красу ні з чим не порівняти. (= Її красу неможливо порівняти.)

Такого друга ніде не знайти. (= Такого друга неможливо знайти.)

Безособові речення, головний член яких виражений БЕЗОСОБОВОЮ ДІЄСЛІВНОЮ ФОРМОЮ НА -НО, -ТО

Основне значення цих безособових речень – показ стану як результату дії в минулому або наявності результату в момент мовлення. Обов'язковим у таких реченнях є прямий додаток, який залежить від головного члена: Наприклад:

Підручник укладено відповідно до програми.

Роботу виконано.

Дипломне дослідження завершено.

Головний член тут означає стан як результат переважно людської дії або дії природних явищ. У реченнях такого типу можливий додаток, виражений іменником у формі орудного відмінка. В українській мові це завжди іменник, що означає назву неживого предмета (орудний знаряддя):

Великий зал залито яскравим світлом сонця.

6. Інфінітивні речення

► Односкладні речення, головний член яких виражений незалежним (вільним) інфінітивом, самостійним у смислового відношенні, називають **ІНФІНІТИВНИМИ**.

Зверніть увагу!

- **Залежним** інфінітив буває тоді, коли він виступає в реченні частиною дієслівного складеного присудка (*Ми починаємо писати*), частиною складеної форми головного члена в безособовому реченні (*Довелося сказати*), обставиною мети при дієсловах руху і стану (*приїхав подивитися, ліг відпочити*), неузгодженим означенням (*наказ виїхати*).

- **Відносно залежним** інфінітив є в ролі присудка в двоскладному реченні при підметі-інфінітиві або при підметі-іменнику з абстрактним значенням (*радість, мета, почуття*):

Багато спати – мало жити. Радість – повернутися на Батьківщину.

- **Незалежним**, самостійним у смислового відношенні членом, інфінітив виступає у ролі підмета в двоскладному реченні та в ролі головного члена в односкладному інфінітивному реченні:

Зустрічатися було радісно. Нам вирушати в дорогу.

Через те, що головний член інфінітивного речення виражений незалежним інфінітивом, у складі такого типу односкладних речень **НЕМАЄ І НЕ МОЖЕ БУТИ БЕЗОСОБОВОГО ДІЄСЛОВА ЧИ БЕЗОСОБОВО-ПРЕДИКАТИВНОГО СЛОВА**. Відсутність при інфінітиві цих слів є важливою рисою, яка відокремлює інфінітивні речення від безособових, у яких інфінітив є залежним членом. Порівняйте:

Ми маємо співати. (Двоскладне.) – *Нам потрібно співати.* (Безособове.) –
Нам співати. (Інфінітивне.)

За структурою головного члена інфінітивні речення поділяють на три групи.

1) **Інфінітивні речення без частки БИ (Б)** можуть означати дію, яка повинна (або не повинна) відбутися; стан, у якому повинні (або не повинні) перебувати; дію, здійснення якої бажане або небажане. У таких реченнях при інфінітиві здебільшого буває непрямий додаток, виражений іменником (займенником), що означає ту особу, якій потрібно (необхідно, бажано, не бажано) виконати дію, названу інфінітивом: *Нам не встигнути на потяг.*

Інфінітивні речення цієї групи бувають розповідними, питальними, спонукальними. Кожне з них може мати й окличну інтонацію:

Завтра нам іти на іспит. Вам занести конспект? Не курити!

Модальні значення, які можуть виражати інфінітивні речення без частки <i>би (б)</i>	
Неминучість, обов'язковий характер дії	<i>Після конференції мені <u>йти на пари</u>.</i>
Неможливість здійснення дії	<i>Тобі вже <u>не встигнути на маршрутку</u>. (= Ти не встигнеш на маршрутку.)</i>
Наказ	<i>Діти, <u>не розмовляти!</u> В одязі <u>не заходити до бібліотеки</u>.</i>
Сумнів, роздум, нерішучість щодо виконання дії, названої інфінітивом (у питальних реченнях)	<i>Хіба <u>зробити самому?</u> (= Може, я сам це зроблю?)</i>

2) Інфінітивні речення із часткою **БИ (Б)** або зі сполучником умови **ЯКБИ** також можуть виражати різні значення.

Значення інфінітивних речень із часткою БИ (Б) або зі сполучником умови ЯКБИ	
Бажана для мовця дія	Мені <u>б</u> скоріше <u>закінчити</u> університет!
Порада виконати якусь дію або бажання перебувати в якомусь стані; доцільність певної дії	Тобі <u>піти б</u> хоч раз на концерт! <u>Якби ж знати!</u>
Побоювання з приводу здійснення або нездійснення дії, застереження	<u>Не захворіти б!</u> Так темно, <u>не впасти б!</u>
Характеристика схильності особи до певної дії	Вам тільки <u>б</u> <u>пліткувати!</u>

3) Інфінітивні речення із займенниковими заперечними словами та словосполученнями **НІКОЛИ, НЕМА КОЛИ, НІКУДИ, НЕМА КУДИ, НЕМА В КОГО:**

Нема в кого позичити грошей. Хіба тобі нема куди піти?

7. Номінативні (називні) речення

► Односкладні речення, що означають буття, тобто констатують наявність чи вияв стану, стверджують існування певних предметів, явищ, подій, називають **НОМІНАТИВНИМИ**.

Головний член цих речень може бути виражений іменником (займенником, числівником) у називному відмінку, а також кількісно-іменним словосполученням:

Осінь.

Ось вони.

Двоє закоханих.

Багато листя.

Від інших типів простого речення номінативні речення відрізняються тим, що вони ніколи не бувають заперечними, оскільки стверджують наявність чогось здебільшого в теперішньому часі. Вони дуже часто супроводжуються двоскладними реченнями, які створюють для називних певне часове тло:

З неба сумно поглядають зорі. Ніч.

Не шелесне ні листочок. Тиша.

Головний член номінативного речення, виражений називним відмінком іменника, може мати при собі залежні означення:

Ось висока гора, з гострою, як шпиль, вершиною.

Жовтень. Темно-сірі осінні ранки. Безрадісні сірі дні.

Червоні голівки маків, жовті сонця кульбабок.

Зверніть увагу!

- Якщо в реченні є обставина, то його кваліфікують як двоскладне неповне з пропущеним присудком, оскільки обставина входить до складу присудка:

Хлопці тут. (Двоскладне неповне: присудок (**є, присутні, перебувають**) пропущений.)

Хлопці. (Односкладне номінативне.)

- Прикметник (дієприкметник, порядковий числівник) у препозиції до головного члена, співвідносного з підметом, виступає означенням, а в постпозиції – присудком:

Виметений двір. – Двір виметений.

Порівняймо речення:

1) Весна. – 2) Красива весна. – 3) Надворі весна. – 4) Весна красива.

- 1)** Односкладне номінативне речення, повне, непоширене. **2)** Односкладне номінативне речення, повне, поширене означенням. **3)** Двоскладне речення, неповне, поширене обставиною. **4)** Двоскладне речення, повне, непоширене.

Групи номінативних речень за значенням

1) Описові, або екзистенціальні (буттєві)	<i>Легкий <u>вітер.</u></i> <i>Барвисті <u>метелики і квіти.</u></i>
2) Оклично-номінативні (вживаються, коли треба повідомити про якусь незвичайну подію чи привернути увагу)	<i>Почулося, як хтось біжить вулицею... – <u>ПО-ЖЕ-ЖА!!!</u></i>
3) Вказівні (з частками <i>ОСЬ, ОН, ОТ, ТО, ЦЕ</i>)	<i>Ось <u>вони,</u> наші знайомі київські каштани.</i>
4) Власне називні (назви установ, книг, журналів, газет тощо)	<i>Київський національний університет імені Тараса Шевченка.</i>

Зверніть увагу!

Різні вітальні фразеологізми у формі називного відмінка не належать до оклично-номінативних, тому що є варіантами неповних означено-особових речень:

Бажаю вам доброго дня! – Доброго дня! – Добрий день!

Зичу вам доброго вечора! – Доброго вечора! – Добрий вечір!

Завдання до теми № 8

Завдання 1. Дайте відповіді на запитання.

1. Які речення називають односкладними?
2. Як класифікують односкладні речення?
3. Чому статус означено-особових, неозначено-особових та узагальнено-особових речень визначають в українському мовознавстві по-різному?
4. Як виражений головний член в означено-особових реченнях? Наведіть приклади.
5. Які речення називають неозначено-особовими? Які причини неозначеності суб'єкта? Наведіть приклади.
6. Що означають узагальнено-особові речення?
7. Які різновиди узагальнено-особових речень виокремлюють? Наведіть приклади.

Завдання 2. Перепишіть означено-особові речення у двоскладні (див. матеріал на стор. 68). Чи в усіх випадках це можливо? Визначте граматичні основи.

Зразок: Хочу поговорити з вами. – Я хочу поговорити з вами.

1. Виходимо з кімнати й несподівано зустрічаємо Леоніда. – _____
2. На все добре! Побачимося завтра. – _____
3. Ну, і чого мовчиш, чого чекаєш? – _____
4. Проходьте, будь ласка, роздягайтеся, сідайте. Будьте, як удома. – _____
5. Лягайте, дітки, спати. Розкажу вам казку про котика й собачку. – _____
6. Поспішайте придбати побутову техніку за акційними цінами! – _____
7. Заспіваймо, друзі, пісню. – _____
8. Працюймо активніше! – _____
9. Запиши мою електронну адресу. – _____
10. Зараз покличу Віктора. Зачекайте, будь ласка, хвилиночку. – _____
11. Завтра встанемо раненько й підемо на рибалку. – _____
12. Плекаймо нашу рідну мову! – _____
13. Давно сидиш тут? Ходімо! – _____
14. Замокни! Не можу більше цього слухати. – _____
15. Ольго, дай, будь ласка, ручку. – Бери. – Дякую. _____
16. Мишко, принеси завтра конспект із морфології, будь ласка. – _____
17. Завітайте до нового ресторану домашньої української кухні! – _____
18. Тетяночко, сумую за тобою! Обіймаю, цілую. Пиши!!! Чекаю листа. – _____
19. Погляньмо на цю ситуацію з іншого боку. – _____
20. Допоможу вирішити проблеми в родині. Надам будь-які консультації психологічного характеру. – _____
21. Ходімо в парк. Сядемо, поговоримо. – _____
22. Купуйте екологічні продукти в нашому супермаркеті! – _____

Завдання 3. *Перебудуйте запропоновані двоскладні речення в односкладні неозначено-особові за зразком (див. матеріал на стор. 69). Поясніть, які причини неозначеності суб'єкта дії.*

Зразок: У двері хтось стукає. – У двері стукують. Кореспондент газети розкритикував дії влади. – У газеті розкритикували дії влади.

1. Хвилин десять тому якась жінка передала тобі записку. – _____
2. Журналіст агентства «Укрінформ» повідомив про нові факти корупційного скандалу. – _____
3. Цей стадіон будівельники будують вже два роки. – _____
4. Синоптики оголосили в Україні штормове попередження. – _____
5. Якийсь чоловік сказав, що знайшов мою сумку. – _____
6. Викладачі, аспіранти, студенти університету проводять дослідження різноманітних наукових проблем. – _____
7. Одна жінка розповіла йому деталі тієї трагедії. – _____
8. Співробітник фірми чекатиме на вас о дванадцятій годині. – _____
9. Завтра хтось зі співробітників дізнається про умови угоди й поінформує нас. – _____
10. Усі в Україні знають цю пісню. – _____
11. Усі члени родини люблять бабусині вареники з вишнями. – _____
12. Медики санаторію «Синяк» лікують захворювання опорно-рухового апарату. – _____
13. Тренери басейну «Купава» навчають плавати дітей віком від трьох років. – _____
14. 25 серпня хтось із керівництва міста відкрив в центрі новий парк розваг. – _____
15. Представники громадського руху Києва провели акцію «За чисте місто». – _____
16. Львів'яни з радістю зустрічають іноземних гостей. – _____
17. Група активістів організувала на Європейській площі акцію на захист української мови. – _____
18. Спеціалісти нашої клініки проводять консультації та здійснюють амбулаторні дослідження. – _____
19. Лікарі й учені України широко обговорюють ситуацію із захворюванням на туберкульоз. – _____
20. Невідомий зателефонував у міліцію і повідомив про місце скоєння злочину. – _____
21. Українці вживають чай з калини від кашлю. – _____
22. Хтось із групи чекатиме тебе біля під'їзду. – _____
23. Українці й росіяни зустрічають дорогих гостей хлібом-сіллю. – _____

Завдання 8. Порівняйте двоскладні речення й односкладні безособові. Визначте граматичні основи. Зверніть увагу, як у безособових реченнях виражаються явища природи і фізичний чи психічний стан людини.

- 1) Надходить вечір. – Вечоріє. 2) Хворий чує у вухах шум. – У хворого шумить у вухах.
- 3) Від несподіванки серце закалатало. – Від несподіванки у грудях закалатало.
- 4) Починаються сутінки. – Сутеніє. 5) Через годину починається світанок. – Через годину світатиме. 6) Усе моє тіло трясеться. – Мене трусить. 7) Непомітно надходить вечір. – Непомітно вечоріє. 8) Опустилася ніч. – Споночіло. 9) Потроху вулиця стає світлішою. – На вулиці світлішає. 10) У січні нарешті почався холод. – У січні нарешті похолоднішало. 11) На ліс опускається темрява. – У лісі темнішає. 12) За вікном гудів вітер. – За вікном гуло. 13) Я чую у скронях стукіт. – У скронях стукає. 14) В автобусі дівчинка відчула нудоту. – В автобусі дівчинку нудило. 15) Цілий день іде дощ. – Цілий день дощить.

Завдання 9. Перебудуйте двоскладні речення на односкладні безособові за зразком. Порівняйте їх. Визначте граматичні основи.

Зразок: Вітер зламав дерево. – Вітром зламало дерево.

1. Сніг засипав усі доріжки. – _____
2. Мороз розмалював вікна. – _____
3. У хаті так смачно пахнуть яблука! – _____
4. Туман огортає село, і поле, і гори. – _____
5. З лісу повіяла прохолода. – _____
6. Цілий день мете колючий сніг. – _____
7. Пахне свіжий хліб. – _____
8. Обличчя хлопців запорошила пилюка. – _____
9. Снігова лавина засипала селище. – _____
10. Поля залила вода. – _____
11. Кімнату наповнило світло. – _____

Завдання 10. Дайте відповіді на запитання, використовуючи безособові речення із заперечним словом НЕМАЄ (НЕМА) або з дієсловами НЕ БУЛО, НЕ БУДЕ у сполученні з родовим відмінком іменника.

Зразок: Ти чому не в університеті? – А в нас сьогодні немає занять.

1. Ви пишете наступного тижня контрольну? – _____
2. Чи не можете ви дати мені книжки додому? – _____
3. Чому ви не взяли підручники на кафедрі? – _____
4. Ви зможете прийти в суботу на вечірку? – _____
5. Ваш друг був сьогодні на семінарі? – _____
6. Ви одержали сьогодні листа? – _____
7. Іра зараз робить помилки у вимові? – _____
8. Чому ви не займаєтеся спортом? – _____
9. Ще є якісь зауваження? – _____
10. Чи буде у вас можливість зустрітися зі мною? – _____
11. Ти купив квитки на прем'єру? – _____
12. Чому ви не пишете? – _____
13. Які у вас проблеми? – _____

Завдання 11. Використовуючи частку *НИ* або займенниковий прикметник *ЖОДНИЙ*, дайте синонімічні варіанти заперечних безособових речень (див. матеріал на стор. 74).

Зразок: *На небі немає хмар. – На небі немає ні хмаринки. – На небі ні хмаринки.*
У мене немає друзів. – У мене немає жодного друга. – У мене жодного друга.

1. У приміщенні немає людей. – _____
2. У залі немає вільних місць. – _____
3. У них немає часу (*хвилина*). – _____
4. На дереві немає листя. – _____
5. У нас не залишилося грошей (*копійка*). – _____
6. У тебе немає совісті. – _____
7. На ігровому майданчику немає дітей. – _____
8. У нас немає молока. – _____
9. У мене немає хліба (*крихта*). – _____
10. У нас немає надії. – _____
11. На вулиці немає перехожих і машин. – _____
12. На клумбі не залишилося квітів. – _____
13. Тепер у мене не залишилося сумнівів. – _____
14. У чашці немає води. – _____
15. У нас немає крейди (*шматочок*). – _____
16. Цукру не залишилося. – _____
17. У нас немає борошна. – _____
18. У мене зовсім немає рису. – _____
19. На клумбі немає трави. – _____
20. У мене зовсім немає сил. – _____
21. У тебе зовсім не залишилося волосся! – _____
22. Від нього немає звістки. – _____
23. З будинку не чути шуму (*звук*). – _____
24. У цій статті немає правди (*слово правди*). – _____
25. У цьому ставку немає риби. – _____
26. У вас немає доказів! – _____
27. У мене немає вагань. – _____
28. Невже у вас немає мила (*шматочок*)? – _____

Завдання 12. Зробіть висновок із наведених речень у вигляді безособових заперечних конструкцій (зі словами *НЕ ТРЕБА*, *НЕ МОЖНА*, *НЕ ВАРТО*, *НЕ ПОТРІБНО* у складі головного члена). Визначте граматичні основи речень.

Зразок: *У Петра від хвилювання підвищується тиск. – Петрові не можна хвилюватися.*

1. Ви не повинні курити. – _____
2. Діти повинні перебувати на ігровому майданчику лише під наглядом дорослих. – _____
3. У спеку Тетяна погано почуває себе на вулиці. – _____
4. Сторонні не мають права заходити до службового приміщення. – _____
5. Я можу зробити це завдання без твоєї допомоги. – _____
6. Чому ти переживаєш? Усе буде добре. – _____
7. Перед вживанням ви повинні очистити воду через фільтр. – _____
8. Чому ви поширюєте плітки? – _____

9. Вона занадто повна, тож має кращий вигляд у довгій спідниці. – _____
10. Чому ти зустрічаєшся із хлопцем, який обманює тебе? – _____
11. Сторони мають право змінити умови договору лише за обопільної згоди. – _____
12. Ніхто не має права втручатися в моє життя! – _____
13. Цей фільм не дуже цікавий. – _____

Завдання 13. *Складіть безособові речення зі словами **НИКОМУ, НІДЕ, НІЧИМ, МОЖНА, ТРЕБА, СЛІД, ШКОДА, ВАРТО, НЕОБХІДНО, ПОТРІБНО.***

Завдання 14. *Утворіть безособові речення за зразком. Порівняйте їх із базовими двоскладними реченнями. Визначте граматичні основи.*

Зразок: Я не можу спати. – Мені не спиться.

1. Чомусь зовсім не хочу кави. – _____
2. Сьогодні хлопець не міг спати. – _____
3. Я люблю читати, але зараз чомусь не хочу. – _____
4. Учора дівчина зовсім не могла думати. – _____
5. Сьогодні вони не могли співати. – _____
6. Марія не може працювати сьогодні. – _____
7. Валентин не зміг написати за день ні рядка. – _____
8. У таку спеку діти не хочуть їсти. – _____
9. Не хочу виходити з дому в дощ. – _____
10. Вони не хотіли говорити. – _____
11. Після такого сніданку ти ще довго не захочеш їсти. – _____

Завдання 15. *Перебудуйте запропоновані речення на безособові з головним членом, вираженим безособовим дієсловом з афіксом -СЯ.*

Зразок: У такій компанії гарно співати. – У такій компанії гарно співається.

1. У горах легко дихати. – _____
2. Тут чудово думати. – _____
3. Як добре спати на цьому ліжку! – _____
4. Працювати сьогодні дивовижно легко. – _____
5. На природі дуже легко малювати. – _____
6. Хочу створити щось прекрасне. – _____
7. Під зорями добре мріяти. – _____
8. Я завжди чудово відпочиваю в горах. – _____
9. Цієї осені поет писав легко і швидко. – _____

Завдання 16. Дайте відповіді на запитання, використовуючи безособові конструкції на позначення різного часу.

Зразок: – Ви повернулися пізно вночі? – Ні, ми приїхали, коли почало сутеніти.

1. Ви прокинулися ще затемна? – _____
2. Ви поїдете в аеропорт вранці? – _____
3. Ви відкриваєте вікна лише вночі? – _____
4. Вам треба виїхати на світанку? – _____
5. Їм можна телефонувати протягом дня? – _____
6. Ви готували торт ввечері? – _____
7. Ти повертаєшся з роботи пізно? – _____
8. Ви встигли приїхати додому завідна? – _____
9. Коли ти будеш виходити з дому? – _____
10. У який час доби краще поливати квіти? – _____

Завдання 17. Закінчіть складні речення з головною частиною – безособовим дієсловом на -СЯ, використовуючи сполучники **ЩО, ЩОБ, ЯК, КУДИ, ДЕ, НАЧЕ** та ін.

Зразок: Здається, ... – Здається, що ми з вами вже зустрічалися.

1. Згадалося, _____
2. Хотілося б, _____
3. Вже забулося, _____
4. Мені здається, _____
5. Йому здалося, _____
6. Почулося, _____
7. У статті стверджується, _____
8. Учора мені приснилося, _____
9. Хворому ввижалося, _____

Завдання 18. Перевбудуйте запропоновані двоскладні речення на односкладні неозначено-особові та односкладні з головним членом, вираженим безособовою дієслівною формою на -НО, -ТО. Порівняйте речення, визначте їхні граматичні основи.

Зразок: Робота завершена вчасно. – Роботу завершили вчасно. – Роботу завершено вчасно.

1. Тести написані добре. – _____
2. Магазин зачинився. – _____
3. Закінчена реставрація унікальної пам'ятки архітектури й живопису. – _____
4. На засіданні Кабінету Міністрів визначені пріоритети економічного розвитку держави. – _____
5. Завершилося обговорення змін до пенсійної реформи. – _____
6. Розпочався процес роботи над створенням тексту нової конституції. – _____
7. Вчені зафіксували найменшу елементарну частинку – бозон Хіггса. – _____
8. У роботі досліджена специфіка функціонування фразеологізмів у засобах масової інформації. – _____
9. Призупинене спорудження нової лінії метрополітену. – _____

10. Протягом дискусії була з'ясована позиція громадськості щодо цієї проблеми. – _____
11. У результаті досліджень фахівці зробили висновок про небезпеку забудови схилів Дніпра. – _____
12. У районному центрі відкрилася нова лікарня. – _____
13. Будівництво нового розважального центру призупинилося. – _____
14. Адміністрація інституту розглянула скаргу студентів. – _____
15. Розклад руху поїздів змінився. – _____
16. Геологи знайшли нове велике родовище нафти. – _____
17. Завтра будуть оголошені результати конкурсу. – _____
18. Проблема буде вирішена протягом двох тижнів. – _____
19. Моя стаття надрукована в журналі «Спорт». – _____

Завдання 19. Опишіть запропоновані ситуації, використовуючи безособові речення з дієсловами ВИСТАЧАТИ (НЕ ВИСТАЧАТИ), БРАКУВАТИ (див. матеріал на стор. 72).

Зразок: Тут достатньо води. – Води вистачає.

Я постійно важко працюю. – Мені не вистачає (бракує) відпочинку.

1. У нас малувато цукру. – _____
2. Їжі більше ніж достатньо. – _____
3. Було чотири білети, а тут лише три. – _____
4. Я не міг більше витримувати це. – _____
5. Чому зараз п'ять стільців, замість семи? – _____
6. Хлопчик слабкий. – _____
7. Я сумую за тобою. – _____
8. Діти давно не бачили маму. – _____
9. Студенти-іноземці ще недостатньо знають граматику української мови. – _____
10. Андрій неухажний до Оксани. – _____
11. Ми будемо сумувати за вами. – _____
12. Цей молодий чоловік недостатньо вихований. – _____
13. Петра не підтримують друзі. – _____
14. Мій брат – несміливий хлопець. – _____
15. Мені буде сумно без Олега. – _____
16. У нас лишилося мало часу. – _____
17. Гостей вісім, а тарілок лише п'ять. – _____
18. Ти недостатньо відповідальний. – _____
19. Сучасні політики не завжди чесні, а виборці не впевнені у своїх силах. – _____
20. У раціоні тварин зоопарку мало вітамінів. – _____
21. Страва була недосолена. – _____
22. Потрібно ще купити штори у квартиру. – _____
23. У мене є все для щастя. – _____

Завдання 20. На основі запропонованих речень утворіть безособові речення з головним членом, вираженим прислівником. Визначте граматичні основи.

Зразок: Як багато зірок на небі! – Як зоряно!

1. Надворі тиша. – _____
2. Друзі веселі. – _____
3. Ліс темний. – _____
4. На серці сум. – _____
5. Який простір! – _____
6. Я змерзла. – _____
7. Кімната чиста. – _____
8. Я нудьгую тут. – _____
9. Навколо така краса! – _____
10. Відчуваю затишок і спокій. – _____
11. Діти дуже бояться. – _____
12. На вулиці тепла погода. – _____
13. Завтра знову буде спека. – _____
14. Цей одяг зручний. – _____
15. Тут гарний краєвид. – _____
16. Дивовижна історія! – _____

Завдання 21. Складіть із запропонованими предикативними прислівниками безособові речення. Використовуйте конструкції КОМУ + ПРИСЛІВНИК, ДЕ + ПРИСЛІВНИК, КОЛИ + ПРИСЛІВНИК. Перед прислівником можете використовувати дієслова-зв'язки СТАЛО, БУЛО, БУДЕ, ЗДАВАЛОСЯ та ін., а після прислівника – інфінітив.

Зразок: Мені цікаво. На лекції було цікаво. Тепер стало цікаво слухати.

1. Тепло. – _____
2. Холодно. – _____
3. Вітряно. – _____
4. Сонячно. – _____
5. Морозно. – _____
6. Приємно. – _____
7. Боляче. – _____
8. Душно. – _____
9. Млосно. – _____
10. Погано. – _____
11. Сумно. – _____
12. Весело. – _____
13. Радісно. – _____
14. Смішно. – _____
15. Нудно. – _____
16. Нецікаво. – _____
17. Соромно. – _____

Завдання 22. Визначте типи односкладних речень.

Не читається і не спиться. У кімнаті спека. Позіхаю. Закриваю книжку й відчиняю вікно. Ні зірок, ні місяця не видно. Ввечері повідомили про дощ. Щось не дуже віриться в це. Довго біля вікна не просидиш, а в очах ні краплинки сну. Стало ледь світати, і все прокинулося. Це життя.

Завдання 23. Дайте відповіді на запитання.

1. Які речення називають інфінітивними?
2. Коли інфінітив виступає в реченні залежним, відносно залежним та незалежним?
3. Чим інфінітивні речення відрізняються від безособових?
4. На які групи поділяють інфінітивні речення?
5. Які значення передають інфінітивні речення? Наведіть приклади.
6. Які речення називають номінативними?
7. Чи можуть номінативні речення бути заперечними? Чому?
8. На які групи поділяють номінативні речення? Наведіть приклади.

Завдання 24. До запропонованих інфінітивних речень знайдіть відповідники – двоскладні та односкладні безособові речення.

Зразок: *Вам не зрозуміти мене. – Ви не зрозуміте мене.
Через п'ять хвилин йому відповідати. – Через п'ять хвилин він повинен
відповідати. – Через п'ять хвилин йому треба відповідати.*

1. Мені не прочитати за вечір таку велику книжку. – _____
2. Вам завтра вести групу до театру. – _____
3. Йти чи не йти до бібліотеки? – _____
4. На концерт не потрапити. – _____
5. Не гуляти нам більше в цьому парку. – _____
6. Нам завтра рано вставати. – _____
7. Тобі йти на співбесіду через годину. – _____
8. Не бачити мені більше гарних оцінок. – _____
9. Тепер нам ніколи не зустрітися. – _____
10. Говорити з ним чи не говорити? – _____

Завдання 25. Використовуючи односкладні інфінітивні конструкції, дайте синонімічний варіант запропонованих речень. Поясніть, що вони означають.

Зразок: *Усім потрібно заспокоїтися. – Усім заспокоїтися.
Ти повинен розповісти про все негайно! – Тобі розповісти б про все!*

1. Я ніколи не зможу цього зробити. – _____
2. Тобі краще було б почекати трохи. – _____
3. Ми хотіли б спокійно усе обговорити. – _____
4. Усі слухайте повідомлення! – _____
5. Ніхто не може повернутися в минуле. – _____
6. Цей тест вони точно не зможуть виконати. – _____
7. Якби я знала раніше. – _____
8. Ви повинні перекладати текст без словника. – _____
9. Замовкніть! – _____
10. Я так хотіла б приїхати сюди ще раз. – _____
11. Тобі варто переробити вправу. – _____
12. Більше радіти ми не будемо. – _____
13. Він не зможе пропливти п'ятдесят метрів. – _____
14. Тетяна не зможе заспівати краще за мене. – _____
15. Я була б не проти випити чогось холодного. – _____
16. Не будеш більше сміятися з мене! – _____
17. Я хотів би побачити її. – _____

Завдання 26. Утворіть інфінітивні речення, які виражають схильність особи до певної дії.

Зразок: Вона завжди сміється. – Їй тільки б сміятися.

1. Наталка любить співати. – _____
2. Ти завжди граєш на комп'ютері. – _____
3. Вона любить робити зауваження. – _____
4. Вони люблять сидіти в барі. – _____
5. Василько любить гратися. – _____
6. Сестра завжди критикує мене. – _____
7. Він часто свариться. – _____
8. Марія завжди крутиться перед дзеркалом. – _____

Завдання 27. Утворіть інфінітивні речення з часткою Б (БИ), які виражають побоювання з приводу можливості здійснення дії. Зверніть увагу, що в цьому випадку в інфінітивному реченні вживають дієслово-антонім. Використайте матеріал для довідок.

Зразок: Не знаю, чи встигну на поїзд. – Не запізнитися б на поїзд.

1. Не знаю, чи ми виграємо цю гру. – _____
2. Не думаю, що зможу бути спокійним. – _____
3. Не знаю, чи зможу посміхатися. – _____
4. Не думаю, що я зможу мовчати. – _____
5. Сумніваюся, що ми запам'ятаємо цю пісню. – _____
6. Не знаю, чи зможу не спати. – _____
7. Не знаю, чи встану вчасно. – _____
8. Сумніваюся, що ми встигнемо на зустріч. – _____
9. Не знаю, чи знайду її на вокзалі. – _____

Матеріал для довідок: проспати, проговоритися (сказати), забути, запізнитися, заплакати, програти, рознервуватися, заснути, розминутися.

Завдання 28. Утворіть інфінітивні речення, які виражають побоювання з приводу можливості здійснення дії.

Зразок: Боюся загубити ключі. – Не загубити б ключі.

1. Боюся запізнитися. – _____
2. Боюся розминутися з ними на вокзалі. – _____
3. Не хотілося б купити неякісне взуття. – _____
4. Боюся захворіти. – _____
5. Боюся застудитися. – _____
6. Не хотілося б посваритися з ними. – _____
7. Боюся осоромитися на концерті. – _____
8. Не хотілося б зустрітися з викладачем. – _____
9. Не хотілося б хвилювати її. – _____
10. Боюся помилитися. – _____
11. Не хотілося б працювати марно. – _____
12. Не хотілося б чекати довго. – _____

Завдання 29. Дайте відповіді на запитання, використовуючи інфінітивні речення із запереченням.

Зразок: – Чому ви не йдете в кіно? – Мені немає коли йти в кіно.

1. Чому ви ні в кого не візьмете словник? – _____
2. Чому ви не сідаєте? – _____
3. Ви поїдете за чимось до центру? – _____
4. Чому ви нічим не займаєтеся? – _____
5. Чому ви нікуди не ходите? – _____
6. Підемо до кав'ярні? – _____

Завдання 30. Утворіть безособові та інфінітивні речення, синонімічні до запропонованих неозначено-особових конструкцій.

Зразок: Заварний крем готують на маленькому вогні. – Заварний крем треба готувати на маленькому вогні. – Заварний крем готувати на маленькому вогні.

1. Чай заварюють п'ять хвилин. – _____
2. Таблетки вживають після їжі. – _____
3. Біля водія не розмовляють. – _____
4. Тут не палять. – _____
5. По газону не ходять. – _____
6. Страву готують десять хвилин. – _____
7. Тісто ретельно розмішують. – _____
8. На салат овочі нарізають кубиками. – _____
9. Мінеральну воду п'ють охолодженою. – _____
10. Із хворим горлом не співають. – _____
11. Насіння не висаджують у холодну землю. – _____
12. В університет не ходять у пляжному одязі. – _____

Завдання 31. Поширте номінативні речення за допомогою узгоджених і неузгоджених означень.

Зразок: Весна. – Рання весна. – Весна з дощами і грозами.

1. Вечір. – _____
2. П'ять годин. – _____
3. Літо. – _____
4. Свято. – _____
5. Зустріч. – _____

Завдання 32. Побудуйте номінативні речення, співвідносні із безособовими.

Зразок: Так холодно! – Такий холод!

1. Сумно. – _____
2. На душі неспокійно. – _____
3. Як радісно! – _____
4. Дуже холодно. – _____
5. Так вітряно! – _____
6. Морозно. – _____

Завдання 33. *Із запропонованих слів побудуйте односкладні речення і дайте їм характеристику.*

1. Говоритися, майбутнє, про, країна, наша, багато. – _____
2. Називати, «царський овоч», цибуля. – _____
3. Кав'ярня, заходити, і, бачити, друзі, у. – _____
4. Не, вулиця, впасти, на, б. – _____
5. Провулок, заборонено, у, рух, двосторонній. – _____
6. Час, збиратися, додому, уже, ми. – _____
7. Говорити, потрібно, не, це, я, про – _____
8. Коли, виходити, робота, на. – _____
9. Парк, відпочивати, займатися, спорт, гуляти, можна, у, і. – _____
10. І, пливти, Дніпро, краєвиди, милуватися. – _____

Завдання 34. *Визначте головні члени і типи запропонованих речень.*

1) На конкурс відібрано найкращі твори. 2) До бібліотеки не повернуто жодного підручника. 3) У цьому семестрі проведено декілька контрольних робіт. 4) Пекло описано в Данте занадто яскраво. 5) Доріжки були засипані снігом. 6) Всі будинки за ніч засипало снігом. 7) Роботу фірми було заблоковано. 8) Вам призначено зустріч з керівником на третю. 9) Того дня з ним не сталося ніяких пригод. 10) Листуюся з тобою вже два роки. 11) Не варто продовжувати цю розмову. 12) Проходьте і сідайте, будь ласка. 13) Ви можете зачекати в коридорі. 14) Вам краще зайти пізніше.

Завдання 35. *Побудуйте двоскладні речення, що відповідають запропонованим односкладним конструкціям.*

Зразок: *Інфінітивні речення поділяють на дві групи. – Інфінітивні речення науковці поділяють на дві групи. У нас не було часу на це. – Ми не мали часу на це.*

1. У діалогах використовують прості речення. – _____
2. Мене запросили на вечерю до родичів. – _____
3. Зошитів не було видно серед книжок. – _____
4. Завдання виконали вчасно. – _____
5. Передавай привіт друзям. – _____
6. Мені ніколи не забути тих слів. – _____
7. Нам порадили звернутися саме до вас. – _____
8. Дуже радий тебе бачити. – _____
9. Будівництво нового мікрорайону завершено. – _____
10. Прощу вибачення за свою поведінку. – _____
11. На вулиці вітряно. – _____
12. Моїй подрузі погано. – _____
13. Поступайтесь місцем пасажиром з дітьми та людям старшого віку. – _____
14. В українському мовознавстві односкладні особові речення кваліфікують по-різному. – _____
15. Протягом тривалого часу від наших друзів не було жодної звістки. – _____

Завдання 36. Прочитайте вірші українських поетів. Проаналізуйте, які односкладні речення використані в цих текстах.

Здається, часу і не гаю,
а не встигаю, не встигаю!
Щодня себе перемагаю,
від суєти застерігаю,
і знов до стрічки добігаю,
і знов себе перемагаю,
і не встигати не встигаю,
і ні хвилиночки ж не гаю!

Ліна Костенко

Як жаль!
Такий короткий сон.
Мені приснилась мама.

Микола Луків

Тихо. Пізно. Сніжно.
Степ і далина.
Усміхнися ніжно.
Не сиди сумна.
Ніч ясна і світла,
Наче з кришталю.
Як нікого в світі,
Я тебе люблю.

Микола Луків

Завдання 37. Прочитайте текст. Проаналізуйте односкладні речення або виділені частини складних речень.

Мені стало сумно-сумно. І незатишно... Вона не хотіла. Я не міг її примусити. І навіщо я йшов у таку далину? Ні, не треба було цього робити. Адже їй зі мною зовсім нецікаво.

Я подивився на неї – і мені раптом стало дуже шкода, що зараз я піду, а вона залишиться біля воріт і ми побачимося з нею тільки завтра. Я хотів їй крикнути: ну що тобі та хата, давай підемо в ліс, побудемо разом, бо мені з тобою так добре! Але не можу ж я тобі про це сказати, нехай навіть язик мені вирвуть! Ніколи ти про це не довідаєшся! (Є. Гуцало)

Тема 9. ПОВНІ ТА НЕПОВНІ ПРОСТІ РЕЧЕННЯ

1. *Неповні речення в українській мові.*
2. *Різновиди неповних речень.*

1. Неповні речення в українській мові

Аналізуючи класифікацію речень в українській мові (див. таблицю на стор. 63), ми говорили про повні й неповні речення.

► **НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ** – конструкції, у яких той або інший відсутній член речення можна легко відновити з контексту, з попередніх речень, ситуації тощо.

У двоскладному та односкладному простому реченні головні члени речення є обов'язковими компонентами. Другорядні члени речення – факультативні: вони можуть бути, а можуть і бути відсутніми. Якщо ж у реченні пропущено необхідний член (обов'язковий чи факультативний), його можна відновити за наявності членів, синтаксично залежних від пропущеного елемента. Розглянемо речення:

Діти були завжди одягнуті в нові речі, батьки – у старі.

Мені бракувало англійського словника, йому – українського.

У других частинах цих речень відсутні присудки (*одягнуті, бракувало*) та додатки (*речі, словника*), а в першому реченні відсутня ще й обставина (*завжди*). Підказкою тут можуть служити структури перших частин цих речень, за аналогією до яких побудовані другі частини. Отже, повні речення мали б бути такими:

Діти були завжди одягнуті в нові речі, батьки завжди були одягнуті у старі речі.

Мені бракувало англійського словника, йому бракувало українського словника.

Неповні речення – це похідний варіант від повного (двоскладного або односкладного). Але це не означає, що в тексті повний варіант завжди буде основним. Часто саме неповне речення вважається стилістичною нормою:

У листі він написав про все, що вважав за потрібне.

Відновлення в підрядному реченні підмета **ВИН** було б тут стилістичною помилкою.

Неповними можуть бути різні структурні типи речень – двоскладні, односкладні, складні речення. Здебільшого ми зустрічаємо складні речення, другі частини яких є неповними двоскладними або односкладними конструкціями:

З правого боку від батька сиділи його діти, з лівого – друзі.

(Замість *з лівого боку сиділи його друзі*, маємо неповну частину складного речення, у якій пропущено обставину *з боку* і присудок *сиділи*.)

Я завжди знаю, що маю робити. (У другій частині складного речення пропущено підмет *я*.)

Слід мати на увазі, що двоскладне речення з пропущеним підметом чи присудком залишається двоскладним, хоч промовляємо чи пишемо один головний член:

Вона досконало володіла російською мовою. Три роки прожила в Москві.

(Друге речення є неповним двоскладним, оскільки підмет **вона** легко відновлюється з контексту).

У діалозі неповні речення є стилістично нормованими. Наприклад:

– Ти звідки йдеш? – З бібліотеки. (У другому реченні пропущено підмет *я* та присудок *іду*.)

З іншого боку, односкладне речення, у якому є лише один головний член, є повним, оскільки другий головний член взагалі не передбачений структурою речення:

Із задоволенням допоможу вам.

2. Різновиди неповних речень

Залежно від того, на основі чого відбувається відновлення пропущеного члена, неповні речення поділяють на *контекстуальні, ситуативні та еліптичні*.

► У **КОНТЕКСТУАЛЬНИХ НЕПОВНИХ РЕЧЕННЯХ** пропущене слово може бути відновлене завдяки контекстові, тобто попереднім реченням. Власне, і причиною його пропуску є саме те, що в контексті це слово раніше вживалося і немає потреби його ще раз повторювати:

Бачили люди всю родину чи ні, а якщо бачили, то кого – батька, матір, дітей?

(Повний варіант речення: ***Бачили люди всю родину чи ні, а якщо ті люди бачили всю родину, то кого конкретно люди бачили – батька, матір, дітей?***)

У неповних реченнях можуть опускатися не лише головні або другорядні члени, але також і головна або підрядна частина складнопідрядного речення. Порівняйте діалог із неповними реченнями та його варіантом із повними реченнями.

<i>– Чи ти повернешся до мене?</i>	<i>– Чи ти повернешся до мене?</i>
<i>– Так, вже з далекого небуття.</i>	<i>– Так, я повернуся до тебе вже з далекого небуття.</i>
<i>– Коли заплачу за тобою?</i>	<i>– Коли заплачу за тобою?</i>
<i>– Коли заплаче наше дитя.</i>	<i>– Ти заплачеш за мною, коли заплаче наше дитя.</i>

Неповні контекстуальні речення вживають в усіх стилях мовлення, але особливо характерні вони для діалогічного мовлення. При чергуванні запитань та відповідей репліки чіпляються одна за одну, утворюючи діалогічне ціле, у якому немає потреби повторювати вже сказане. Часто в репліках опускають усі члени речення, крім реми – головного інформативного члена:

- Ми тільки що з матусею говорили....***
- Про кого ж?***
- Звичайно, про тебе.***

- Іване Петровичу, на вас вже давно чекають.***
- І хто ж це?***
- Якась жіночка з дитиною.***

Пропуск членів у неповному реченні – надзвичайно важливий чинник економії в мові, він дозволяє стисло й динамічно викладати інформацію.

► У **СИТУАТИВНИХ НЕПОВНИХ РЕЧЕННЯХ** пропущений член стає зрозумілим не з контексту, а з мовленнєвих ситуацій. Оскільки всі учасники розмови знають, про що йдеться, те чи інше слово може випускатися:

Хочеш? (цукерку). ***Покажи*** (фотографію). ***Тримай*** (білет). ***Ну й важка*** (сумка).

Інший приклад – у газетній статті змальовано ситуацію: киянин Євген заробив 180 гривень на мітингах перед центральною виборчою комісією. Ця ситуація допомагає зрозуміти смисл неповних речень:

– Є в Інтернеті мережа «Вконтакте». Я в ній зареєстрований, – розповідає. – Знайшов групу, подзвонив за вказаними телефонами, дізнався про умови.

Ситуативні неповні речення вживають в основному в усному мовленні. При цьому зрозуміти їхній зміст допомагають також жести, міміка, інтонація.

► **ВЕЛІПТИЧНИХ НЕПОВНИХ РЕЧЕННЯХ** відсутній член (а це завжди присудок) можна відтворити не з контексту чи ситуації, а з самої конструкції речення:

Мишко узяв шапку та з хати.

(У цьому реченні відсутній присудок-дієслово: **ВИЙШОВ, ВИБІГ, ВИСКОЧИВ, КИНУВСЯ, ПІШОВ.**)

Слід зауважити, що, на відміну від контекстуальних, в еліптичних реченнях можна відновити не конкретне пропущене дієслово, а лише тематичну групу, до якої воно належить. Можливість установалення значення відсутнього присудка забезпечують кілька факторів.

А) Наявність членів речення, синтаксично пов'язаних із пропущеним членом:

Він за шапку та з дому.

Тут є підмет **він**, який передбачає наявність присудка, і головне – залежний від присудка додаток **за шапку** (**СХОПИВСЯ, ВЗЯВСЯ**), а також обставина **з дому**, яка дає можливість відновити інший однорідний присудок (**ВИБІГ, ВИЙШОВ, КИНУВСЯ, ПОБІГ** тощо).

Б) Лексичне та граматичне значення залежних від пропущеного присудка слів:

– Шампанського! (ПРИНЕСІТЬ, ДАЙТЕ, КУПІТЬ тощо).

В) Однотипністю конструкцій еліптичних речень, обмеженістю їхніх семантичних груп, мовною традицією. Розглянемо речення:

Вдалині – храм.

Саме традицією можна пояснити той факт, що в цьому реченні кожний мовець відновить дієслова перебування – **Є, СТОІТЬ, РОЗТАШОВАНИЙ, ВИДНІЄТЬСЯ, ВИСОЧІЄ.**

За значенням *еліптичні речення поділяють на такі групи.*

1) Наказові та окличні речення. Семантика відсутнього дієслова, як правило, означає побажання, наказ рухатися, дати щось. Багато з таких речень-побажань стали формами етикету:

Крейдю! Назад! Музику! На здоров'я! Щастя вам!

2) Речення зі значенням руху:

А потім знов на берег, на човна й на той бік (ВИБІГ, ВИЙШОВ; ПЛИГНУВ; ПОПЛИВ).

3) Речення зі значенням говоріння, мовлення:

«Чекай, чекай!», – з відкритого вікна (КРИЧИТЬ; ЧУТИ).

Ти йому про діло, а він тобі про козу білу (ГОВОРИШ; КАЖЕ).

4) Речення зі значенням перебування, існування, місцезнаходження:

Небо над нами у зірках (Є).

Все навкруги у квітах і травах (ПЕРЕБУВАЄ, Є).

5) Речення зі значенням енергійної дії:

А він мене за руку – пригорнув і поцілував (СХОПИВ, ВЗЯВ).

Хоча для кожного еліптичного речення можна дібрати відповідне дієслово-присудок, не слід вважати, що еліптичне речення є похідним, скороченим варіантом повного. Воно похідне лише в історичному плані, у сучасній же мові еліптичні речення є абсолютно самостійними синтаксичними утвореннями, не залежними від своїх аналогів – повних речень.

Завдання до теми № 9

Завдання 1. Дайте відповіді на запитання.

1. Які речення називають неповними?
2. Які члени речення можуть бути пропущеними в неповних реченнях?
3. Чи відсутність другого головного члена в односкладному реченні робить його неповним? Чому?
4. На які групи поділяють неповні речення?
5. Які неповні речення називають контекстуальними? Наведіть приклади.
6. Завдяки чому стає зрозумілим пропущений член у ситуативних неповних реченнях? Наведіть приклади.
7. Який член речення пропущений в еліптичних неповних реченнях?
8. Як ми можемо відновити пропущений член в еліптичних реченнях? Наведіть приклади.
9. На які групи поділяють еліптичні речення? Наведіть приклади.

Завдання 2. Прочитайте речення, знайдіть серед них неповні. Визначте, які члени речення пропущені. З'ясуйте тип неповних речень.

1) Вдалечині біліє хатина. Біля неї – купка дерев. 2) Першими йшли військові, за ними – спортсмени, а вже потім – артисти. 3) Пропливла одна хмарка. Друга. Третя... 4) Антон вийшов із хати. Став, задумався. 5) Це літо в Україні дуже спекотне, а минуле було не таким жарким. 6) Взяли всі речі, понесли. Батько – валізу, мати – коробку, діти – квіти. 7) У четвертому класі я мріяла бути архітектором, пізніше – балериною, а у восьмому вирішила стати вчителем. 8) Поглянь, який милий песик. Смішний. Хочеш погладити? 9) – Як справи? – Добре. А у вас? – Так собі. 10) Через усе небо – блискавка. 11) Міліціонер зупинив його: – Ваші документи! 12) На столі квіти. 13) Чудовий день. Сонячний, безвітряний. 14) Негайно в кімнату! 15) – Ходімо! – Куди? – На перший поверх. 16) А він нам про хворобу, проблеми... 17) – Як ти готуєш такий смачний борщ? – Перець солодкий кладу. – Здається, ще прянощі якісь особливі. – Так, вгадав. Коріандр. 18) Кожній людині право на житло! 19) Перше місце у змаганнях посіла спортсменка з Великобританії, друге – з Японії, третє – з України. 20) – Покажи! – Дивись. – Ти така класна на цій фотографії! Це де? – У Єгипті. – Сама їздила? – Ні, з батьками. – Ну і як? – Чудово відпочили. 21) Учитель: – Надійка, до дошки! 22) Слово не горобець: вилетить – не спіймаєш. 23) Брехня мов куля зі снігу: далі котиться – більшою стає. 24) Малеча зчепилася за цукерку. – Дай! – Не дам! – Моя! – Пустити! 25) Налий, будь ласка. – Скільки тобі? – Півсклянки. – Ще? – Ні, дякую. 26) Грицько за яблука і тікати.

Завдання 3. Розмежуйте односкладні та двоскладні неповні речення. Визначте види односкладних речень та які члени пропущені в неповних реченнях.

1) Недалеко від нас відкрили новий магазин «АТБ». 2) Депутат продовжував. Говорив про перспективи розвитку регіону, про важливість підтримки фермерських господарств, про необхідність розбудови транспортної інфраструктури. 3) Зверніться з цим питанням до секретаря. 4) Ми хочемо почути відповідь директора підприємства. Нехай прозвітує про витрату коштів на модернізацію устаткування. 5) Потім він ще довго гулятиме Києвом. Піде на Андріївський узвіз, до Софійського собору, Золотих воріт. 6) Ви ж інше казали нам минулого разу. Запевняли у своїй компетентності. Обіцяли вирішити проблему. А тепер стверджуєте, що це неможливо. 7) Усе стане на свої місця. Забудеться, перемелеться. 8) Забудь мене! Прощай навіки! 9) У центрі площі пам'ятник. 10) Пам'ятник гетьману Богданові Хмельницькому. 11) Наша рідна Київщина... 12) На цій фотографії я з колишньою дружиною. 13) Почала придивлятися. За картиною в кутку – якийсь згорточок. «Є! Знайшла!». 14) Квіти вигравали барвами. Мерехтіли. Духмяніли. Вабили. 15) Про цю неприємну сварку забули не скоро... 16) Батько мовчить. Сидить і сопе. І я мовчу. Не дивлюся на нього.

Завдання 4. Прочитайте речення. Замість крапок, де потрібно, поставте пропущені члени речення. Поясніть ваш вибір.

1) Він говорив, що ..... зробить ремонт за два тижні. 2) Андрій зателефонував Оксані. .... сказав, що ..... зможе зустрітися через півгодини. 3) Ви можете мені пояснити, чому ..... так вирішили? 4) Спортсмен стверджує, що ..... не вживав допінг. 5) Для Риб цей день буде невдалим, а от для Козерогів ..... щасливим. 6) Виконуючи креслення, ви повинні бути дуже уважними. І ..... зосередженими. 7) Співак розповів, як ..... почав займатися музикою, коли ..... вирішив присвятити себе сольній кар'єрі, хто допомагав йому. 8) Вийшов ... на вулицю. Бачу: кіт біжить. А за ним ..... пес. Мчать ..... щодуху. 9) Прошу вибачення за те, що ..... сказав. Просто ..... бовкнув, не подумавши. 10) – Вам кого .....? – ..... Ганну. 11) – Яка цікава іграшка! Дай ..... подивитися. – Не можу ..... – Чому .....? – Боюся. – Чого .....? – Раптом ламаєш ..... 12) Хлопці розповідали багато цікавого. .... показували фотографії та сувеніри, які ..... придбали в Єгипті.

Завдання 5. Прочитайте вірш української письменниці Ліни Костенко. Визначте типи речень у діалозі: повні / неповні, односкладні / двоскладні.

ПІНГ-ПОНГ

– добридень –
– здрастуйте
– як справи?
– спасибі – добре – як у вас? –
– робота – літо – спека – спрага
– а настрої?
– добре –
– все гаразд –
– неправда – очі –
– вам здалося –
– ви зблідли –
– обережно – м'яч! –
вогнем мовчання зайнялося –
схрестились погляди – пробач –
кажи слова легкі й порожні –
кажи їх знов – кажи їх знов! –
а так дивитися не можна –
в настільнім тенісі розмов!

Завдання 6. Прочитайте текст. Виконайте повний синтаксичний розбір речень (див. стор. 63).

Розплющую очі. Ніч. Прохолодно. Я – під яблунею. Її гілля обсіяне зірками, ніби плодами. Біль не минає. Не хочеться ні рухатись, ні думати. Отак би лежав і лежав.

Чую розмову. Впізнаю голос Ліди. Другий – голос чоловічий, низький, незнайомий (Є. Гуцало).

Тема 10. ПОНЯТТЯ ПРО СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

1. *Складне речення в системі українського синтаксису.*
2. *Складносурядні та складнопідрядні речення.*
3. *Безсполучникові складні речення.*
4. *Засоби вираження зв'язку між компонентами складного речення.*

1. Складне речення в системі українського синтаксису

► **СКЛАДНИМИ** називають такі речення, які складаються з кількох компонентів – простих речень, що об'єднані за смыслом та інтонацією в одне граматичне ціле:

Все замовкло, дерева застигли, вікна лише віддзеркалювали темне небо.

Я чую, як шепоче вітер серед трав.

Компоненти складного речення називають простими реченнями умовно: структурно вони подібні, але, об'єднуючись у складне речення, втрачають свою самостійність та інтонаційну закінченість, що властиві простому реченню.

Засобами вираження відношень між окремими складовими частинами складного речення можуть бути

- 1) *сполучники та сполучні слова (аналітичний засіб),*
- 2) *інтонаційні засоби (безсполучниковість),*
- 3) *порядок розташування компонентів складного речення.*

Зміст того чи іншого типу складного речення не можна вивести із значення простих речень, що лежать у його основі, за допомогою звичайного складання їх. Саме в цьому синтезі простих речень, що здійснений різними засобами синтаксичного зв'язку, виникає нова якість – нова цілісна складна думка, оформлена складним реченням, яке містить у собі дві (або більше) предикативні одиниці.

► Таким чином, **СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ** – поліпредикативна синтаксична одиниця, що виражає складну, закінчену інтонаційно думку.

2. Складносурядні та складнопідрядні речення

Назва цих типів речень пов'язана з сурядним та підрядним типами синтаксичних зв'язків, які є засобами поєднання самостійних і залежних елементів. Пригадайте словосполучення, у яких сурядним зв'язком були поєднані самостійні словоформи: **зошити і книжки, читати і писати** тощо. На відміну від них, підрядний зв'язок поєднує головний і залежний від нього елементи: **красивий зошит, книжка з малюнками, читати листа, писати швидко**. Ті самі відношення, що притаманні елементам словосполучень, характерні і для складного речення.

► **СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ** становлять такий тип складних речень, коли два, три (і більше) простих речення об'єднані за допомогою сурядних сполучників та інтонацією в єдине ціле – складне речення. Сурядні сполучники виступають представником сурядного зв'язку, який утворює смислову і синтаксичну єдність рівноправних за змістом і структурою компонентів, що не є інтонаційно самостійними:

Пухкий сніг цілу ніч падає на мокру землю, і все вкривалося білою ковдрою.

Частини складносурядного речення на перший погляд видаються незалежними одна від одної. Насправді ж вони утворюють структурно-семантичну і смислову єдність, у якій окремі частини взаємозалежні. Засобами зв'язку і разом з тим засобами вираження взаємозалежності, взаємозумовленості окремих частин складносурядного речення виступають сполучники сурядності, інтонація, а також структурне співвідношення цих частин.

Розглянемо таке речення:

Місяць зійшов пізно, і темні хмари раптом просвітлилися, задимилися, ожили та й побігли на захід.

У цьому прикладі лише перше просте речення можна умовно визнати самостійним і незалежним. Насправді ж обидві складові частини взаємно пов'язуються, виражаючи причинно-наслідкові відношення: *ЛИШЕ ПІСЛЯ ТОГО, ЯК ЗІЙШОВ МІСЯЦЬ, ТЕМНІ ХМАРИ ЗМОГЛИ ПРОСВІТЛИТИСЯ.*

► **СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ** створюються поєднанням двох і більше частин в одне ціле за допомогою підрядного зв'язку. Таким чином, підрядність виступає тут як засіб сполучення нерівноправних частин, за якого одне речення (підрядне) підпорядковується іншому (головному), пояснюючи, доповнюючи його чи розкриваючи його зміст:

Над усім світом стояла така тиша, що було чути, як співала в лісі одна-єдина пташка.

Головне речення тут є хоч і незалежним, але не самостійним, бо воно не має інтонаційної закінченості, а наголос на слові **ТАКА** вимагає обов'язкової додаткової конструкції, яка б відповіла на запитання **ЯКА ТАКА ТИША?**

3. Безсполучникові складні речення

► **БЕЗСПОЛУЧНИКОВИМИ СКЛАДНИМИ РЕЧЕННЯМИ** називають такі синтаксичні конструкції, частини яких перебувають у логічній залежності, становлять одне смислове й інтонаційне ціле і поєднані між собою лише інтонаційно.

У безсполучникових складних реченнях частини об'єднані як відносно рівноправні і граматично незалежні в одне складне за змістом та інтонацією синтаксичне ціле:

З неба світить сонце, зеленіють гори, море під ногами лащить, як кошеня.

Найчастіше в описах безсполучникові речення утворені низкою *однотипних* простих речень, у яких зберігаються повні предикативні основи. Такі речення становлять відкриту синтаксичну конструкцію, оскільки опис можна продовжити й далі (як у попередньому прикладі).

У безсполучникових складних реченнях із *різномісними* частинами компоненти поєднуються більш складними видами смислової залежності, отже, мають певні смислові кордони і не можуть бути відкритими:

Не бійтеся заглядати у словник: це пишний яр, а не сумне провалля.

Раніше встанеш – більше зробиш.

4. Засоби вираження зв'язку між компонентами складних речень

Смислові і синтаксичні зв'язки між частинами складних речень виражаються за допомогою різних засобів. До них належать

1) сполучники, 2) сполучні слова, 3) співвідносні слова, 4) інтонація, 5) порядок речень.

Інтонація є обов'язковим засобом вираження зв'язків і взаємовідношень у будь-якому типі складних речень. Інші засоби необов'язкові, можуть об'єднуватися між собою:

Далека путь, але ми не одні. (Засоби зв'язку: сурядний сполучник, інтонація, порядок речень.)

Сполучники сурядності й підрядності є типовим засобом поєднання частин складного речення.

► Для вираження *сурядних* зв'язків між частинами складного речення та смислових зв'язків між ними використовують **сполучники сурядності**. Ці сполучники пов'язують синтаксично рівноправні частини складного речення.

- ▶ До сурядних сполучників належать
  - *єднальні* (І, Й, ТА, ТАКОЖ, І...І, НІ...НІ, ЯК...ТАК І, НЕ ТІЛЬКИ...А Й, НЕ ЛИШЕ...АЛЕ Й);
  - *протиставні* (А, АЛЕ, ТА, ЗАТЕ, ПРОТЕ, ОДНАК, ВСЕ Ж);
  - *розділові* (АБО, ЧИ, АБО...АБО, ЧИ...ЧИ, ТО...ТО, НЕ ТО...НЕ ТО).

Наприклад:

НЕ ТІЛЬКИ діти раділи весні, А Й дорослі цілими вечорами сиділи в парку і насолоджувалися теплим повітрям.

Вони ніколи більше не були в цьому місті, АЛЕ згадка про нього лишилася на все життя.

ЧИ ТО настане нічка темна, ЧИ ТО веселий день шумить.

▶ Сполучники підрядності пов'язують нерівноправні частини складного речення – головну й залежну – і виражають різні типи відношень між ними:

Я знаю, ЯК тобі було складно. Я знаю, ЩО ти знайшла. Я знаю, КУДИ він пішов.

▶ **Сполучні слова**, пов'язуючи підрядне речення з головним, не лише виражають ті або інші відношення між ними, а й разом із тим є членами підрядного речення. Вказуючи на один із членів головного речення, сполучне слово заступає в підрядному цей член. У ролі сполучних слів виступають займенники і прислівники, тому, на відміну від сполучників, які є службовими словами, сполучні слова можуть виступати заміниками повнозначних слів:

Мені відомо, ЩО вони вже виїхали з Києва. (Сполучник.)

Мені відомо, ЩО написано в листі. (Сполучне слово.)

▶ **Співвідносні вказівні слова** (здебільшого займенники або прислівники) вживаються тільки в головній частині складнопідрядного речення і вказують на те, про що йдеться у підрядній частині:

Бджола летить ТУДИ, де є мед. Я бачив ТАКІ рослини, яких нема ніде у світі.

Інтонація у складному реченні не тільки об'єднує в одне граматичне ціле окремі речення, надаючи вислову смислової закінченості, а й виражає різноманітні смислові взаємовідношення між частинами складного речення. Важливу роль відіграє інтонація в безсполучникових складних реченнях. Розрізняють три типи інтонації.

1. *Інтонація перелічення:*

І гаї шумлять, і річки біжать, і небес блакить посміхається.

2. *Інтонація протиставлення:*

У долинах персики цвітуть, а в горах знову сніг.

3. *Інтонація, що виражає причинно-наслідкові відношення, умовно-наслідкові, часові, відношення зумовленості дій тощо:*

Білі мухи налетіли – все подвір'я стало білим.

Порядок розташування частин складного речення може мати синтаксичне значення (у таких випадках він постійний і не допускає перестановки частин). Але він може бути і вільним, і в такому разі перестановка частин не порушує синтаксичних взаємозв'язків.

Зійшов місяць, хмаринки посвітлішали. Де квіти, які я приніс тобі вчора? (Постійний.)

Добре жити тому, чия душа добро навчилася любити. (Вільний: Чия душа добро навчилася любити, тому добре жити. Тому, чия душа добро навчилася любити, добре жити.)

Хоч у нього свій будинок, жив він у батьків.

(Вільний: Жив він у батьків, хоч у нього свій будинок.)

Будеш, батьку, панувати, поки живуть люди.

(Вільний: Поки живуть люди, будеш, батьку, панувати.)

Завдання до теми № 10

Завдання 1. Дайте відповіді на запитання.

1. Яка головна відмінність між простим і складним реченнями?
2. Скільки предикативних основ може мати складне речення?
3. Чи можна стверджувати, що будь-яке складне речення складається з кількох простих речень? Чому?
4. Що таке складносурядне речення?
5. Які засоби зв'язку у складносурядному реченні?
6. Що таке складнопідрядне речення? Чим воно відрізняється від складносурядного?
7. Які засоби зв'язку у складнопідрядному реченні?
8. Що таке безсполучникове складне речення?
9. Які засоби зв'язку в безсполучниковому реченні?
10. Які засоби зв'язку можуть бути у складному реченні?

Завдання 2. Знайдіть серед запропонованих речень складносурядні. Скажіть, як здійснюється в них зв'язок між частинами. Визначте граматичні основи.

1) Сергій ще багато хотів дізнатися, проте не наважився запитати. 2) Прошуміли дощі, і дерева ожили, а пташки заспівали весело. 3) Було ще видно, але в аудиторії вже горіло світло. 4) Раптом вікно розчинилося, і в ньому з'явилася білява голівка дівчини. 5) Небо не палахкотіло блискавками, а наче сяяло їхнім блакитним полум'ям. 6) Він обіцяв усе владнати, але не дотримав слова. 7) То хмарка набіжить і бризне дощ краплистий, то сонце визирне ласкаво-променисте. 8) Не то осінні води шуміли в річці, не то вітер бився біля вікна. 9) Підручник укладений відповідно до навчальної програми і рекомендований до друку Вченою радою Інституту. 10) Дощ то затихав, то знов пускався з усієї сили.

Завдання 3. Знайдіть серед запропонованих речень складнопідрядні. Поясніть, якими засобами зв'язку поєднані їхні частини. Визначте граматичні основи.

1) Відпочивати поїдемо в те місце, де були минулого літа. 2) Ми вибрали цікавий маршрут, замовили квитки, зібрали речі. 3) Директор досі не вирішив, кого призначити своїм заступником. 4) Не знаєш, де моя сумочка, яку подарувала мама? 5) Дослідження доводить необхідність більш детального аналізу проблеми і засвідчує перспективність наукових пошуків у цьому напрямку. 6) Прем'єр-міністр повідомив про те, які заходи вживатиме влада для стабілізації економічної ситуації в країні. 7) Першу золоту медаль на Олімпіаді-2012 принесла Україні жіноча команда з греблі, а другу виборів важкоатлет. 8) Помірно тепла погода знижує ризик виникнення інфарктів та інсультів, але аномальна спека призводить до зворотного ефекту. Це пов'язано з тим, що спека створює додаткове навантаження на серцево-судинну систему. 9) Прикро, що так сталося. 10) Молюся, щоб він був здоровим.

Завдання 4. Знайдіть серед запропонованих речень складні безсполучникові. Схарактеризуйте засоби зв'язку в них. Визначте граматичні основи.

1) Нам усім варто заспокоїтися: без цього не вирішимо проблему. 2) Дні теплі, а ночі дуже холодні. 3) Навесні наступного року з'явиться оновлена модифікація цієї моделі автомобіля, у вересні 2015 року дебютує її наступне покоління, у кінці 2016 чи на початку 2017 року презентують компактний варіант моделі. 4) Міністр упевнений, що автошляхи України мають повністю відповідати європейським вимогам. 5) Першим виконавцем ролі Джеймса Бонда був актор Шон Коннері, в останніх фільмах відомого агента грає Деніел Крейг. 7) Ластівки низько літають – буде дощ. 8) Якщо ти помилився, май мужність визнати це. 9) Складаючи резюме, варто пам'ятати: на першому місці повинні бути ваші найвищі здобутки, досягнення, безперечні переваги. 10) У мене висока температура і голова болить.

Завдання 5. Визначте види складних речень та їхні граматичні основи. Схарактеризуйте порядок розташування частин складних речень (вільний чи постійний).

1) Батьки завжди хочуть, щоб їхні досягнення перевершили діти. 2) Проїшов дощ, і на небі заграла веселка. 3) Вітер шмагає в обличчя, дощ ллє як із відра. 4) Пропоную зміни до порядку денного: нехай директор пояснить причини затримки заробітної плати. 5) Явір шумить над водою, і хвиля б'є об човен, і лагідний вітер немов підганяє нас. 6) Прибереш у кімнаті – можна йти на вулицю гуляти. 7) Книгу, яка отримала першу премію, написав новачок у літературі. 8) Це треба зробити, хоч і важко. 9) Що він задумав, я не знаю. 10) Літак зазнав катастрофи, тому що зламався лівий двигун. 11) Враз налетіла чорна хмара – і здійнялася гроза. 12) Дорослі сиділи біля вогнища, а діти грали в піжмурки.

Завдання 6. Закінчіть речення так, щоб утворилися просте, складносурядне, складнопірядне та безсполучникове речення. Визначте граматичні основи.

Зразок: Вона не вірила в це... – 1) Вона не вірила в це і хотіла переконатися особисто.
2) Вона не вірила в це, але мама намагалася вмовити її. 3) Вона не вірила в це, тому що була оптимісткою. 4) Вона не вірила в це, брат її підтримував.

1. День був теплий... – _____

_____

2. Я повинна ще перекласти текст... – _____

_____

3. Учора хлопці ходили на футбол... – _____

_____

4. Лишилося мало часу... – _____

_____

5. Він швидко говорив... – _____

_____

6. Нам потрібна допомога... – _____

_____

_____

Тема 11. СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ

1. *Складносурядні речення (ССР) з єднальними сполучниками.*
2. *Складносурядні речення (ССР) з протиставними та зіставними сполучниками.*
3. *Складносурядні речення (ССР) з розділовими сполучниками.*

1. Складносурядні речення з єднальними сполучниками

Сам термін «єднальні сполучники» умовний, оскільки будь-який сполучник завжди з'єднує або члени простого речення, або частини складного речення. Проте у складному реченні події, що відтворюються в окремих його частинах, можуть давати опис певних однорідних, протилежних, нерівнозначних ситуацій. Саме однорідність подій, їх одночасність або послідовність відтворено у складносурядних реченнях із єднальними сполучниками.

Найбільш частотним є сполучник **І (Й)**, що має безпосереднє єднальне значення. Складносурядні речення з ним різноманітні за структурою та значенням.

Відношення між частинами ССР зі сполучником І (Й)	Приклад	Примітки
Одночасність подій	Музика ЛУНАЄ, і серце СПІВАЄ.	Дієслова в усіх частинах вживаються у формі <i>недоконаного виду</i> .
Послідовність подій	Ми ЗАЙШЛИ до кафе, і Максим ЗАМОВИВ усім морозиво.	Дієслова в усіх частинах вживаються у формі <i>доконаного виду</i> .
Причинно-наслідкові відношення	Вистава ЗАКІНЧИЛАСЯ, і глядачі ПОЧАЛИ ВИХОДИТИ із зали. Стало нудно, і тому ми пішли додому.	У <i>першій частині</i> дієслово вживають у формі <i>доконаного виду</i> , що свідчить про нетривалість, результативність дії, після якої починається тривала дія, виражена дієсловом <i>недоконаного виду в другій частині</i> . Дієслово в другій частині може бути і у формі <i>доконаного виду</i> . У другій частині таких речень іноді вживається слова і словосполучення, що вказують на висновок або наслідок: ТОМУ, САМЕ ТОМУ, ОСЬ, ОТЖЕ тощо.
Умовно-наслідкові відношення	ПОПРОСИШ гарненько – і він ПОГОДИТЬСЯ. ЗУМІЙТЕ ЖИТИ – і БУДЕТЕ живі!	<i>Перше речення</i> , що містить у собі умову, має присудок – дієслово у формі <i>майбутнього часу</i> або <i>наказового способу</i> , а <i>друге</i> , що виражає наслідок, має дієслово-присудок у формі <i>майбутнього часу</i> .
Тотожність, подібність явищ	Вони мовчать, і я мовчу.	

Складносурядні речення, які виражають часові відношення, широко використовують у мові художньої літератури в описах природи, людини, інтер'єру, характеристиці персонажів тощо. Сполучник **І (Й)** тут поєднує однорідні, схожі за змістом частини речення:

Він пильно вдивлявся в далечінь, і обличчя його набувало нового виразу.

Одночасні події поєднує і сполучник **ТА**:

Небо гуде, ТА сім'я журавлина на крилах весну піднімає.

У деяких випадках сполучник *А* також може виконувати єднальну функцію:

Стоїть в задумі сива мати, А листя пада золоте.

Повторюваний єднальний сполучник ***НІ... НІ (АНІ... АНІ)*** вживають замість повторюваного сполучника *І* для підсилення заперечення:

НІ гілка не шелесне, НІ лист не затріпоче.

АНІ Мишко мені не допомагав, АНІ Віктор і пальцем не поворухнув.

► Різновидом єднальних сполучників можна вважати **приєднувальні сполучники**, які вказують на деяку нерівнозначність компонентів, на додатковість, меншу важливість приєднаних речень. До таких сполучників належать сполучники ***ТА Й, ЩЕ Й, ТАКОЖ, А ТАКОЖ, ПРИЧОМУ, ПРИТОМУ***:

Небо було все всіяне зорями, ПРИЧОМУ маленькі зорі сяяли яскравіше, ніж великі.

Зверніть увагу!

- Приєднувальний сполучник ***ТА Й*** має значення «до того ж» і вказує на додаткову, уточнювальну інформацію. Зазвичай у реченнях із цим сполучником спостерігаємо лексичну чи семантичну близькість двох частин. Наприклад:

Я не зміг провідати однокласника, ТА Й не дуже хотілося.
(= Я не зміг провідати однокласника, і я не хотів провідати його.)

Мама порадила купити цю сумку, ТА Й мені вона найбільше сподобалася.
(= Сумка сподобалася мамі, і сумка сподобалася мені.)

- Сполучник ***ПРИЧОМУ*** вживаємо в тому випадку, якщо друга частина складносурядного речення конкретизує першу, розтлумачує якийсь її момент:

Єднальні сполучники виражають різні відношення між частинами складносурядного речення, ПРИЧОМУ найбільша багатозначність притаманна сполучнику І (Й).

Порівняйте відтінки значень, які виражають єднальний сполучник *І* та приєднувальні сполучники ***ТА Й, ПРИЧОМУ***:

Люблю літо, І всі його люблять. – Люблю літо, ТА Й кому воно може не подобатися? – Люблю літо, ПРИЧОМУ найкраща для мене пора – червень.

Прибігли діти, І мама дала їм цукерки. – Прибігли діти, ТА Й дорослі підійшли ближче. – Прибігли діти, ПРИЧОМУ найстаршому було років чотири.

- Приєднувальний сполучник ***ТЕЖ*** зазвичай використовують у тому випадку, якщо в частинах складносурядного речення є члени, які співвідносяться за смислом (або повторюються). У цьому випадку можливий і сполучник ***ТАКОЖ***:

Я прийшов вчасно, Марія ТЕЖ (ТАКОЖ) не запізнилася.

Музей працює до семи, виставка ТЕЖ (ТАКОЖ) закінчує роботу о сьомій.

- Сполучник ***ТАКОЖ*** використовують, якщо друга частина складносурядного речення вводить нову інформацію (тут сполучник ***ТЕЖ*** недоречний):

В університеті працюють курси іноземних мов, ТАКОЖ ви можете поглибити свої знання в Центрі англійської мови.

- Сполучники ***ТЕЖ, ТАКОЖ*** у реченні часто стоять після підмета перед присудком. Якщо підмета немає, то сполучники передують присудку, а перед ними можуть стояти інші члени речення (додаток чи обставина):

Віктору не сподобалася ця розмова, я ТЕЖ був незадоволений.

Ви можете отримати консультацію у чергового лікаря, у разі потреби ТАКОЖ можна звернутися до завідувача відділення.

2. Складносурядні речення з протиставними та зіставними сполучниками

Основними виразниками, за допомогою яких передаються *протиставні* відношення, є сполучники *А, Ж (ЖЕ), АЛЕ, ПРОТЕ, ОДНАК, ЗАТЕ*; сполучник *ТА*, коли він виступає синонімом до сполучника *АЛЕ*:

Ягоди цього дерева смачні й поживні, листя Ж використовують у медицині.

Він мріяв ще створити сад, ТА життя його раптово обірвалось.

За морем тепліше, ЗАТЕ вдома миліше.

За змістом протиставні речення поділяють на два різновиди:

1) речення, у яких протиставлення має стверджувальний характер (протиставляються два прямо протилежні, антитетичні висловлювання):

Вони вирішили їхати далі, ми Ж повернулися додому.

2) речення, у яких протиставлення має заперечно-стверджувальний характер:

Не гора ходить до Магомета, А Магомет до гори.

Зіставні відношення між двома судженнями виражаються за допомогою сполучників *А; НЕ ЛИШЕ... А Й; НЕ ТІЛЬКИ... АЛЕ Й*. Одна частина парних сполучників стоїть у першому реченні, а друга – на початку другого речення:

З правого боку бігла вузька річечка, А з лівого стіною стояв ліс.

Серед квітів були НЕ ЛИШЕ білі троянди, А Й червоними краплями сяяли маки.

Зверніть увагу!

• Протиставний сполучник *АЛЕ* (як і його синонім *ТА*) означає суперечність, невідповідність між ситуаціями, вираженими частинами складносурядного речення:

Мені подобаються вареники, АЛЕ (ТА) я не хочу їсти.

• Сполучник *А* вказує на різницю між ситуаціями, вираженими частинами складного речення:

Мені подобаються вареники, А мій брат любить пірижки.

• Сполучник *А* може виступати синонімом до сполучника *АЛЕ*, якщо мовець дає емоційну оцінку ситуації:

Мені подобаються вареники, А я не хочу їсти. (Це дуже дивно!)

Студентка вчилася посередньо, А на захисті бакалаврської роботи виступила чудово. (Як це може бути?!)

Мене питають про іменник, А я мовчу. (Як це так?! Це ж дуже легке запитання!)

• Протиставні сполучники *А, Ж (ЖЕ)* є синонімами, причому сполучник *А* вживається на межі частин речення, а *Ж (ЖЕ)* – після слова, яке називає об'єкт протиставлення:

У магазині помідори коштують тридцять гривень, А на базарі їх продають дорожче. –

У магазині помідори коштують тридцять гривень, на базарі Ж їх продають дорожче.

У нас під час трауру одягають чорне, А в Японії сум передає білий колір. – У нас під час трауру одягають чорне, у Японії Ж сум передає білий колір.

• Сполучники *ПРОТЕ, ОДНАК* виступають синонімами до сполучника *АЛЕ* в будь-якій ситуації:

Я дуже просив їх, ОДНАК (ПРОТЕ) вони не погодилися.

• Сполучник *ЗАТЕ* вживаємо як синонім сполучника *АЛЕ* в ситуаціях, які мають позитивне значення:

Книга не дуже цікава, ЗАТЕ фільм за нею вийшов класний.

Ми шалено втомилися, ЗАТЕ виграли змагання.

3. Складносурядні речення з розділовими сполучниками

Для вираження *розділових* відношень у складносурядному реченні вживають сполучники **АБО; ЧИ; А ЧИ; ТО...ТО; НЕ ТО...НЕ ТО; ЧИ ТО... ЧИ ТО**.

Ці сполучники найчастіше вживаються як повторювані. Повторення їх сприяє більш тісному об'єднанню простих речень в одне складносурядне, чіткішому вираженню смислових відношень.

Сполучники **АБО; ЧИ; А ЧИ** можуть вживатись як одиничні і як повторювані; сполучники **ТО... ТО; НЕ ТО... НЕ ТО; ЧИ ТО... ЧИ ТО** – тільки як повторювані. Усі ці сполучники виражають можливість вибору, чергування подій, наявність розділових зв'язків (альтернативи):

У блакиті пропливала біла хмарка, АБО раптом із хмарки виринав білий птах.

НЕ ТО осінні води шуміли, НЕ ТО вітер бився в шибки.

ЧИ ТО настане нічка темна, ЧИ день веселий прошумить.

Зверніть увагу!

• Якщо у складносурядному реченні йдеться про необхідність вибору, можливість існування лише одного варіанта (значення альтернативи), то зазвичай вживають повторювані розділові сполучники **АБО... АБО** (передає категоричний характер альтернативи) і **ЧИ... ЧИ** (виражає значення сумніву):

АБО ти поясниш мені все, АБО я не хочу тебе знати.

ЧИ мені пояснити, ЧИ мама й так зрозуміє?

• Сполучник **ТО... ТО** найчастіше означає періодичну повторюваність дій:

ТО сонце вигляє, ТО дощик бризне.

• Сполучники **ЧИ ТО... ЧИ ТО, НЕ ТО... НЕ ТО** мають значення здогаду: мовець не впевнений у жодному з перерахованих варіантів:

ЧИ ТО стукає хтось у двері, ЧИ ТО мені здається.

Завдання до теми № 11

Завдання 1. Дайте відповіді на запитання.

1. Які відношення між частинами складного речення виражають єднальні сполучники?
2. У яких видових формах вживаються дієслова у складносурядних реченнях, що виражають одночасність та послідовність подій?
3. Які відношення між частинами складносурядного речення, крім одночасності та послідовності подій, можуть виражатися з допомогою сполучника *І*? Наведіть приклади.
4. Які сполучники є приєднувальними?
5. Які відношення між частинами складносурядного речення виражають приєднувальні сполучники? Наведіть приклади.
6. Які сполучники передають протиставні відношення?
7. Які різновиди протиставних речень можна виділити? Наведіть приклади.
8. Які відношення передають сполучники *А; НЕ ЛИШЕ... А І; НЕ ТІЛЬКИ... А Й*?
9. Які сполучники виражають розділові відношення? Наведіть приклади.
10. Які з них вживаються як одиничні та повторювані, а які – лише як повторювані?

Завдання 2. Прочитайте речення. Виділіть головні члени. Визначте тип відношень між частинами складносурядних речень: одночасності, послідовності, тотожності явищ, причинно-наслідкові, умовно-наслідкові. Скажіть, частини яких речень можна поміняти місцями без шкоди для змісту.

1) Скоро закінчується семестр, і нам необхідно здавати курсові роботи. 2) Тепер усім було дуже весело, і ніхто не згадував сварку. 3) Моя подруга вступила до університету, і ми пішли до ресторану відзначити цю подію. 4) Будеш старанно готуватися – і викладач відзначить твої успіхи. 5) Викладач зайшов, і почалася лекція. 6) Гуде вітер, та десь далеко шумить море. 7) Діти сміються, і дорослі сміються. 8) Закінчилися лекції, і потік студентів посунув до виходу. 9) Пройшов дощ – і Київ став свіжим, святковим. 10) Я порадився з викладачем, і ми вирішили змінити тему бакалаврської роботи. 11) Звучала музика, і лунали оплески. 12) Хлопець, відповівши, сів, і дівчина з захопленням подивилася на нього. 13) Хлопчик почав плакати, і діти навколо нього теж похнюпилися. 14) Потренуємося ще трохи – і будемо готові брати участь у змаганнях. 15) Квітка чомусь почала жовтіти, і ми вирішили пересадити її. 16) Депутати внесли до законопроекту понад 400 правок, і на наступному засіданні Верховної Ради їх буде необхідно обговорити.

Завдання 3. Перебудуйте прості речення з однорідними присудками у складносурядні речення. Визначте граматичні основи. Схарактеризуйте відношення між частинами складносурядних речень.

Зразок: Друзі пішли в кіно й подивилися фільм жахів. – Друзі пішли в кіно, і подивилися вони фільм жахів.
Пішов сніг і засипав усе навколо. – Пішов сніг, і все навколо засипало снігом.

1. Дівчинка побачила хлопчика і радісно посміхнулася. – _____
2. Почався дощ і швидко намочив асфальт, дахи будинків, траву і дерева. – _____

3. Троянди розквітли і подарували свої прекрасні квіти маленькій господині. – _____
4. Хлопець почав роботу і пофарбував вікна за дві години. – _____
5. Мама приготувала борщ, а потім взялася за салат. – _____
6. Вийшло сонце і зігріло усіх мешканців лісу. – _____
7. Люба заспівала й зачарувала своїм голосом усіх присутніх. – _____

Завдання 4. Трансформуйте складносурядні речення у прості з однорідними членами. Схарактеризуйте відношення між частинами складносурядних речень.

Зразок: На сцену вийшла ведуча, і концерт розпочався. –
 На сцену вийшла ведуча і розпочала концерт.

1. Сонце піднялося, і звірята зігралися. – _____
2. Вчитель зайшов до класу, і урок почався. – _____
3. Місяць світив у вікно, і кімната була залита його холодним світлом. – _____
4. Лікар виявив у Тетянки ангіну, і їй довелося лягти в ліжко. – _____
5. Здійнявся сильний вітер, і зламало дерево. – _____
6. Хлопець освічений, але він невихований. – _____

Завдання 5. Знайдіть і схарактеризуйте складносурядні речення із значенням одночасної дії. Проаналізуйте інші речення.

1) Серцю дано не бідніти, і думам не дано всихати. 2) Минулася буря – і сонце засяяло. 3) Світло погасло – і все поринуло в темряву. 4) У вікна дивиться степ, і все спливає, як безкінечне море. 5) Прийде весна, і всюди крига скресне. 6) Це був останній вечір, проведений в Україні, і, нарешті, завтра – дорога. 7) Василь Петрович продовжував розповідати, і люди слухали уважніше. 8) Ти будеш у білій сукні, і Тетянка вдягне біле.

Завдання 6. Виберіть із запропонованих речень складносурядні з єднальними відношеннями із значенням часової послідовності.

1) Я правді глянула у вічі, і чорний колір білим став. 2) Дерева квітують, і чується крик журавлиний. 3) Багато людей вважають себе поетами, і так мало справжніх поетів. 4) Пройшла гроза, і ніч промчала, і знову день шумить кругом. 5) Він – людина, і ніщо людське йому не чуже. 6) Того дня хлопчик прийшов до школи раніше, і друзі почали майструвати годівницю для птахів. 7) Гості подивилися фотографії, і господар запропонував їм випити чаю з тортом. 8) Край неба посвітлішав, і стало видно рожеву смужечку сонця.

Завдання 7. Прочитайте речення, вибравши з дужок дієслова потрібного виду та поставивши їх у правильну форму. Схарактеризуйте відношення між частинами складносурядних речень.

1) Юрій закінчив ремонт, і ми (запрошувати – запросити) ..... гостей у нову квартиру. 2) Сім'я прокидається, і кожен (починати – почати) ..... збиратися на роботу. 3) Нарешті двері відчинилися, і на порозі (з'являтися – з'явитися) ..... здивований нашою наполегливістю Михайло Петрович. 4) Диктор розповідав про головні політичні події

цього дня, і всі присутні уважно (слухати – послухати) ..... 5) Водій знепритомнів за кермом, і машина (виїжджати – виїхати) ..... на зустрічну смугу. 6) Сирійський воєнний конфлікт продовжується, і кількість біженців (збільшуватися – збільшитися) ..... 7) Тривалі зливи призвели до руйнування фрагмента Великої китайської стіни, і уряд країни (організовувати – організувати) ..... заходи для порятунку історичної пам'ятки. 8) Мама пошила мені гарне плаття, і я (вдягати – вдягнути) його на свято. 9) Закінчився дощ, і (виглядати – виглянути) ..... сонечко. 10) Зробимо так, і ти не (шкодувати – пошкодувати) ..... 11) Діти, як завжди, проситимуть бабусю розказати їм казку, і вона (розповідати – розповісти) ..... про дивовижні пригоди принца і принцеси.

Завдання 8. Використовуючи запроповану першу частину, утворіть складносурядні речення зі значенням А) одночасності дій і Б) послідовності дій. З'ясуйте вид і час дієслів-присудків у цих реченнях.

- А**
1. Дівчинка грала на піаніно, і _____
  2. Співають птахи, і _____
  3. Розпочинається лекція, і _____
  4. Наша команда гратиме у вівторок, і _____
  5. Віктор слухав музику, і _____
  6. Мати показує нам фотографії, і _____
- Б**
1. Раптом пролунав дзвінок, і _____
  2. Прийдеш додому, і _____
  3. Зійшов місяць, і _____
  4. Через тиждень закінчаться іспити, і _____
  5. Підемо до розважального центру, і _____
  6. Закінчився семестр, і _____

Завдання 9. Скажіть, у якій частині складносурядного речення йдеться про причину, а в якій – про наслідок. Чи можна поміняти місцями частини речень?

1) Андрій дуже добре натренував свою команду, і хлопці виграли чемпіонат. 2) Зрідка зривався вітер, і тоді листя летіло дощем. 3) Ніч за вікном, і все місто спить. 4) З далекого краю лелеки летіли, та в одного лелеки крилонька зомліли. 5) Дощ пройшов – і Київ зеленіє. 6) Дівчина голосно крикнула, і всі підбігли до неї. 7) Скажи – і ми прийдемо.

Завдання 10. Використовуючи запроповану першу частину, утворіть складносурядні речення з причинно-наслідковим значенням.

1. Іспити закінчилися – і _____
2. Машина поїхала швидше, і _____
3. Викладач закінчив лекцію, і _____
4. Хворому стало гірше – і _____
5. На вулиці було дуже жарко – і _____
6. Для цієї страви потрібне молоко, і _____

Завдання 11. Прочитайте складносурядні речення з умовно-наслідковими відношеннями. Проаналізуйте, у якій формі стоять дієслова-присудки в них.

1) Виконаєте це завдання – і можете відпочити. 2) Ти заспокойся – і ми не будемо хвилюватися. 3) Переможеш на цьому етапі – і вихід у фінал гарантований! 4) Доведи свої слова власним прикладом – і ми більше не будемо сумніватися. 5) Купуйте енергозберігальні лампочки – і ви зменшите витрати електроенергії та заощадите гроші. 6) Подаруй іншим радість – і сам відчуєш радість життя. 7) Закінчу прибирання до шести годин – і ми встигнемо в кіно. 8) Отримаємо візи – і поїдемо у подорож.

Завдання 12. Використовуючи запропоновану першу частину, утворіть складносурядні речення з умовно-наслідковим значенням.

1. Попросиш у неї вибачення – і _____
2. Син складе іспити вдало – і _____
3. Посади дерево – і _____
4. Домагайся свого – і _____
5. Потрапите на прийом саме до цього лікаря – і _____
6. Поговорить він із директором – і _____

Завдання 13. Прочитайте складносурядні речення з відношенням тотожності. Зверніть увагу на особливість побудови таких речень – лексична тотожність чи близькість у складі предиката.

1) Ми сіли, і Петро також сів. 2) Я їх знаю, і вони мене знають. 3) Тетяна замовкла, і я припинила говорити. 4) І на вулиці темно, і в кімнаті немає світла. 5) Ми не впевнені, й вони не знають точно. 6) Ганна читала, і я читав. 7) Хлопець побіг, і його брат побіг. 8) У хаті нікого немає, і на подвір'ї ні душі. 9) Скрипка плакала, і серце плакало.

Завдання 14. Використовуючи запропоновану першу частину, утворіть складносурядні речення зі значенням тотожності.

1. Подруга почала плакати, і _____
2. Сьогодні було тепло, і _____
3. Василь встав, і _____
4. Мати заспокоїлася, і _____
5. Олег ходить по кімнаті, і _____
6. Я склав іспити добре, і _____

Завдання 15. Використовуючи єднальні сполучники *І, ТА, І... І, НІ... НІ*, трансформуйте прості речення у складносурядні. Вкажіть варіанти.

1) Вже кілька днів був сильний мороз. Ніхто не чекав потепління. 2) Антон зайшов о пів на восьму. Ми разом поїхали до Сашка. 3) Пташки співають. Віє лагідний вітерець. Ласкаво посміхається сонечко. 4) Випав сніг. Місто стало казковим. 5) Брат не хотів допомогти. Друзі не бажали втручатися. 6) У неділю всі поїхали. Тепер я могла спокійно працювати. 7) У деканаті нічого не пояснили. На кафедрі ми не дізналися про іспити. 8) Мій товариш не зміг попрощатися з дівчиною. Вона від'їжджала дуже сумна. 9) У відпустці в мене нарешті з'явився час. Робота над книгою була завершена за три тижні. 10) Снігу на Новий рік не було. Батьки ялинку не купили. Дід Мороз не прийшов. 11) Вечори й ранки прохолодні. Вітер неприємний. Дощі ллють мало не через день. 12) Десь перегукувалися пташки. Шуміли дерева. 13) Ваша порада дуже слухна. Я обов'язково подумаю над цим. 14) Родичів у нього немає. Друзі не підтримують його. 15) Журналістське розслідування не було доведене до кінця. У міліції на заяву не відреагували. 16) Зіна ледве стримувала сльози від образи. Тому вона говорила тихо й повільно. 17) Квіти пахли. Струмочок дзвенів.

Завдання 16. Замість крапок вставте необхідний за змістом єднальний сполучник *І* (*Й*) або приєднувальний *ТА* *Й* (див. матеріал на стор. 103).

1) Ми поспішали, ... брат зупинив таксі. 2) Я сьогодні в чудовому настрої, ... привід для цього вельми серйозний. 3) У мене не було часу дочитувати книгу, ... історія ця зовсім нецікава. 4) Посутеніло, ... у вікнах засвітилося. 5) Виставка закінчує роботу о шостій годині, ... ми ще можемо встигнути туди. 6) Станіслав багато розповідав про свій рідний край, його сувору природу, про родичів та друзів, ... картини з його минулого поставали

живими та яскравими. 7) Мені більше не хотілося говорити, ... говорити, власне, не було про що. 8) Друзі сестри здалися мені дивними, ... сама сестра здавалася якоюсь чужою, незнайомою. 9) Керівник запропонувала змінити тему бакалаврської роботи, ... мені стара тема здавалася нецікавою. 10) Тісто підійшло, ... Настя почала робити піцу. 11) Світлана сказала, що більш не любить мене, ... сам я відчував це.

Завдання 17. Утворіть із двох простих речень складносурядні, використовуючи приєднувальні сполучники ТА Й або ПРИЧОМУ (див. матеріал на стор.103).

1) Чоловік приготував борщ. У нього борщ вийшов набагато смачнішим, ніж у жінки. 2) Лікувальні трави збирають вранці. Краще це робити до сходу сонця. 3) Мій друг знову запізнився. Інакше і бути не могло. 4) Фахівці визнали чемпіонат Євро-2012 дуже вдалим. Пересічні вболівальники були задоволені. 5) У Марічки був незвичайний голос. У родині співала вона одна. 6) Ніхто не почув сигналу про небезпеку. Шансів урятуватися вже не було. 7) За останній рік Україна скоротила використання російського газу. Зроблено це в основному завдяки енергозберігальним технологіям та використанню вугільного палива. 8) На Олімпіаді-2012 українська збірна посіла чотирнадцяте місце. Найкраще виступили наші боксери. 9) Ми вирішили піти в кіно. Більше не було чим зайнятися. 10) Не хочу коментувати ці події. Чесно кажучи, я не маю права це робити. 11) Мишко подорослішав, виріс, змужнів. Голос у нього став нижчим. 12) Складні речення поділяють на сполучникові та безсполучникові. Серед сполучникових виділяють складносурядні та складнопідрядні. 13) Уже час лягати спати. Втопився я дуже.

Завдання 18. Замість крапок поставте сполучники ТЕЖ або ТАКОЖ (див. матеріал на стор. 103). Вкажіть варіанти.

1) Віктору вечірка не сподобалася, мені вона ..... здалася нудною. 2) У воєнній операції загинули двоє військових, ... є постраждалі серед цивільних. 3) Учора ми були на виставці, наші друзі ..... ходили туди. 4) Я дуже люблю шоколад, моя дочка ..... любить поласувати солодощами. 5) На занятті ми працювали над новим текстом, викладач ..... запропонувала нам провести рольову гру. 6) Іспит з практичного курсу української мови я склав на відмінно, мій друг ..... отримав найвищу оцінку. 7) Завтра в університеті відбудеться олімпіада з китайської мови, ... можна буде подивитися концерт за участю китайських студентів та професійних артистів. 8) О четвертій годині відбудеться зустріч із письменницею Марією Матіос, о шостій годині ..... розпочнеться її автограф-сесія. 9) Тисячі вболівальників прямують до центрального стадіону, у фан-зоні ..... збираються численні шанувальники футболу. 10) Наші партнери готують презентацію нової моделі мобільного телефону, вони ..... оголошують про конкурс на кращий рекламний слоган своєї компанії. 11) На Київщині – дощ, на Заході України ..... дощитиме. 12) Ми хотіли б побувати в музеї просто неба, ... непогано було б потрапити на фольклорне свято «Країна мрій».

Завдання 19. Вставте замість крапок необхідні приєднувальні сполучники ТА Й, ПРИЧОМУ, ТЕЖ, ТАКОЖ. Вкажіть варіанти.

1) Важко сказати, ... не зрозумієте ви. 2) Цього літа в Україні зареєстрували рекордно високу температуру за останні 112 років, ... спекотна погода трималася досить довго. 3) Цього співака люблять в Україні, ... за кордоном багато шанувальників його таланту. 4) Я вступив до Київського національного університету, мій товариш ..... вирішив навчатися в цьому закладі. 5) У Центральному ботанічному саду зібрані рослини з усього світу, в університетському ботанічному саду ..... представлена різноманітна флора. 6) Перевагою останньої моделі планшета «Самсунг» є його компактний розмір, ... коштує він порівняно недорого. 7) Ви можете отримувати інформацію про новинки, зареєструвавшись на сайті, ... можна обрати необхідні вам категорії товарів. 8) Брат не говорив про свою хворобу, ...

нічого не було помітно. **9)** Підпишете заяву у завідувача кафедри, необхідно ..... підписати документ у директора. **10)** У вересні моя подруга вийшла заміж, ... знайома вона була зі своїм майбутнім чоловіком лише два тижні. **11)** Я чудово провела час, моїй мамі ..... сподобалося. **12)** Повторювані сполучники *і... і, ні... ні* мають єднальне значення, ... сполучник *ні... ні* виражає подвійне заперечення. **13)** Порядок частин у складносурядному реченні може бути вільним і постійним, ... у реченнях з умовно-наслідковими та причинно-наслідковими відношеннями він завжди постійний.

Завдання 20. Використовуючи протиставні сполучники (*А, ТА, АЛЕ, Ж*), складіть із двох простих речень складносурядні (див. матеріал на стор. 104). Вкажіть варіанти.

1) На вулиці було дуже холодно. Він одягнувся досить легко. **2)** Дівчинка говорила дуже плутано. Усі зрозуміли. **3)** Подія здавалася зовсім не важливою. Я запам'ятала її на все життя. **4)** До відправлення потяга ще було багато часу. Ми поспішали. **5)** Дівчина зателефонувала і все пояснила батькам. Вони все одно хвилювалися. **6)** День видався чудовий. Настрою зовсім не було. **7)** Так приємно гуляти в парку. Вже час повертатися додому. **8)** Українська спортсменка завоювала бронзову медаль. Після протесту німецьких тренерів судді переглянули своє рішення. **9)** Ми йшли вже дві години. Вона підстрибувала й весело жартувала. **10)** Ми поїхали відпочивати в Карпати. Наші друзі провели відпустку вдома. **11)** Фарширована риба дуже смачна. Салат має якийсь дивний смак. **12)** У дитинстві я дуже любила читати. Моя дочка мало читає. **13)** Сьогодні у нас дві пари. Завтра буде три.

Завдання 21. Замініть у реченнях сполучник *АЛЕ* синонімічними сполучниками *ЗАТЕ, ПРОТЕ, ОДНАК* (див. матеріал на стор. 104). Вкажіть варіанти.

1) У Верховній Раді планували затверджувати новий податковий кодекс, але через масові протести депутати продовжили роботу над вдосконаленням цього законопроекту. **2)** Ми не прийшли до єдиної думки, але всі були задоволені обговоренням. **3)** Центральна виборча комісія відмовила у реєстрації Юлії Тимошенко та Юрія Луценка кандидатами в народні депутати України, але об'єднана опозиція звернулася з позовом до Вищого адміністративного суду. **4)** Президент підписав закон про освіту, але, на його думку, цей документ необхідно допрацьовувати. **5)** Робота в комітеті була для мене дуже важкою, навіть виснажливою, але я здобула прекрасний досвід організаторської діяльності. **6)** Хореографія Ряду Поклітару може не подобатися, але нікого вона не залишає байдужим. **7)** Врятуватися не було жодної можливості, але ми сподівалися на диво. **8)** Темпи будівництва житла збільшуються, але для пересічного українця ціни на квартири залишаються, як і раніше, захмарними. **9)** Мені подобається сучасна музика, але я не розумію стилю рейв. **10)** Білетів на виставу вже не було, але ми чудово провели час, гуляючи в парку. **11)** Лариса мріяла стати професійною фігуристкою, але через травму вона змушена була залишити спорт. **12)** Ще Володимир Винниченко, письменник початку двадцятого століття, мріяв про Нобелівську премію, але до цього часу серед лауреатів цієї престижної нагороди не було українських письменників.

Завдання 22. У реченнях замість крапок поставте необхідні за змістом єднальні або заперечні сполучники.

1) Сонце давно зійшло, ... в будинку стояла тиша. **2)** День був чудовий, ... ми вирішили погуляти. **3)** Ми так давно не бачили Василя, ... я дуже скучив за ним. **4)** Роботи було дуже багато, ... хлопці й не думали починати. **5)** Мій товариш подав документи до університету, ... я вирішив вступати разом із ним. **6)** Оля дуже хотіла дізнатися у Сергія про побачення, ... вона соромилася запитати. **7)** Студент серйозно готувався, ... на іспиті він розгубився. **8)** Я почав працювати на фірмі, ... згодом у мене з'явився інтерес до цієї роботи. **9)** Хлопчик плакав, ... мама не звертала на нього уваги. **10)** Ми разом готувалися до

практичного заняття, ... Мо Іфон добре написав тестову роботу. **11)** Хлопець вивчав українську мову сам, ... його друг займався з викладачем. **12)** Дме сильний вітер, ... зовсім не холодно. **13)** Упали перші краплини дощу, ... здійснюється вітер. **14)** Свято пройшло чудово, ... ви чомусь незадоволені. **15)** Людей зібралося дуже багато, ... мітинг не починався. **16)** Уже восьма година, ... нам час вставати. **17)** Уже десята година, ... ти досі спиш. **18)** Цікавий фільм, ... я б не радив дивитися його з дітьми. **19)** Галя не навчалася музики, ... грала вона чудово. **20)** Наша сусідка – непривітна жінка, її батьки ..... – на диво приязні люди. **21)** Ресторан невеличкий, ... страви у них дивовижно смачні.

Завдання 23. *Замість крапок поставте необхідні за змістом розділові сполучники: АБО... АБО, ЧИ... ЧИ, ТО... ТО, НЕ ТО... НЕ ТО, ЧИ ТО... ЧИ ТО (див. матеріал на стор. 105).*

1) ..... я вирішу цю проблему, ... він більше не буде зі мною розмовляти. **2)** ..... сонце блисне, ... хмарно. **3)** Під час розповіді ..... її обличчя сяяло посмішкою, ... вона раптом смутніла. **4)** ..... зателефонувати лікареві, ... я й сама зможу йому допомогти? **5)** ..... ви серйозно вчитеся, ... вас відрахують з університету. **6)** ..... крапав дощик, ... стукотів град, ... сипав сніг. **7)** Бабуся ніколи не сидить без діла: ..... вона їсти готує, ... в кімнаті прибирає, ... її невсипущі руки дають лад чималому городу за хатою. **8)** Здається, ... дитина плаче, ... дівчина сміється. **9)** ..... діти вибігали в сад, ... вони збиралися купкою в кімнаті, ... малеча ховалася під сходами. **10)** ..... він бреше, ... я забула. **11)** ..... ти вимагатимеш поваги до себе, ... всі об тебе ноги витиратимуть. **12)** ..... це було насправді, ... мені привиділося? **13)** ..... хтось крикнув, ... мені почулося.

Завдання 24. *Прочитайте українські приказки та прислів'я, у яких є розділові сполучники. Поясніть значення цих висловів. У яких ситуаціях ви можете їх використовувати?*

1) Або розумне казати, або зовсім мовчати. **2)** Або пан, або пропав. **3)** Або рибку їсти, або на дно сісти. **4)** Або волю добути, або вдома не бути. **5)** Або зі щитом, або на щиті.

Завдання 25. *Знайдіть серед запропонованих речень складносурядні. Проаналізуйте відношення між їхніми частинами.*

1) Щовечора наша хата гриміла і світилася піснями. **2)** Розпечене повітря пашіло жаром і, здавалося, затаїло дух, не дихало: так було тихо. **3)** Сьогодні випав чорний сніг, а вчора жовтий дощ ішов. **4)** Я наче крапля в тому океані, й нема йому ні меж, ні дна. **5)** Не лише хлопці, а й дівчата із задоволенням грали у футбол. **6)** Не лише батько забороняв мені робити так, а й мати попереджала про небезпеку. **7)** Фрукти дешеві, і я накупила персиків, яблук, груш. **8)** У цих краях то спекотно, то прохолодно. **9)** Чи він неправду каже, чи ти щось плутаєш. **10)** Я відпочину пів години і потім піду в магазин.

Завдання 26. *Визначте типи складносурядних речень.*

1) Слова можуть з'єднувати і роз'єднувати, але об'єднувальна їхня сила набагато дужча. **2)** За морем тепліше, зате вдома миліше. **3)** Подружки сміялися з дівчинки, і вона майже перестала розмовляти з ними. **4)** Вони вже давно мешкали в центрі міста, причому їхній будинок стояв у парку. **5)** Я з дитинства люблю робити ляльки, і саме тому вдома в мене царство ляльок. **6)** Час летів, немов на крилах, і, мов сон, життя минало. **7)** Тим часом сонце викотилося, як розжарена куля, і воду в ставку закрасило золотом. **8)** То хмарка набіжить, і бризне дощ краплистий, то сонце вигляне ласкаво-променисте і знов сховається, і знову дощ і тінь. **9)** Чи ти мій сон, чи ти моя уява, чи просто чорна магія. **10)** Туман вже піднявся, і небо стало сірим. **11)** Усе життя – це вічність, а вічність – це хвилинка. **12)** Вмира людина, але живе краса.

Завдання 27. Побудуйте складносурядні речення різних типів за такими схемами.

1. _____, а _____
2. _____, _____ *ж* _____
3. _____, *отже* _____
4. _____, *також* _____
5. *То* _____, *то* _____
6. _____, *й* _____
7. _____, *і* _____
8. _____, *проте* _____
9. _____, *зате* _____
10. *Чи* _____, *чи* _____
11. _____, *однак* _____

Завдання 28. Із запропонованих слів утворіть складносурядні речення різних типів.

1. Садок, гратися, а, спектакль, приходити, театр, у, літні, малеча, люди, на, переважно. – _____
2. Громадяни, поважати, і, багатонаціональний, ми, держава, всі, Україна, повинні. – _____
3. Суворо, я, подивитися, бабуся, і тому, не послухати, на мене, вона. – _____
4. Зате, пишу, я, повільно, у, немає, робота, мій, помилки. – _____
5. Квітень, у, розквітнути, не лише, зазеленіти, а й, дерева, трава, цей, рік. – _____
6. Сильний, дощ, з, вітер, пройти, причому, пошкодити, негода, урожай. – _____
7. Швидше, літак, автобус, дістатися, безпечний, транспорт, однак, більш, вид. – _____

Тема 12. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ

1. *Принципи класифікації підрядних речень.*
2. *Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними.*
3. *Складнопідрядні речення з підрядними означальними.*
4. *Складнопідрядні речення з підрядними місця.*
5. *Складнопідрядні речення з підрядними часу.*
6. *Складнопідрядні речення з підрядними способу дії.*
7. *Складнопідрядні речення з підрядними міри, ступеня.*
8. *Складнопідрядні речення з підрядними причини.*
9. *Складнопідрядні речення з підрядними наслідковими.*
10. *Складнопідрядні речення з підрядними мети.*
11. *Складнопідрядні речення з підрядними умовними.*
12. *Складнопідрядні речення з підрядними допустовими.*

1. Принципи класифікації підрядних речень

В основі класифікації підрядних речень лежать різні погляди мовознавців на явище підрядності. Одні автори в основу класифікації кладуть смислову (логічну) будову складнопідрядного речення (Ф. Буслаєв, М. Греч, Є. Тимченко та ін.), інші – наполягають на формально-граматичних особливостях структури складнопідрядного речення (С. Абакумов, Л. Булаховський, О. Шапіро та ін.), деякі – додержуються традиційної класифікації, яка враховує і формальні, і семантичні параметри складнопідрядних речень (М. Пospelов, С. Бевзенко, І. Вихованець, А. Загнітко, Н. Гуйванюк та ін.).

Традиційна класифікація враховує,

по-перше, смислову функцію, що її виконує підрядне речення щодо головного;

по-друге, – до чого відноситься підрядне речення – до головного речення в цілому чи до окремого його члена;

по-третє, якщо воно відноситься до окремого члена, то до якого саме та як лексично і граматично він виражений;

по-четверте, як граматично оформлено смисловий зв'язок підрядного речення з головним (за допомогою яких засобів).

Проаналізуймо за названими критеріями таке речення:

Це були дерева, які ми посадили минулої весни.

Підрядне речення (***які ми посадили минулої весни***) пояснює в головному реченні слово ***дерева*** і, відповідаючи на запитання ***які***, виконує означальну функцію; слово, до якого відноситься підрядна частина, виконує в головній функцію додатка і виражене іменником; граматично зв'язок підрядного та головного речення оформлений за допомогою сполучного слова (займенника ***які***).

За такою класифікацією ми виділяємо одинадцять груп складнопідрядних речень.

2. Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними

► **ПІДРЯДНИМИ З'ЯСУВАЛЬНИМИ** називаємо такі підрядні речення, які конкретизують додаток чи підмет головного речення або самі виступають додатком чи підметом і відповідають на відмінкові питання **ХТО? ЩО? КОГО? ЧОГО? КОМУ? ЧОМУ? тощо**. З'ясувальні підрядні речення поділяють на два типи залежно від структури головного речення та характеру зв'язку з ним.

I. Підрядні з'ясувальні речення, що наповнюють змістом додаток чи підмет, які виражені займенником у формі непрямого відмінка: вказівним (ТОЙ, ТА, ТЕ, ТІ), означальним (ВЕСЬ, ВСЯ, ВСЕ, ВСІ, ВСЯКИЙ, КОЖНИЙ). Ці займенники є одночасно вказівними словами у головному реченні. Такі підрядні з'ясувальні з'єднуються з головним реченням відносними займенниками **ХТО, ЩО, ЯКИЙ, ЧИЙ, КОТРИЙ, СКІЛЬКИ** у формі будь-якого відмінка і прислівниками **ЯК, НАСКІЛЬКИ**, які виконують роль сполучних слів. Виступаючи в ролі того або іншого члена речення, сполучні слова разом із тим зосереджують увагу на чомусь.

А) **ХТО, ЩО, КОГО, КОМУ** та ін. – на суб'єкті або об'єкті дії чи стану:

ВСЕ, ЩО заважало швидко йти, ми залишили вдома.

КОЖНИЙ, КОГО ми зустрічали дорогою, знімав капелюха й вітався.

Б) **ЧИЙ** – на приналежності предмета:

Добре жити ТОМУ, ЧИЯ душа навчилася любити.

В) **СКІЛЬКИ, НАСКІЛЬКИ, ЯК** – на кількості, розмірі предметів, ступені вияву ознаки тощо:

Війна показала світу ТЕ, НАСКІЛЬКИ треба цінувати життя.

ТОГО, ЯК мене навчала мати, не забуду ніколи.

У наведених прикладах підрядні речення відносяться до додатка чи підмета в головній частині й приєднані сполучними словами, які можуть виступати різними членами речення (підметом, додатком, означенням, обставиною).

II. Підрядні з'ясувальні речення, які пояснюють один із членів головного речення, виконуючи роль додатка чи підмета:

Наш досвід довів, ЩО не можна покладатися на випадок.

Чутно, ЯК накрапає дощик.

Щасливий, ХТО знайшов справжнього друга.

Залежно від того, якому члену головного речення підпорядковується підрядне речення та чим виражений цей член, серед підрядних з'ясувальних речень другого типу виділяють такі найбільш поширені їхні різновиди.

1) Підрядні з'ясувальні, які підпорядковуються присудку головного речення (або головному членові, якщо головне речення безособове, інфінітивне, означено-особове тощо), вираженому дієсловом, що означає

а) процес сприймання (СПОСТЕРІГАТИ, ДИВИТИСЯ, ПОМІЧАТИ, ВІДЧУВАТИ, СТЕЖИТИ, СЛУХАТИ та ін.):

Батько уважно дивиться, ЯК грається дитина.

Ми не помітили, ЯК сплив час.

б) процеси мовлення, мислення, уявлення тощо (ГОВОРИТИ, МОВИТИ, ПОВІДОМЛЯТИ, КАЗАТИ, РОЗПОВІДАТИ, ЗАПИТУВАТИ, ВІДПОВІДАТИ, ДУМАТИ, ГАДАТИ, ВВАЖАТИ, МРІЯТИ, ЗДАВАТИСЯ та ін.):

Я згадав, ЯК ми зустрілися.

ХТО бачив це, не забуде ніколи.

в) волевиявлення (ХОТИТИ, БАЖАТИ, ПРОСИТИ, БЛАГАТИ, ЗАКЛИКАТИ, ПРОПОНУВАТИ, НАКАЗУВАТИ, ЗМУШУВАТИ, НАПОЛЯГАТИ та ін.), емоційний стан (ЛЮБИТИ, НЕНАВИДІТИ, ЗАХОПЛЮВАТИСЯ, БОЯТИСЯ, ТУРБУВАТИСЯ та ін.):

Ми вимагаємо, ЩОБ нашу заяву було негайно розглянуто.

Люблю, КОЛИ ти дивишся на мене.

Я ненавиджу, КОЛИ брешуть.

г) очікування (ЧЕКАТИ, ОЧІКУВАТИ, СПОДІВАТИСЯ та ін.):

Не чекай, ЩО я підтримаю тебе.

Якщо такі підрядні речення з'єднуються з головним реченням за допомогою сполучників чи сполучних слів **КОЛИ, ПОКИ, АЖ ПОКИ**, вони можуть мати відтінок часу:

Віра вже давно чекала, ПОКИ гості нарешті підуть.

Незважаючи на те, що до присудка головного речення можна поставити і питання **ЧОГО ЧЕКАТИ?**, і питання **ДОКИ ЧЕКАТИ?**, наведене речення слід розглядати як підрядне з'ясувальне з відтинком часу, бо дієслово **ЧЕКАТИ** завжди вимагає додатка, який у цьому реченні й виражений підрядною частиною.

2) Підрядні з'ясувальні речення, що підпорядковуються присудку головного речення, вираженому прикметником зі значенням емоційного чи вольового стану (ВИНЕН, ЗАНЕПОКОЄНИЙ, ВПЕВНЕНИЙ, ЗГОДЕН та ін.):

Я винен, ЩО не розповів вам правду.

Ми впевнені, ЩО необхідні кардинальні зміни.

Щасливий, ХТО тут побував.

3) Підрядні з'ясувальні речення, що підпорядковуються головному члену безособового речення, вираженому безособово-предикативним словом (іноді зі зв'язкою **БУЛО), яке належить до категорії стану (наприклад, **ЖАЛЬ, ШКОДА, ОХОТА**), зокрема до безособово-предикативних слів, утворених від перехідних дієслів (**ВИДНО, ПОМІТНО, ЧУТНО** та ін.):**

Шкода, ЩО я так мало знав про своє місто.

Крізь шибки було помітно, ЯК вітер зривав з дерев листя.

4) Підрядні з'ясувальні речення, що підпорядковуються головному члену безособового речення, вираженому безособовою дієслівною формою на **-НО, -ТО:**

Прилюдно було сказано, ЩО вибори сфальсифіковані.

Сполучники та сполучні слова, що поєднують підрядне з'ясувальне речення з головним, надають підрядному тих або інших семантичних відтінків.

Сполучні слова **ДЕ, КУДИ, ЗВІДКИ** підкреслюють обставину місця:

Ми знаємо, КУДИ відлітають птахи восени.

КОЛИ – обставину часу:

Повідом, КОЛИ ти приїдеш.

ЯК – якість, характер або спосіб дії:

Важко пояснити, ЯК це сталося.

Зверніть увагу!

- Сполучник **ЧИ** в підрядному з'ясувальному реченні може передавати відтінок сумніву, невпевненості:

*Я не знаю, **ЧИ** він уже прийшов.*

- У такому випадку часто після сполучника **ЧИ** стоїть логічно найважливіше слово підрядної частини. Пор.:

Вони сумнівалися. Це зробити можливо. – Вони сумнівалися, чи можливо це зробити.

Інші семантичні відтінки, що їх надають складнопідрядному реченню з підрядним з'ясувальним сполучники чи сполучні слова, систематизуємо в таблиці.

Засоби зв'язку	Семантичні відтінки	Чим виражений присудок або головний член односкладного речення головної частини	Приклад
Сполучники ЩОБ (ЩОБИ), ЯК	Бажаний або небажаний об'єкт	а) дієслова зі значенням волевиявлення; б) безособово-предикативні слова ПОТРІБНО, ТРЕБА, МОЖНА, НЕ МОЖНА тощо	<i>Я <u>хочу</u>, ЩОБ музика <u>линула звідусіль</u>. Нам треба, ЩОБ влада була чесною. <u>Нема гірше</u>, ЯК у неволі про волю згадувати.</i>
Імперативні частки ХАЙ, НЕХАЙ	Волевиявлення	Дієслова у формі наказового способу (СКАЖИ, ПЕРЕДАЙ, НАПИШИ, ПОПЕРЕДЬ тощо)	<i>Скажи батькам, ХАЙ вони <u>не журяться</u>.</i>
Сполучники НЕМОВ, НЕМОВБИ, НІБИ, НІБИТО, НАЧЕ, НЕНАЧЕ	Невпевненість у тому, про що йдеться в підрядному реченні	Дієслова мовлення ГОВОРИТИ, РОЗПОВІДАТИ, ЗАПЕВНЯТИ, СТВЕРДЖУВАТИ тощо	<i>Нас <u>запевняли</u>, НІБИ вже все зроблено.</i>
Сполучні слова ХТО, ЯКИЙ, ЧИЙ, КОТРИЙ, СКІЛЬКИ, ДЕ, КУДИ, ЗВІДКИ, КОЛИ, ЯК, ЧОМУ, НАВІЩО, НАСКІЛЬКИ	Питання в реченнях з непрямою мовою	Дієслова СПИТАТИ, ЗАПИТАТИ, З'ЯСУВАТИ, ПОЦІКАВИТИСЯ	<i>І не раз <u>питає</u> я річки, ДЕ знайде вона братів. Викладач <u>запитає</u>, СКІЛЬКИ вправ ми встигли зробити.</i>

Завдання до теми № 12 (1, 2 питання)

Завдання 1. Дайте відповіді на запитання.

1. Які класифікації складнопідрядних речень вам відомі?
2. Які характеристики враховує традиційна (структурно-семантична) класифікація?
3. Які підрядні речення називають підрядними з'ясувальними?
4. На якій підставі підрядні з'ясувальні речення можна поділити на дві великі групи? Наведіть приклади.
5. Яких семантичних відтінків можуть надавати складнопідрядному реченню з підрядним з'ясувальним певні сполучники і сполучні слова? Наведіть приклади.

Завдання 2. Прочитайте складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними. Визначте, у яких із них підрядна частина поширює додаток головного речення, а в яких – підмет. Знайдіть у реченнях вказівні слова.

1) Ніколи не можна підготуватися до того, чого не чекаєш. 2) У небезпеці всі, хто живе в радіусі двадцяти кілометрів. 3) Приємно було зустріти тих, кого не бачив ще зі шкільної лави. 4) Кожний, кому довелося дізнатися про це, спочатку не міг повірити. 5) Вам краще не знати всього, що він розповів. 6) Спочатку подумайте над тим, як ваше рішення вплине на долю вашої родини. 7) Згадаймо тих, хто віддав за мирне майбутнє своє життя. 8) Не варто довіряти кожному, хто начебто приязно до тебе ставиться. 9) Не можу погодитися з тим, що ви сказали. 10) Про те, як він поведився, не хочу навіть згадувати. 11) Те, як вона заспівала, здивувало всіх. 12) Саме про кожного, хто був учора на вечірці, ми б і хотіли поговорити. 13) Як багато втратив той, хто ніколи не був у цих мальовничих краях.

Завдання 3. Проаналізуйте складнопідрядні речення, у яких засобом зв'язку між частинами є сполучне слово. Знайдіть у реченнях вказівні слова.

1) Не перекладай на інших те, що мусиш зробити сам. 2) Ми прагнемо до того, щоб юність не минала так швидко. 3) Щасливі, хто прожив життя в родині. 4) Кожна людина гордиться тим, що вона робить для інших людей. 5) Важко переоцінити все, що мати робить для своєї дитини. 6) Не говори того, у чому невпевнений.

Завдання 4. Визначте слово в головній частині складнопідрядного речення, яке пояснюється підрядним з'ясувальним реченням.

1) Літо осені питає, де поділись журавлі. 2) Скажіть мені, чи не знаєте ви мого брата? 3) Мені здалося, що ми десь раніше зустрічалися. 4) На березі океану завжди думалось, яка надприродна сила у води. 5) Той, хто не знає меж своїм бажанням, ніколи не стане справжнім громадянином. 6) Несподівано Роман почув, як у деревах заспівали птахи. 7) Виноград любить, щоб про нього дбали, як про дитину.

Завдання 5. Скажіть, у яких реченнях **ЩО** виступає сполучником, а в яких – сполучним словом.

1) Діти, що виховуються криком, втрачають тонкі почуття. 2) І пам'ятай, що легко сплутати щирість і підступність. 3) Лише тим людина дорожитиме все життя, що далось їй важкою ціною. 4) Того, що вже колись було, ніхто не пророкує. 5) Керівництво скаржиться, що роботу фірми заблоковано. 6) Мене запитали, що я бачу у вікно.

Завдання 9. Замість крапок вставте сполучник *ЩО* або *ЩОБ*.

1) Шкода, ... ми не зустрілися. 2) Важливо, ... кожен із вас пам'ятав про це. 3) Мені дуже не сподобалося, ... концерт почався із запізненням. 4) Хвилююся, ... не запізнитися. 5) Мені прикро, ... все так сталося. 6) Хлопчик хотів, ... на День народження йому подарували конструктор. 7) Дивно, ... ви ще досі не зібралися. 8) Потрібно, ... він був тут.

Завдання 10. Використовуючи сполучник *ЩО* або *ЩОБ*, закінчіть складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними.

1. Шкода, _____
2. Для перемоги необхідно, _____
3. Ми впевнені, _____
4. Можливо, _____
5. Треба, _____
6. Дивно, _____
7. Було б непогано, _____
8. Викладач задоволений, _____
9. Мені дуже приємно, _____
10. Потрібно, _____
11. Це правильно, _____
12. Ми всі прагнемо, _____
13. Іноді так важко зрозуміти, _____
14. Нас попросили, _____
15. Було б чудово, _____
16. Мітингувальники вимагають, _____

Завдання 11. Використовуючи сполучник *ЧИ*, трансформуйте пряму мову в непряму. Зверніть увагу на зміну займенників та відповідних дієслів при трансформації.

Зразок: «Ви скоро будете вдома?» – схвильовано запитала Ольга. –
Ольга схвильовано запитала, чи ми скоро будемо вдома.

1. Ведучий гри запитав: «Це ваша остаточна відповідь?».
2. «Всі виконали тестові завдання?» – запитав викладач.
3. Дівчина зупинилася і запитала: «Ви зможете допомогти мені в цій справі?».
4. Мама не витримала і запитала: «Цей хлопець подобається тобі?».
5. Посміхнувшись, хлопчина запитав: «Вас тато мій попросив про це поговорити?».
6. Валентин Петрович суворо запитав: «Він збирається прийти до нас?».
7. Чоловік підійшов до молодої пари і з надією запитав: «У вас немає зайвого квитка?».

Завдання 12. Використовуючи сполучник **ЧИ**, із двох простих речень утворіть складнопідрядне з підрядним з'ясувальним (див. матеріал на стор. 117). Який відтінок значення вони мають?

Зразок: Друзі не могли зрозуміти. Він говорить серйозно. –
Друзі не могли зрозуміти, чи серйозно він говорить.

1. Ми сумнівалися. Він приїде. – _____
2. Важко сказати. Справа буде доведена до суду. – _____
3. Дівчина не знала. Варто вірити його словам. – _____
4. Пасажири цікавилися. Потяг приїде вчасно. – _____
5. Підлітків часто непокоїть. Колектив прийме їх. – _____
6. Ми довго сперечалися. Дітей потрібно карати за непослух. – _____
7. Вони так і не змогли з'ясувати. Їх будуть зустрічати в аеропорту. – _____
8. Ми не знаємо. План зможемо виконати. – _____
9. Мама сумнівається. Вона встигне на батьківські збори. – _____
10. Лише пізніше ми зрозуміємо. Ми помилялися. – _____
11. Мене непокоїло. На все заплановане вистачить грошей. – _____
12. Я не буду з'ясовувати. Це правда. – _____

Завдання 13. Дайте відповіді на запитання, використовуючи підрядні з'ясувальні речення, що виконують роль підмета. Ввівши вказівне слово, утворіть синонімічні речення, у яких підрядні з'ясувальні поширюють підмет.

Зразок: Кого можна назвати щасливим? – Щасливий, хто має
люблячу родину. – Щасливий **той**, хто має люблячу родину.

1. Кого можна назвати наївним? – _____
2. Кого можна вважати дивним? – _____
3. Хто може бути впевненим у завтрашньому дні? – _____
4. Кого можна назвати щирим? – _____
5. Кого можна назвати хитрим? – _____
6. Кого можна назвати мудрим? – _____

Завдання 14. Утворіть складні речення з підрядними з'ясувальними з таких слів.

1. Артем, час, весь, думати, скоріше, як, закінчити, навчання. – _____
2. Вважати, правильний, я, що, додому, поїхати, не, ти. – _____
3. Страшно, рубати, сади, це, коли. – _____
4. Не, ми, давно, чиї, знати, діти, до, школа, вже, ходити. – _____

3. Складнопідрядні речення з підрядними означальними

► Підрядні речення, що уточнюють означення до якогось члена головного речення або виконують роль означення і відповідають на запитання означення, називають **ПІДРЯДНИМИ ОЗНАЧАЛЬНИМИ**.

Як і означення, підрядні означальні характеризують предмет чи явище, вказуючи на його характеристику:

яких?
└──────────┬──────────┘
Немає ХМАР ТАКИХ на світі, щоб наше сонце погасить.

Підрядні означальні з'єднуються з головними реченнями за допомогою

а) сполучних слів (відносних займенників **ЩО, ХТО, ЯКИЙ, ЧИЙ, КОТРИЙ** і прислівників займенникового походження **ДЕ, КУДИ, ЗВІДКИ, КОЛИ, ЯК**):

Я прислухався до поради, ЩО ви мені дали.

Книжка, ЯКУ мені подарувала сестра, дуже цікава.

Земля, ДЕ ти народився й зростає, навіки кохана.

б) сполучників **ЩО, ЩОБ, ЯК, МОВ, НЕМОВ, МОВБИ, НЕМОВБИ, НАЧЕ, НЕНАЧЕ, НІБИ, НІБИТО**:

На вулиці була така тиша, НАЧЕ через хвилину настане кінець світу.

Вона така дивна сьогодні, НЕМОВ щось сталося.

У головному реченні сполучнику або сполучному слову підрядного речення можуть відповідати вказівні займенники **ТОЙ, ТАКИЙ**, що виступають у ролі підсилювального слова:

На все життя я запам'ятала ТОЙ день, КОЛИ отримувала орден.

Дороги були ТАКІ, ЩО хоч ковзани надівай.

Зверніть увагу!

- Сполучне слово **ЯКИЙ**, що стоїть у підрядному означальному, узгоджується в роді (в однині) й числі з означуваним словом головного речення, а його відмінкова форма залежить від того, яким членом воно виступає в підрядному реченні. У складі підрядного речення це сполучне слово ніколи не виступає в ролі узгодженого означення, для нього можливі лише функції підмета, додатка, обставини і неузгодженого означення:

Людину, ЯКА зайшла до кімнати, ми раніше ніколи не бачили.

Є два слова, ЯКИХ не повинно бути у словниках усіх мов, – «смерть» і «запізно».

Обставини, ЗА ЯКИХ відбувся злочин, дуже дивні.

Тетяна Швидка, діти ЯКОЇ звернулися до нас за допомогою, зараз перебуває в лікарні.

- Якщо означувані іменники в головному реченні виступають однорідними членами і мають форму однини, сполучне слово підрядного речення може мати форму множини:

Поети оспівують свободу і щастя, ЯКІ продовжують людині життя.

- Сполучне слово **КОТРИЙ** вживається в такому ж значенні, що і **ЯКИЙ**. Речення з цим сполучним словом функціонують рідко:

Миколу, КОТРИЙ тут раніше мешкав, я вже давно не бачив.

- Сполучне слово **ЩО** в підрядному означальному має незмінну форму і поєднується з іменниками всіх родів однини чи множини, причому може стосуватися як назви предмета, так і назви істоти. У підрядній означальній частині сполучне слово **ЩО** найчастіше виступає підметом:

Нам потрібно поговорити про ситуацію, ЩО склалася.

Ми побігли наздоганяти екскурсовода, ЩО йшов далеко попереду.

- Сполучне слово **ХТО** не узгоджується з означуванним словом головного речення і може стосуватися лише назви істоти. Відмінкова форма цього сполучного слова залежить від його ролі в підрядному означальному реченні:

Назвіть прізвища студентів, КОМУ потрібна довідка про навчання.

Цікаво зустріти людей, ІЗ КИМ провів роки юності.

- Сполучні слова **ЯКИЙ, КОТРИЙ, ЩО, ХТО** є синонімічними:

Ми зібралися обговорити проблему, ЯКА (КОТРА, ЩО) потребує нагального вирішення.

Студенти, у ЯКИХ (у КОТРИХ, у КОГО) є заборгованість, повинні перескласти заліки чи іспити до 1 лютого.

- Сполучне слово **ЧИЙ** узгоджується в роді (в однині) й числі з тим іменником підрядного речення, який означає предмет, що належить особі, про яку йдеться в головному реченні. З пояснюваним іменником головного речення сполучне слово **ЧИЙ** пов'язується тільки семантично і не завжди узгоджується з ним у роді й числі:

Я знаю край, ЧИЙ ліси мені нагадують казки.

- Сполучні слова і сполучники, як правило, посідають перше місце в підрядному реченні. Однак сполучні слова **ЯКИЙ, КОТРИЙ** можуть стояти і не на самому початку підрядного означального:

Діти сховалися під дерево, тінь ВІД ЯКОГО вкривала їх.

Залежно від того, якими синтаксичними засобами підрядні означальні поєднуються з головним реченням, їх можна поділити на два основні типи.

1. Підрядні означальні, які, вказуючи на певну ознаку предмета чи явища, виділяють його з ряду інших, індивідуалізують

Із головним реченням такі підрядні з'єднуються за допомогою сполучних слів, яким у головному реченні може відповідати вказівний займенник **ТОЙ**:

Не забув ТОЇ дівчини, ЩО його щиро кохала.

Ці речення у свою чергу поділяються на три підгрупи.

А) Підрядні означальні, які з'єднуються з головним реченням сполучними словами **ЩО, ХТО, ЯКИЙ, ЧИЙ, КОТРИЙ**. У головній частині в цьому випадку часто вживають присубстантивне співвідносне слово – вказівний займенник **ТОЙ**, який підсилює виділення окремого предмета чи явища з ряду інших:

Він був з ТИХ людей, ЩО завжди всім допомагають.

Значення індивідуалізації предмета може зберігатися і при відсутності в головному реченні співвідносного слова **ТОЙ** у тій чи іншій формі:

Пісня оспівує молодих, ЩО будуть майбутнє.

Б) Підрядні означальні присубстантивні, що з'єднуються з головним реченням за допомогою сполучних слів **ДЕ, КУДИ, ЗВІДКИ**. Їх необхідно відрізнити від підрядних місця, які з головним реченням з'єднуються за допомогою названих сполучних слів:

які?
Співаємо пісні, ДЕ всі слова чужі. (Підрядне означальне.)

куди?
Ми підем, ДЕ трави похилі. (Підрядне місця.)

Підрядними означальними, що з'єднуються з головним реченням за допомогою сполучних слів **ДЕ, КУДИ, ЗВІДКИ**, слід вважати такі речення, які підпорядковуються підмету або додатку головного речення, вираженому іменником або субстантивною частиною мови. Такі підрядні означальні, хоч і з'єднуються сполучними словами – обставинами місця, не мають, проте, відтінку просторового значення. У підрядних означальних сполучні слова **ДЕ, КУДИ, ЗВІДКИ** можна замінити сполучним словом **ЯКИЙ** у відповідній формі з прийменником або без нього:

Співаємо пісні, В ЯКИХ слова чужі.

В) Підрядні означальні присубстантивні, що з'єднуються з головним реченням за допомогою сполучних слів **КОЛИ, ЯК**.

Такі підрядні означальні необхідно відрізнити від підрядних часу:

які?
Були часи, КОЛИ пустеля вкривала всю країну. (Підрядне означальне.)

коли?
Він зателефонував ТОДІ, КОЛИ вже було пізно. (Підрядне часу.)

Підрядними означальними присубстантивними, що з'єднуються з головним реченням за допомогою сполучних слів **КОЛИ, ЯК**, слід вважати такі речення, які підпорядковуються підмету або додатку головного речення, вираженим іменниками, що, як правило, означають часові поняття. Хоч до складу таких підрядних означальних і входять сполучні слова **КОЛИ, ЯК**, проте часового відтінку речення не мають.

При підметі або додатку головного речення, вираженому іменником із часовим значенням, може бути узгоджене означення, виражене вказівним займенником **ТОЙ**:

Прийшли ТІ часи, КОЛИ життя швидко покращується.

Підрядні означальні зі сполучними словами **КОЛИ, ЯК** можуть пояснювати і такий іменник-підмет чи іменник-додаток головного речення, який не має значення часу:

Не забути мені кохання, КОЛИ ми ще були школярі.

2. Підрядні означальні, що дають якісну характеристику предмету чи явищу

Ці підрядні речення з'єднуються з головним реченням за допомогою сполучників, яким у головному реченні може відповідати вказівний займенник **ТАКИЙ**. Підрядні речення другої групи також поділяються на три підгрупи.

А) Підрядні речення, що з'єднуються з головним сполучними словами **ЯКИЙ, ЩО** або сполучниками **ЯК, МОВ, НЕМОВ, НЕМОВБИ, НАЧЕ, НЕНАЧЕ, НАЧЕБТО, НІБИ, НІБИТО**. У головному реченні їм відповідає співвідносне слово **ТАКИЙ**:

В інших країнах я бачив ТАКЕ, ЩО не забудеш.

Я єсть народ, ЯКОГО правди сила ніким звойована ще не була.

Була ТАКОЮ темною ця ніч, НЕМОВ усі зорі очі закрили.

Якісна характеристика предмета чи явища в таких структурах передається за допомогою порівняння, вказівки на подібність або на достовірність ознаки. Синтаксично це виражається у співвідношенні слів **ТАКИЙ – ЯКИЙ**; **ТАКИЙ – ЯК**; **ТАКИЙ – НАЧЕ**; **ТАКИЙ – НІБИ** тощо:

Пішов ТАКИЙ дощ, НІБИ хтось вилив відро води на місто.

Зверніть увагу!

- Сполучник **ЩО** використовують у підрядних означальних, що мають значення реальної дії:

Він був такий веселий, ЩО хотів співати.

(Він справді хотів співати.)

- Сполучники **МОВ, МОВБИ, НАЧЕ, НАЧЕБТО, НІБИ** та подібні вживають у підрядних означальних, що мають семантичний відтінок порівняння, тобто нереальної дії:

Він був такий веселий, НАЧЕ повернувся в дитинство.

(Насправді він не повернувся в дитинство, так лише здається.)

Б) Підрядні речення означальні, які з'єднуються з головним реченням сполучником **ЩО**, іноді ускладненим частками **АЖ, ХОЧ**, яким у головному реченні відповідає присубстантивне слово **ТАКИЙ**. Ці речення суміщають у собі відтінок наслідку, який зумовлюється певним ступенем вияву ознаки відповідного предмета або явища:

Сміх був ТАКИЙ, ЩО АЖ вікна задзвеніли.

Мороз був ТАКИЙ, ЩО АЖ важко було дихати.

В) Підрядні означальні, які з'єднуються з головним реченням за допомогою сполучного слова **ЩО** і дієслова умовного способу або сполучника **ЩОБ**. У головному реченні в такому випадку може бути вказівне слово **ТАКИЙ**. Часто такі підрядні дають предмету якісну характеристику. У таких випадках опорним словом підрядного речення є присудок, виражений дієсловом умовного способу:

Я хочу почути пісню, ЩО понесла б мене на крилах голубих.

Йому подобалися ТАКІ дівчата, ЩОБ любили мандрувати.

Завдання до теми № 12 (3 питання)

Завдання 1. Дайте відповіді на запитання.

1. Які підрядні речення називають підрядними означальними?
2. З допомогою яких сполучників та сполучних слів можуть приєднуватися підрядні означальні?
3. Які вказівні слова можуть входити до складу головного речення у складнопідрядному з підрядним означальним?
4. На які два основні типи можна поділити підрядні означальні речення? Наведіть приклади.
5. Як відрізнити підрядні означальні, з'єднані з головним реченням сполучними словами **ДЕ**, **КУДИ**, **ЗВІДКИ**, від підрядних місця? Наведіть приклади.
6. Як відрізнити підрядні означальні, з'єднані з головним реченням сполучними словами **КОЛИ**, **ЯК**, від підрядних часу? Наведіть приклади.

Завдання 2. Визначте підрядні означальні речення і засоби з'єднання їх із головними реченнями.

1) Він пам'ятав тих далеких і прекрасних людей, які назавжди лишилися в чужих землях. 2) Нема в житті такої сили, щоб ми з шляху свого зійшли, щоб ми забули ті могили, де наші друзі полягли. 3) Я пам'ятаю місто за Дніпром, де в небі місяць плив, наче паром. 4) Народу, що втратив мову, більше нічого втрачати. 5) Весна, яку чекали ми, прийшла на землю і в серця людей. 6) Весь час я думаю про книжки, які вже ніколи не напишу. 7) З тих часів, коли я був малим хлопчиком, промайнули роки. 8) Перш за все, необхідно визначити мету, заради якої було написано цей твір.

Завдання 3. Знайдіть серед запропонованих речень підрядні означальні й поясніть, чому інші підрядні не є означальними.

1) Усі ми добре пам'ятаємо часи дитинства, коли день тягнувся вічність. 2) Дівчинка прокинулася, коли сонячний промінчик залоскотав її обличчя. 3) Людина має знати, де живе її щастя. 4) З давніх-давен у Сибіру існує легенда, що береза оселилася там разом із російським народом. 5) Ми не відразу побачили, до якого острівця підплив човен. 6) Цього року ми вирішили знову поїхати в санаторій, де відпочивали минулого року. 7) Будинок, до якого ми підійшли, виявився архітектурною пам'яткою XIX століття.

Завдання 4. Замініть наведені речення синонімічними, використовуючи сполучні слова **ДЕ**, **КУДИ**, **ЗВІДКИ**.

Зразок: *Кімната, з якої линула музика, була зачинена. – Кімната, звідки линула музика, була зачинена.*

1. Місто, до якого (.....) ми поїдемо, розташоване за 300 кілометрів.
2. Села, у якому (.....) народилася й виросла моя мама, тепер уже немає.
3. Район, у якому (.....) ми живемо, зелений і чистий.
4. Ми піднялися на оглядовий майданчик, із якого (.....) відкривається чудовий краєвид.
5. Університет, у якому (.....) я навчалася, раніше називався інакше.
6. Продовжуйте читати з того місця, на якому (.....) зупинився Андрій.
7. Як називається станція, до якої (.....) ви їдете?
8. Діти швидко підбігли до місця, з якого (.....) вони повинні починати змагання.
9. Ми швиденько пішли на кухню, з якої (.....) так ароматно пахло свіжою випічкою.

Завдання 5. Використовуючи сполучне слово КОЛИ, утворіть із двох простих речень складнопідрядне з підрядним означальним.

Зразок: Ми з нетерпінням очікуємо на канікули. Тоді ми зможемо поїхати додому.
– Ми з нетерпінням очікуємо на канікули, коли зможемо поїхати додому.

1. Любочка з радістю згадувала свій День народження. Тоді їй подарували іграшкового ведмедика і пазли.
2. Дні були чудовими. Тоді ми їздили з друзями до Ялти.
3. Ніколи не забуду той вечір. Тоді ти освідчився мені в коханні.
4. Свята на честь Тараса Шевченка відбуваються в Україні у березневі дні. Тоді народився і помер великий поет.
5. Осінь видалася дошовою і холодною. Тоді ми приїхали до Києва.
6. Прийшов час. Зараз нам потрібно вирішити цю проблему раз і назавжди.

Завдання 6. Замініть просте речення синонімічним складнопідрядним із підрядним означальним, використовуючи сполучне слово КОЛИ.

Зразок: Я пам'ятаю день нашого знайомства. – Я пам'ятаю день, коли ми познайомилися.

1. Кожен із ностальгією згадує часи молодості.
2. Момент повернення головного героя є у фільмі найдраматичнішим.
3. Два роки роботи на швидкій допомозі стали для Віктора важливим досвідом і хорошою медичною практикою.
4. П'ять років навчання в університеті промайнули для мене дуже швидко.
5. За час випікання торта ви встигнете приготувати крем.
6. Валентина дуже змарніла за тиждень перебування в лікарні.
7. У період правління князя Ярослава Мудрого Київська Русь була авторитетною європейською державою.

Завдання 7. Утворіть складнопідрядні речення так, щоб підрядні речення, подані праворуч, стали означальними.

1. _____, де колись був будинок.
2. _____, куди ми поїхали влітку.
3. _____, звідки починається річка.
4. _____, які бувають лише навесні.
5. _____, коли ще тут гуляли вовки.
6. _____, які прилітають до нас у березні.

Завдання 8. Замість сполучного слова ЯКИЙ використайте інші (КОТРИЙ, ЩО, КОЛИ, ДЕ). Проаналізуйте, чи змінився тип підрядного речення, який виник внаслідок заміни.

1. Літнього дня, у який (...) нема куди подітися від спеки, особливо приємно плавати в річці.
2. Співаки знову заспівали ту пісню, яку (.....) ми слухали напередодні.
3. Бувають дні, в які (.....) життя здається нам особливо прекрасним.
4. Якось літньої ночі, у яку (.....) не спалося, я розповів товаришам історію свого дитинства.
5. Нарешті побачили вогні міста, які (...) свідчили про кінець нашої виснажливої мандрівки.
6. Місто, у якому (.....) я народився і провів дитячі роки, зовсім не змінилося.

Завдання 9. Із двох простих речень побудуйте складнопідрядне з підрядним означальним. Вкажіть синонімічні сполучні слова.

Зразок: Друзі запросили мене на вечірку. На вечірці будуть виступати молодіжні кийвські рок-групи. – Друзі запросили мене на вечірку, на якій (на котрій, де) будуть виступати молодіжні кийвські рок-групи.

1. Ми сіли відпочити на березі річки. Річка бігла між високими горами.
2. Спеку змінила прохолода. Спека стояла над містом тиждень.
3. З таксі вийшов хлопець. Він привіз радісну звістку.
4. Посеред кімнати стояв стіл. На столі лежали старі карти.
5. Діти підійшли до будинку. У його вікнах палали вогні ялинки.
6. У мене збереглося повне зібрання творів Т. Шевченка. Вірші Шевченка я дуже люблю.

Завдання 10. Трансформуйте складнопідрядні речення у два прості.

Зразок: Завтра в актовій залі Інституту філології виступатиме письменниця Оксана Забужко, на зустріч із якою студенти вже давно чекали. – Завтра в актовій залі Інституту філології виступатиме письменниця Оксана Забужко. На зустріч із нею студенти вже давно чекали.

1. Я хочу встигнути на поїзд, який через 10 хвилин від'їжджає.
2. На столі стояли квіти, аромат яких заповнював усю кімнату.
3. У дворі грають діти, сміх яких лунає аж у далеких кімнатах.
4. Машина зупинилася поблизу театру, біля входу до якого купчилися молоді люди.
5. Я не дуже хотів бачити людину, у чій руках ще не так давно було моє життя.

Завдання 11. *Замість крапок вставте в потрібній формі сполучне слово ЧИЙ (див. матеріал на стор. 123).*

- 1) Вона не знала людей, ... фотографії їй показували.
- 2) Вперше Віктору довелося зустріти людину, ... погляди на життя так збігалися з його власними.
- 3) Жінка, про ..... минуле ніхто нічого не знав, здавалося, з'явилася нізвідки.
- 4) Це відомий лінгвіст, ... думку про своєрідність мовної картини світу кожного народу я щойно згадував.
- 5) Ті студенти, ... заяви ще не розглянули, можуть звертатися до деканату після 10 грудня.
- 6) Це ж хлопчик, ... посмішка стала візитною карткою шоколаду «Кіндер»!
- 7) Про людину, ... помилка коштувала нам так дорого, ми більше ніколи не говорили.
- 8) Подякуймо людям, ... зусиллями був урятований цей ліс!

Завдання 12. *Замініть запропоновані речення синонімічними, використовуючи в потрібній формі (з прийменником чи без) сполучне слово ЧИЙ.*

Зразок: *З голови не йшов русявий чоловік у кафе, обличчя якого здалося дуже знайомим.
– З голови не йшов русявий чоловік у кафе, чиє обличчя здалося дуже знайомим.*

1. Не варто мати справу з людьми, у репутації яких (.....) ви сумніваєтеся.
2. Депутат, ім'я якого (.....) газета не називає, натякнув на можливе вирішення проблеми під час наступних переговорів.
3. Художник, роботами якого (.....) захоплюється вся Європа, буде демонструвати свої картини і в Києві.
4. Особа, інтереси якої (.....) я представляю, подає на Вас до суду.
5. Пішохід, з вини якого (.....) трапилася аварія, практично не постраждав.
6. Зараз у студії з'явиться письменник, ім'я котрого (.....) ви всі добре знаєте.
7. Героєм нашої програми стане людина, на долю якої (.....) випало чимало випробувань.
8. Ви та людина, до порад якої (.....) я прислухаюся.
9. Тарас Шевченко відомий не тільки як поет, а і як талановитий художник, досягнення якого (.....) в галузі граюри були відзначені званням академіка.

Завдання 13. *Замініть запропоновані речення синонімічними, використовуючи в потрібній формі (з прийменником чи без) сполучне слово ЯКИЙ.*

Зразок: *Вітайте молодого режисера, чия перша робота підкорила серця глядачів. –
Вітайте молодого режисера, перша робота якого підкорила серця глядачів.*

1. Колишній спортсмен Сергій Бубка, чий досягнення (.....) були світовими рекордами, зараз очолює Олімпійський комітет України.
2. Брати Володимир і Віталій Клички, чиє прізвище (.....) відоме усьому світові, створили благодійну організацію «Фонд братів Кличків».
3. Максим Рильський, чий твори (.....) входять до золотого фонду української літератури, був також блискучим перекладачем.
4. Математик Григорій Перельман, чия відмова (.....) від мільйонної премії здивувала світ, не хоче спілкуватися із пресою.
5. Український фізик Іван Пулюй, чий розробки (.....) в галузі фізики випередили дослідження Рентгена, відомий також як один із перекладачів Біблії.
6. Режисер і продюсер Джеймс Кемерон, чий фільми (.....) «Титанік» та «Аватар» отримали кілька «Оскарів», бере активну участь в екологічних проектах.

Завдання 14. У складнопідрядні речення з підрядними означальними вставте необхідні за змістом сполучники **ЩО, МОВ, НАЧЕ, НІБИ** (див. матеріал на стор. 125). **Вкажіть варіанти.**

1) Вона була така схвильована, ... толком не могла нічого пояснити. 2) Ви здаєтеся таким втомленим, ... не спали днів три. 3) Артема охопила така надзвичайна ніжність, ... йому захотілося взяти цю дитину на руки й міцно пригорнути до себе. 4) У його очах світилася така туга, ... мені стало невимовно жаль цього нещасного хлопця. 5) Ти сьогодні така гарна і свіжа, ... помолоділа років на десять. 6) На обличчі Петра було таке здивування, ... це була не я, а інопланетянка. 7) Дівчина кинулася поливати квіти з таким запалом, ... від цього залежало її життя. 8) Після довгої дороги ми були такі втомлені, ... одразу лягли спати. 9) Її аргументи були такими переконливими, ... ми погодилися.

Завдання 15. У складнопідрядні речення з підрядними означальними вставте необхідні за змістом сполучні слова чи сполучники. **Вкажіть варіанти.**

1) Така доля кожної людини, ... має справу з книжками. 2) Станіслав Бирський підвівся зі свого місця в глибокому кріслі, ... він сидів, закинувши ногу на ногу. 3) Вона не хотіла ображати чужого дядю, ... не вмів поводитися з дітьми. 4) Їй подобається дивитись на воду, на скляну темно-зелену поверхню, ... коливається листя. 5) Кінець літа й осінь, ... Тася оселилася у помешканні на Дикому завулку, були чудесні. 6) Він не міг зв'язати уривки розмов, ... збереглися в його пам'яті. 7) Це був один із сучасних шлюбів, ... жінка жила в одному місті, а чоловік в іншому. 8) І я був сповнений дивного почуття, ... я перенесений був у зовсім інший світ, неподібний і найменше звичний. 9) Глухий гудок, ... пронісся здалека по ріці, нагадав нам про потребу збиратися. 10) Я під'їжджав до міста, ... я ще не знав. 11) Був час, ... її не було, прийде час, ... вона зникне знову.

Завдання 16. Прочитайте текст. Знайдіть складнопідрядні речення з підрядними означальними та з'ясувальними. Проаналізуйте, якими засобами поєднані частини цих речень.

Український Баден-Баден

Місто Миргород, яке розташоване в Полтавській області, виникло досить давно. Історики припускають, що його було засновано у XII-XIII століттях. Тут був розташований один із кордонних пунктів, де князі Київської Русі зустрічалися зі своїми ворогами для підписань мирних договорів. Звідси й пішла назва Миргород.

Зараз Миргород – відомий курорт, що славиться своєю унікальною водою. А знайшли її випадково. На початку двадцятого століття в місті, де на той час було лише 8 тисяч мешканців, бракувало питної води. Докопуючись до неї, виявили рідину, яка була несмачною та ще й із неприємним запахом. Через дефіцит хорошої води люди набирали й таку і використовували її для побутових потреб. Купалися й казали, що почуваються ліпше. Помітили, що від цієї води краще гояться рани, швидше ростуть рослини, тварини менше хворіють. Лікар Іван Зубковський, який у той час був міським головою, організував дослідження води. Було з'ясовано, що миргородська вода цілюща і не поступається відомій баден-баденській у Німеччині. Пізніше цією водою почали лікувати хвороби шлунка та кишечника.

У 1918 році в місті збудували водолікарню, котра згодом стала символом і візитівкою Миргорода. Зараз цього приміщення вже немає, але бальнеологічний курорт Миргород розвивається.

4. Складнопідрядні речення з підрядними місця

► Підрядне речення, що уточнює або заступає обставину місця головного речення, називають **ПІДРЯДНИМ РЕЧЕННЯМ МІСЦЯ**.

З головним реченням підрядні місця з'єднуються сполучними словами **ДЕ, КУДИ, ЗВІДКИ (ЗВІДКІЛЬ)**, яким у головному реченні можуть відповідати співвідносні слова – вказівні прислівники займенникового походження **ТАМ, ТУТ, ТУДИ, ЗВІДТИ (ЗВІДТІЛЬ), ВСЮДИ**. Ці співвідносні слова виступають обставинами місця при присудку головного речення, зміст яких і розкривається підрядним реченням:

Ми підем, ДЕ трави похилі. – Ми підемо ТУДИ, ДЕ трави похилі.

Сполучні слова **ДЕ, КУДИ, ЗВІДКИ** вступають у зв'язок із співвідносними словами **ТАМ, ТУДИ, ЗВІДТИ**, утворюючи не лише такі відповідності, як **ТАМ – ДЕ, ТУДИ – КУДИ, ЗВІДТИ – ЗВІДКИ**, а й поєднання з будь-яким із цих прислівників: **ТАМ – КУДИ, ТАМ – ЗВІДКИ, ТУДИ – ДЕ, ТУДИ – ЗВІДКИ, ЗВІДТИ – ДЕ, ЗВІДТИ – КУДИ, ВСЮДИ – ДЕ**:

ТАМ зустрілись ми з тобою, ДЕ вже верби шумлять молоді.

Підрядні речення місця можуть уточнювати в головному реченні обставину, виражену прислівником незайменникового походження:

СКРІЗЬ, ДЕ оком не кинь, зеленіють поля.

Співвідносні слова – прислівники **ТАМ, ТУДИ, ЗВІДТИ** – можуть виступати в головному реченні в ролі таких обставин місця, які уточнюють попередню обставину місця, виражену прийменниково-іменниковою конструкцією або прислівником, і вказують, що доповнювана ними попередня обставина має бути розкрита підрядним реченням:

На болоті біля річки, ТАМ, ДЕ возко, ми знайшли маленьку пташку.

При відсутності в головному реченні обставини місця її роль виконує підрядне речення, підпорядковуючись присудковій головній частині:

ДЕ птахи літають, завжди ходять мисливці.

Підрядні речення місця за відтінками, що їх надають їм сполучні слова, поділяють на три групи.

1. Підрядні речення, які означають місце, де розташоване чи відбувається те, про що йдеться в головному реченні. Ці підрядні речення з'єднуються з головними реченнями за допомогою сполучного слова **ДЕ**. Вони можуть

а) вказувати на певне місце, де розташоване чи відбувається те, про що йдеться в головному реченні:

ТАМ, ДЕ сонце запалало, дерева стали червоними.

б) мати узагальнене значення місця; підрядне речення в таких конструкціях з'єднується з головним реченням за допомогою сполучника **ДЕ Б НЕ**, якому може відповідати в головному реченні співвідносне слово – прислівник з узагальнювальним значенням (**СКРІЗЬ, ВСЮДИ, НІДЕ** та ін.):

ДЕ Б ми НЕ мандрували, СКРІЗЬ нас зустрічали привітні люди.

2. Підрядні речення, що означають напрямок руху. Такі речення з'єднуються з головним за допомогою сполучного слова **КУДИ**:

Листи швидко летять ТУДИ, КУДИ їх надсилають люблячі серця.

Підрядні речення, що означають напрямок руху, можуть мати узагальнене, широке значення місця. Такі речення з'єднуються з головним реченням за допомогою сполучника **КУДИ НЕ**, якому може відповідати в головному реченні прислівник з узагальнювальним значенням (**СКРІЗЬ, ВСЮДИ**):

КУДИ НЕ подивись, СКРІЗЬ зелені поля та високі тополі.

3. Підрядні речення, які означають вихідний пункт дії чи руху. Такі речення з'єднуються з головним за допомогою сполучного слова **ЗВІДКИ**:

ЗВІДКИ линули чарівні звуки, ТАМ грав оркестр.

5. Складнопідрядні речення з підрядними часу

► **СКЛАДНОПІДРЯДНИМ РЕЧЕННЯМ ІЗ ПІДРЯДНИМ ЧАСУ** називають таке речення, у якому виражене часове співвідношення між діями (станами), про які йдеться в головній і підрядній частинах. Наприклад:

ПОКИ ми йшли до річки, сонце сховалося за гору.

Основними різновидами часового співвідношення є одночасність і різночасність дій, про які йдеться в головному й підрядному реченнях.

Одночасність дій

Одночасність дій, станів, процесів, про які йдеться в головному та підрядному реченнях, виражається

- ✓ сполучниками **КОЛИ, ДОКИ, ПОКИ, ЯК**, складеним сполучником **У ТОЙ ЧАС ЯК**;
- ✓ співвідношенням видо-часових форм дієслів-присудків головного і підрядних речень.

Зазначені засоби вираження, як правило, діють у комплексі, передаючи різноманітні значеннєві відтінки одночасності.

1) Дія головного і підрядного речень може повністю збігатися в часі. У таких складних реченнях присудки виражені дієсловами недоконаного виду:

ЯК йшли козаки в похід, співали пісні солов'ї по садах.

2) Речення зі сполучником **ПОКИ** відтворюють паралельні дії головного й підрядного речень як такі, що вкладаються у рівний відрізок часу:

Пісня жива, ПОКИ хтось її співа.

3) Дія головного речення може частково збігатися з дією підрядного: вона закінчується в один із моментів того часового проміжку, протягом якого відбувається дія підрядного речення. У таких складних реченнях присудок головного речення виражений дієсловом доконаного виду, а присудок підрядного – дієсловом недоконаного виду:

Саме тоді, КОЛИ цвіли сади, молоді люди побралися.

Різночасність дій

Засобами вираження різночасності виступають:

- ✓ сполучники **КОЛИ, ЯК, ПІСЛЯ ТОГО ЯК, ПЕРЕД ТИМ ЯК, ДО ТОГО ЯК, ПЕРШ НІЖ, ПОКИ, АЖ ПОКИ, ДОКИ, ВІДКОЛИ, З ТОГО ЧАСУ ЯК, ВІДТОДІ ЯК, ТІЛЬКИ, ЯК ТІЛЬКИ, ТІЛЬКИ-НО, ЛЕДВЕ, ЛЕДВЕ ТІЛЬКИ, ЛИШ, СКОРО, ЩОЙНО**;
- ✓ видо-часові форми дієслів-присудків:

ЛЕДВЕ прийшло тепло, ЯК дерева зазеленіли.

Зверніть увагу!

- Сполучникам **КОЛИ, ЯК** у головному реченні може відповідати співвідносне (вказівне) слово **ТОДІ**; сполучникам **ПОКИ, ДОКИ** – співвідносне слово **ДОТИ**; сполучнику **ВІДКОЛИ** – співвідносне слово **ВІДТОДІ**.
- Складені сполучники часу можуть виступати в нерозчленованому і розчленованому вигляді:

Ми не бачилися, З ТОГО ЧАСУ ЯК закінчили інститут.

Ми не бачилися З ТОГО ЧАСУ, ЯК закінчили інститут.

Різні сполучники і співвідносні слова разом із видо-часовими формами присудків передають різноманітні відтінки значення різночасності.

1) Речення зі сполучниками **КОЛИ, ЯК, ПІСЛЯ ТОГО ЯК**, у яких присудки головного і підрядного речень виражені дієсловами доконаного виду, вказують, що дія головного речення настає після дії підрядного:

ПІСЛЯ ТОГО ЯК Сашко почув ласкаві слова матері, він заспокоївся.

Якщо ж присудки головного і підрядного речень виражені дієсловами доконаного виду і разом із тим при дієслові-присудку підрядного речення стоїть прислівник **ЩЕ** і частка **НЕ**, це означає, що дія головного має відбутися до початку дії підрядного:

Ранкові вогні запалали, КОЛИ ЩЕ зоря НЕ заграла.

У складнопідрядних реченнях зі сполучниками **КОЛИ, ЯК** різночасність може ускладнюватися такими додатковими відтінками, як

- умови: **КОЛИ всю роботу виконано, можна собі дозволити відпочити.**

- причинно-наслідковими: **ЯК зайшло сонце, на землю впав морок.**

2) Сполучники **ПЕРЕД ТИМ ЯК, ДО ТОГО ЯК, ПЕРШ НІЖ** вказують, що дія головного речення передує дії підрядного:

ПЕРЕД ТИМ ЯК іти на роботу, прибери на столі.

3) Сполучники **ПОКИ, ДОТИ** так само, як і сполучники **КОЛИ, ЯК**, разом із видо-часовими формами дієслів-присудків можуть виражати не лише одночасність, а й різночасність з її різноманітними відтінками. Якщо присудки головного й підрядного речень виражені дієсловами доконаного виду, це означає, що дія головного речення здійснилась або здійсниться раніше за дію підрядного речення:

ПОКИ дочекалися таксі, потяг рушив.

4) Сполучник **ВІДКОЛИ** та складені сполучники **ВІДТОДІ ЯК, З ТОГО ЧАСУ ЯК, З ТИХ ПІР ЯК** вказують на момент, з якого починається дія головного речення. Присудки головного й підрядного речень можуть мати будь-яку видову і часову форми:

З ТОГО ЧАСУ, ЯК вони вперше зустрілися, пройшла вічність.

ВІДКОЛИ ми почали чекати птахів, ВІДТОДІ й почали навідуватися хвороби.

5) Складнопідрядні речення зі сполучниками **ТІЛЬКИ, ЯК ТІЛЬКИ, ТІЛЬКИ-НО, ЛЕДВЕ, ЛИШ (ЛИШЕ), СКОРО, ЩОЙНО** вказують на дуже швидке настання дії головного речення відразу після дії підрядного, її початку або закінчення. Присудки головного й підрядного речень у таких складнопідрядних конструкціях виражені найчастіше дієсловами доконаного виду:

ЯК ТІЛЬКИ ми в'їхали на широкий двір, закувала зозуля.

ЛИШЕ затихла розмова, хазяйка запросила гостей до столу.

Зверніть увагу!

• Підрядні речення зі сполучниками **ПОКИ НЕ, ДОКИ НЕ** означають часову межу, до якої буде тривати дія, названа в головному реченні. У такому випадку дієслово-присудок головного речення має форму недоконаного виду, а дієслово-присудок підрядного речення – доконаного. Такі речення вживають зазвичай для опису ситуацій, що відбуватимуться в майбутньому:

Ми будемо гуляти, ДОКИ НЕ втомимося. (= Ми закінчимо гуляти, коли втомимося.)

• Сполучник **ПЕРШ НІЖ** зазвичай використовують для опису обов'язкових чи загальноприйнятих ситуацій:

ПЕРШ НІЖ починати готувати, переконайтеся, що є всі необхідні продукти.

У такому випадку в головному реченні часто використовують слова **ПОТРІБНО, НЕОБХІДНО, ТРЕБА** тощо:

ПЕРШ НІЖ перекладати текст, потрібно його проаналізувати.

4. Після складання іспитів ми відразу поїдемо додому. – _____
5. За час навчання в університеті я потоваришував із багатьма цікавими людьми. – _____
6. Після оголошення результатів виборів чинний Кабінет Міністрів подав у відставку. – _____

Завдання 5. Використовуючи наведені фрагменти як підрядні частини часу й додаючи головні частини, утворіть складнопідрядні речення.

Зразок: ..... я перевіряю курсові, ... – Поки я перевіряю курсові, прочитайте новий текст.

1. .... він пише на дошці нові слова, ...
2. .... Сашко розповідає вірш, ...
3. .... Марина відповідає на запитання, ...
4. .... частина групи готується до відповіді, ...
5. .... Оля розповідає про канікули, ...
6. .... я буду читати, ...

Завдання 6. Дайте відповіді на запитання, використовуючи підрядні часу зі сполучником ПОКИ НЕ, ДОКИ НЕ (див. матеріал на стор. 135).

Зразок: Ти довго будеш працювати над текстом? (перекласти весь текст) – Я буду працювати, доки не перекладу весь текст.

1. Як довго ти збираєшся працювати? (написати конспект) – _____
2. Доки ти будеш повторювати вірші? (вивчити напам'ять) – _____
3. Доки треба пояснювати правило студентам? (зрозуміти) – _____
4. Ви будете довго на нього чекати? (дочекатися) – _____
5. Ти довго читав? (закінчити розділ) – _____
6. Як довго потрібно виконувати цю справу? (відчути втому м'язів) – _____

Завдання 7. З'ясуйте, одночасність чи різночасність дій зображена у наведених складнопідрядних реченнях з підрядними часу.

1) Він декілька разів перечитав листа, поки не зрозумів, що нічого страшного не відбулося. 2) До того як написати реферат, вони перечитали багато літератури. 3) Ми продовжували йти далі, поки не зійшов місяць. 4) Вона довго читала газету, поки батько не покликав її вечеряти. 5) До того як почати урок, я маю вам дещо повідомити.

Завдання 8. У складнопідрядних реченнях використайте сполучники ТІЛЬКИ, ТІЛЬКИ-НО, ЛИШЕ, ЛИШ, ЩОЙНО, ЛЕДЬ, ЛЕДВЕ.

1) Все стало нецікавим, ... вона кинула працювати. 2) ..... Люба закінчила інститут, вона поїхала додому. 3) Я знайшла хорошу роботу через тиждень, ... закінчила інститут. 4) ..... наступила осінь, кожного дня дощить. 5) ..... влаштуєшся на новому місці, напиши мені листа. 6) ..... я починаю говорити, він зупиняє мене.

6. Складнопідрядні речення з підрядними способу дії

► Підрядне речення, яке конкретизує обставину способу дії головного речення або заступає її, є ПІДРЯДНИМ СПОСОБУ ДІЇ.

Підрядне речення способу дії вказує на якість дії, про яку йдеться в головному реченні, на різні способи й деталі здійснення дії, а також на те, з чим зіставляється висловлене в головному реченні. З головним реченням воно з'єднується за допомогою сполучного слова **ЯК** та сполучників **ЩО, ЩОБ, МОВ, МОВБИ, НЕМОВ, НАЧЕ, НЕНАЧЕ, НАЧЕБТО, НІБИ, НІЖ**.

Цим сполучникам у головному реченні (крім сполучника **НІЖ**) може відповідати співвідносне слово – вказівний прислівник **ТАК**, який виконує роль обставини способу дії:

Робіть ТАК, ЯК вважаєте потрібним і кращим.

При відсутності в головному реченні співвідносного слова підрядне речення виконує роль обставини способу дії:

Життя біжить, ЯК музика дзвенить.

За вживанням сполучних слів і сполучників у підрядному реченні та співвідносних слів у головному реченні *підрядні способу дії поділяються на три групи.*

1) **Підрядні власне способу дії** становлять такі речення, що тільки характеризують дію головного речення і ніяких додаткових відтінків значення не мають. До них належать речення зі сполучним словом **ЯК**. Таке підрядне речення може стояти в будь-якій позиції щодо головного:

Я підняв праву руку, ЯК міг високо, і дістав край дошки.

Підрядні способу дії можуть приєднуватися до головного за допомогою сполучника **ЩО**. Особливістю цього підрядного є те, що,

- ✓ *по-перше*, в головному реченні завжди використовують безособове дієслово, яке означає буття (**ТРАПИЛОСЯ, ДОВЕЛОСЯ, ПРИЙШЛОСЯ, ВИЙШЛО, БУВАЄ, БУЛО, СТАЛОСЯ** тощо); у головному реченні обов'язковим є співвідносне слово **ТАК**;
- ✓ *по-друге*, приєднане цим сполучником підрядне речення має постійне місце: воно може стояти **ТІЛЬКИ ПІСЛЯ** головного речення:

ТАК буває на початку травня, ЩО сонце гріє, та не дуже.

Підрядне способу дії може приєднуватися до головного речення сполучником **ЩОБ**:

**Будівництво нових мікрорайонів будемо проводити ТАК,
ЩОБ кожен район мав свій парк.**

Іноді в такому підрядному реченні висловлене **ПРИПУЩЕННЯ**, яке заперечується в головному реченні:

**Ніколи не було ТАК, ЩОБ ми не встигли зробити домашнє завдання.
(= Завжди було так, що ми встигали зробити домашнє завдання.)**

Якщо обидва компоненти складнопідрядного речення (і головне, і підрядне) заперечні, висловлена думка матиме стверджувальний характер:

**Ми не могли пройти повз цю пам'ятку, ЩОБ не поцікавитися її історією.
(Коли ми йшли повз цю пам'ятку, ми поцікавилися її історією.)**

2) Підрядні речення способу дії порівняльні вказують на спосіб дії головного речення за допомогою порівняння, уподібнення, зіставлення. Для порівняння здебільшого використовують певні образи. Різниця в характері порівнянь виражена співвідношенням наявного чи уявного слова **ТАК** із порівняльними сполучниками **ЯК, ЩО, МОВ, НАЧЕ** та ін.:

Він ударив, ЯК муха крильцем зачепила.

Хмара на хмару найшла, НАЧЕ сонце і не сходило.

Підрядні речення способу дії порівняльні можуть бути повними і неповними. До повних підрядних належать такі, у яких наявні всі члени. Повні підрядні порівняльні речення можуть бути як двоскладними, так і односкладними:

Дівчина співає, НЕМОВБИ пташечка щебече.

Поглянув на нас, НАЧЕ морозом війнуло.

До неповних підрядних способу дії належать підрядні порівняльні, що, виражаючи відносно закінчену думку, визначають образно дію, про яку йдеться в головному реченні, причому уявлення про один із членів неповного порівняльного речення (підмет або присудок) створюється ситуативно:

Над голубими вітряками плив журавлиний клин, НАЧЕ кликав нас у дорогу.

(Пропущено підмет **клин**.)

Вітер старанно вичісував трави на полях, ЯК мати дитячу голівку.

(Пропущено присудок **вичісує**.)

Зверніть увагу!

- Сполучне слово **ЯК** у підрядних способу дії використовують у тому випадку, якщо дія, зображена в підрядному реченні, реальна:

Ми зробили ТАК, ЯК ви нам казали.

Випробування пройшли ТАК, ЯК було заплановано.

- Порівняльні сполучники **НАЧЕ, НАЧЕБТО, НІБИ, НІБИТО, МОВ** та подібні використовують у підрядних способу дії, у яких йдеться про нереальну дію:

Чому ти мовчиш, НАЧЕ тобі немає чого сказати.

(Насправді тобі є багато чого сказати.)

Вона несла коробку ТАК обережно, НІБИ там був кришталь.

(Насправді там не кришталь, а щось інше.)

3) Речення, у яких поєднано два значення: наслідку й мети – становлять окрему групу підрядних способу дії. Обидва ці значення зумовлені великим ступенем вияву ознаки дії, про яку йдеться в головному реченні. Такі підрядні речення з'єднуються з головним за допомогою сполучника **ЩОБ**, якому відповідає в головному реченні завжди наявне співвідносне слово **ТАК** із якісним значенням:

Вчитися треба ТАК, ЩОБ потім було легко працювати.

Він намагався читати ТАК, ЩОБ усім було чути.

Необхідно зробити ТАК, ЩОБ дітям було весело.

7. Складнопідрядні речення з підрядними міри і ступеня

► Підрядне речення, яке уточнює обставину міри, ступеня, виражену в головному реченні кількісним прислівником, або заступає її, коли вона відсутня, називають **ПІДРЯДНИМ РЕЧЕННЯ МІРИ І СТУПЕНЯ**.

Трава ТАК гарно пахне, ЩО дух захоплює.

З головним реченням підрядні міри і ступеня з'єднані сполучними словами **СКІЛЬКИ, НАСКІЛЬКИ, ЯК**, сполучниками **ЩОБ, ЩО** та парним сполучником **ЧИМ – ТИМ**. Цим сполучним словам і сполучникам у головному реченні можуть відповідати співвідносні слова.

✓ *Неозначено-кількісні прислівники міри **СТІЛЬКИ, НАСТІЛЬКИ**:*

Ти мусиш ризикувати НАСТІЛЬКИ, НАСКІЛЬКИ це тобі загрожує.

✓ *Прислівник **ТАК**, що має кількісне значення:*

Вона вийшла у двір і ТАК заридала, ЩО зорі почули.

Сполучні слова і сполучники можуть утворювати із співвідносними словами різноманітні парні комбінації слів: **НАСТІЛЬКИ – НАСКІЛЬКИ, СКІЛЬКИ – СТІЛЬКИ, СТІЛЬКИ – ЯК, ТАК – ЯК, ТАК – ЩО, НАСТІЛЬКИ – ЩОБ**, – які надають підрядним реченням міри і ступеня різних додаткових відтінків значення. У зв'язку з цим виділяють такі групи підрядних речень міри і ступеня: 1) підрядні міри і ступеня зіставні, 2) підрядні міри і ступеня з відтінком наслідку, 3) підрядні міри і ступеня з відтінком мети, 4) підрядні міри і ступеня з відтінком модальності.

1) **Підрядні речення міри і ступеня зіставні** охоплюють речення, у яких співвідношення слів **СТІЛЬКИ – СКІЛЬКИ, ТАК – ЯК** вказують на те, що зіставні ознаки дії або станів головного і підрядного речень кількісно однакові, рівні щодо вияву тою чи іншою мірою:

На серці було ТАК легко і радісно, ЯК часом буває у малої дитини.

Ми працювали СТІЛЬКИ, СКІЛЬКИ було необхідно.

Співвідношення слів **НАСТІЛЬКИ – НАСКІЛЬКИ** показує, що дія чи ознака, про яку йдеться в головному реченні, обмежена певними рамками, вказаними в підрядному реченні:

Діти бігли НАСТІЛЬКИ швидко, НАСКІЛЬКИ дозволяли їм ніжки.

Ми розширимо дорогу НАСТІЛЬКИ, НАСКІЛЬКИ це можливо.

Співвідношення слів **ЧИМ – ТИМ, ЩО – ТО** вказують на те, що ступінь вияву ознаки, названої в головному реченні, залежить від ступеня вияву ознаки, про яку йдеться в підрядному реченні. У таких конструкціях підрядне речення, здебільшого препозитивне, виражає підставу, а головне – висновок, що з неї випливає:

***ЧИМ** більше дощів, **ТИМ** зеленіше трава.*

***ЩО** далі ми йшли, **ТО** важчою ставала дорога.*

2) До підрядних речень міри і ступеня з відтінком наслідку належать такі речення, які характеризують із кількісного боку спосіб вияву дії чи ознаки, про яку йдеться в головному реченні:

У хаті ТАК розвиднілося, ЩО на стелі стало видно великі плями.

Він ТАК добре підготувався, ЩО відповів на заліку блискуче.

З головним реченням підрядні з відтінком наслідку з'єднані

✓ сполучником **ЩО**, який іноді ускладнюється частками **АЖ, Й, ХОЧ**:

Річка ТАК замерзла, ЩО й до травня не розмерзнеться.

Снігу ТАК багато, ЩО аж до квітня не розтане.

Ти ТАК міцно спав, ЩО хоч із гармати стріляй.

3) Підрядні речення міри і ступеня з відтінком мети з'єднані з головним реченням сполучником **ЩОБ**, якому відповідає в головній частині співвідносне слово **НАСТІЛЬКИ**:

Хотілося злетіти НАСТІЛЬКИ високо, ЩОБ із хмар побачити все місто.

4) До підрядних речень міри і ступеня з відтінком модальності належать такі речення, у яких значення міри, ступеня ускладнене відтінком можливості, неможливості, бажаності або необхідності здійснення дії чи вияву ознаки. Такі підрядні речення також з'єднані з головним сполучником **ЩОБ**, якому відповідає в головному реченні співвідносне слово **НАСТІЛЬКИ (НАДТО, ЗАНАДТО)**. Той чи інший відтінок модальності передають співвідношенням слів **НАСТІЛЬКИ – ЩОБ** та запереченням:

Розмова НАДТО серйозна, ЩОБ вести її на вулиці.

(= Розмова дуже серйозна. Не можна (не бажано) вести її на вулиці, бо хтось може почути.)

Вони від'їхали від міста НАСТІЛЬКИ далеко, ЩОБ уже не можна було повернутися.

(Вони не хочуть повертатися до міста, оскільки не бажують зустрітися з батьками.)

Зверніть увагу!

• У підрядному реченні міри і ступеня з відтінком модальності зазвичай стверджувальна форма дієслова-присудка вказує на те, що цю дію не треба робити, і, навпаки, заперечна форма дієслова-присудка вказує на те, що дія необхідна, бажана. Порівняйте:

Ми не так добре знаємо тему, щоб не вчити. – Нам треба вчити ще. Ми не так добре знаємо тему.

Ситуація надто серйозна, щоб сміятися. – Не можна сміятися. Ситуація дуже серйозна.

Завдання до теми № 12 (6, 7 питання)

Завдання 1. Дайте відповіді на запитання.

1. Які речення називають складнопідрядними реченнями з підрядними способу дії?
2. Якими сполучниками можуть приєднуватися підрядні речення способу дії? Наведіть приклади.
3. Яке співвідносне (вказівне) слово може бути в головній частині складнопідрядного речення з підрядним способом дії? Наведіть приклади.
4. На які три групи поділяють підрядні способу дії? Наведіть приклади.
5. Які речення називають складнопідрядними реченнями з підрядними міри і ступеня?
6. Якими сполучними словами і сполучниками з'єднуються частини складнопідрядних речень з підрядними міри і ступеня? Наведіть приклади.
7. На які чотири групи поділяють підрядні міри і ступеня? Наведіть приклади.

Завдання 2. Знайдіть серед речень конструкції, що виражають порівняння. Поясніть, де вони вживаються у складі простого речення, а де – у складі складнопідрядного речення.

1) Дівчинка раптово заплакала, наче хтось її образив. 2) Як усі ділові люди, він швидко розуміє проблему. 3) Маленька гілочка зазеленіла й заблищала, наче хтось її помив. 4) Батько довго стояв і дивився на наш будинок, начебто намагався запам'ятати його назавжди. 5) Очі в неї засяяли, мов діаманти. 6) На новому місці хлопці почувалися так, начебто вилізли з чорної нори на денне світло. 7) Її голос дзвенів, як дзвіночок.

Завдання 3. Введіть у речення сполучники способу, міри і ступеня. Де можливо, дайте варіанти сполучників.

1) ..... далі йшов я лісом, ... він ставав темнішим і темнішим. 2) Вона боялася розмови зі своїм керівником, ... діти бояться входити в темну кімнату. 3) І ось все закінчилося добре, ... усе кінчається в казках. 4) Він замахав руками, ... комарі і бджоли напали на нього. 5) Йшов він дуже обережно, ... рухався по льоду. 6) Вони розмовляють дуже голосно, ... тут більш нікого нема.

Завдання 4. Закінчіть складнопідрядні речення з підрядними способом дії, добираючи відповідний варіант із правого стовпчика. Використайте відповідні сполучники.

1. День був теплим, ...	жили в ті роки всі.
2. Андрій уважно дивився на брата, ...	вже прийшла весна.
3. Батько жив дуже просто, ...	його погано чули.
4. Він розмовляв з друзями голосно, ...	бачив його вперше.

Завдання 5. Закінчіть речення. Там, де це можливо, дайте варіанти повного або неповного підрядного речення способу дії.

Зразок: Мама відчуває себе значно краще, ніж зазвичай вона відчувається в таку погоду. – Мама відчуває себе значно краще, ніж зазвичай в таку погоду.

1. Їм більше подобалося приймати у себе друзів, _____
2. Зараз він читав швидше, _____
3. Старий лікар розповість про це краще, _____
4. Їй більш подобається готувати, _____
5. На другому курсі мені стало навчатися легше, _____
6. Цієї зими на вулицях менше снігу, _____

Завдання 10. З наведених слів утворіть складнопідрядні речення з підрядними способу дії з відтінком мети, використовуючи прислівник **ТАК** і сполучник **ЩОБ**.

Зразок: Він, розповідати, усі, зрозуміли. – Він розповідав так, щоб усі зрозуміли.

1. Треба, писати, кожен, могли, зрозуміти. – _____
2. Ставитися, до, люди, вони, відчуті, повага. – _____
3. Розповідати, усім, бути, цікаво. – _____
4. Треба, перекладати, відобразити, смисл, і стиль, оригінал. – _____
5. Ми, працювати, ви, бути, задоволений. – _____
6. Діти, вирішити, поводитися, батьки, бути, радий. – _____

Завдання 11. А) Закінчіть речення.

1. Робіть так, щоб _____
2. Студент відповідав так, щоб _____
3. Дівчинка малювала так, щоб _____
4. Викладач пояснювала матеріал так, щоб _____
5. Уряд у кризовій ситуації чинить так, щоб _____
6. Батьки повинні виховувати дитину так, щоб _____

Б) Закінчіть ці речення, використовуючи сполучники ЯК, НАЧЕ, МОВ. Які відтінки способу дії передають утворені речення?

_____

_____

_____

_____

_____

Завдання 12. Замість крапок поставте сполучник **ЩО** (у підрядних міри і ступеня дії з відтінком наслідку) або **ЩОБ** (у підрядних способу дії з відтінком мети).

- 1) Чини так, ... іншим було добре. 2) Вона співала так гарно, ... всі присутні затамували подих. 3) Стаття написана так складно, ... я майже нічого не розумію. 4) Намагайся діяти так, ... потім не шкодувати про свої вчинки. 5) Ми так втомилися, ... ледве стояли на ногах. 6) Андрій так розхвилювався, ... ледве стримував сльози.

Завдання 13. Використовуючи сполучник **ЩОБ**, утворіть із двох простих речень складнопідрядне речення з підрядним міри і ступеня дії з відтінком модальності (див. матеріал на стор. 142).

Зразок: Нам не треба відпочивати. Ми не так втомилися. –
Ми не так втомилися, щоб відпочивати.

1. Нам треба тренуватися. Ми не настільки готові. – _____
2. Тобі треба повторювати матеріал. Ти не так добре вивчив тему. – _____
3. Без пальто йти не можна. На вулиці не так тепло. – _____
4. Контрольну писати ще рано. Студенти не так добре зрозуміли тему. – _____
5. Студентові не можна поставити відмінно. Він не так гарно відповідав. – _____

Завдання 14. Утворіть речення, антонімічні до запропонованих. Проаналізуйте, які відтінки міри і ступеня дії передають наведені та утворені речення.

Зразок: Він так добре вчиться, що його можна ставити за приклад іншим. – Він не так добре вчиться, щоб його можна було ставити за приклад іншим.

1. Книгу було так цікаво написано, що я порадила її своїй подрузі.
2. Переклад було зроблено так вдало, що можна було відчутися красу оригіналу.
3. Він був настільки захоплений роботою, що забув про своїх друзів.
4. Викладач так добре пояснив новий матеріал, що всі студенти зрозуміли.
5. Реформи проведені настільки професійно, що ніхто не засумнівався у їх доцільності.
6. Це так важливо, що ми повинні негайно відповісти.

Завдання 15. Замість крапок поставте порівняльні сполучники *ЯК, МОВ, НІБИ, НАЧЕ, НЕНАЧЕ, НІБИТО, МОВБИТО* і проаналізуйте тип підрядних речень.

1) Літо пролетіло так швидко, ... його й не було. 2) Усе відбулося так, ... говорила моя мама. 3) Треба жити і діяти так, ... на тебе дивиться майбутнє покоління. 4) Нас зустріли так радісно й щиро, ... завжди зустрічають гостей у цьому домі. 5) Її слова випромінювали тепло, ... коштовне каміння випромінює блиск.

Завдання 16. Використовуючи парний сполучник *ЧИМ – ТИМ (ЩО – ТО, ЩО – ТИМ)*, закінчіть речення з підрядними міри і ступеня дії.

1. Чим цікавіша книга, _____
2. Чим більше вивчаєш граматику, _____
3. Чим довше вивчаєш українську мову, _____
4. Що частіше вони зустрічалися, _____
5. Чим довше я живу без батьків, _____
6. Чим ближче до іспитів, _____
7. Що довше вона говорила, _____
8. Чим більше я дізнавався про Київ, _____

Завдання 17. Прочитайте текст. Знайдіть складнопідрядні речення з підрядними способу дії, міри і ступеня дії. Проаналізуйте, які відтінки значення передають підрядні речення та якими засобами вони з'єднані з головними.

Сьогодні не настільки холодно, щоб сидіти вдома. Тож виходимо на двір. Сніг так сліпучо сяє, що ми аж примружуємося. Пухнасті сніжинки кружляють у танці, немов і нас запрошують потанцювати. Діти одразу починають кидати сніжки, а потім беруться ліпити снігову бабу. Ми їм допомагаємо. Працюємо так завзято, що через десять хвилин симпатична баба вже готова. Прикрашаємо її, як завжди робили в дитинстві: гілка замість носа та очі-камінці. А потім з'їжджаємо з гірки на санчатах.

Повертаємося додому розчервонілі й веселі.

8. Складнопідрядні речення з підрядними причини

► Підрядні речення, що розкривають причину або обґрунтування того, про що йдеться в головному реченні, називають **ПІДРЯДНИМИ ПРИЧИНИ**.

З головним реченням підрядні причини з'єднані за допомогою простих сполучників **БО**, **АДЖЕ**, складних сполучників **ЩОБ**, **ОСКІЛЬКИ** та складених сполучників **ТОМУ ЩО**, **ЧЕРЕЗ ТЕ ЩО**, **ЗАТИМ ЩО**, **ЗАВДЯКИ ТОМУ ЩО**, **У ЗВ'ЯЗКУ З ТИМ ЩО**:

*Хлопці боялися поворухнутися, **ЩОБ** не злякати курча.*

*Вдалося зменшити кількість захворювань, **ЗАВДЯКИ ТОМУ ЩО** вчасно була проведена вакцинація населення.*

Сполучник причини **БО** вживають у різних стилях мовлення. Підрядні речення з ним завжди стоять після головного:

*Дай нам дощу, вітрику, **БО** душно стало дуже.*

Сполучник причини **ЧЕРЕЗ ТЕ ЩО** (найчастіше його вживають як розчленований) також властивий різним стилям мовлення:

***ЧЕРЕЗ ТЕ** ти, земле, молодіти стала, **ЩО** рука трудящих тебе уквітчала.*

Сполучники **ТОМУ ЩО**, **ЗАВДЯКИ ТОМУ ЩО**, **ЧЕРЕЗ ТЕ ЩО**, **У ЗВ'ЯЗКУ З ТИМ ЩО**, **ОСКІЛЬКИ** вживають у науковому, публіцистичному та офіційно-діловому стилях мовлення, причому сполучник **ЗАВДЯКИ ТОМУ ЩО** вказує на причину, що призвела до позитивних наслідків, у той час як сполучник **ЧЕРЕЗ ТЕ ЩО** вказує на причину, що зумовила негативні наслідки:

*Україна багата талановитими людьми, **ТОМУ ЩО** таланти в нас підтримують і розвивають.*

***ОСКІЛЬКИ** із суфіксом -ізм утворюються назви ідеологічних течій, іменники з ним частотні в суспільно-політичних текстах.*

***ЗАВДЯКИ ТОМУ ЩО** уряд Америки вжив запобіжних заходів, вдалося уникнути масових жертв під час урагану.*

*Вулиці столиці практично паралізовані, **ЧЕРЕЗ ТЕ ЩО** комунальники не в змозі розчистити сніг.*

Складені сполучники можуть стояти повністю в підрядному реченні. При розчленуванні складених сполучників на дві частини (**ТОМУ – ЩО**, **ТИМ – ЩО**, **ЗАТИМ – ЩО**) підрядне речення приєднане до головного тільки сполучником **ЩО**, а слова **ТОМУ**, **ТИМ**, **ЗАТИМ** входять до головного речення, виступаючи в ролі вказівних співвідносних слів. Вказуючи на наявність при головній частині складного речення підпорядкованої частини, вони підкреслюють важливість причини, про яку йдеться в підрядній частині:

*Мабуть, ТОМУ, **ЩО** село коло річки близько, таке воно все свіже, зелене та яскраве.*

Сполуки **ЧЕРЕЗ ТЕ ЩО**, **У ЗВ'ЯЗКУ З ТИМ ЩО** і **ЗАВДЯКИ ТОМУ ЩО** найчастіше виступають як розчленовані співвідносні пари слів. Перша частина кожної такої пари (**ЧЕРЕЗ ТЕ**, **У ЗВ'ЯЗКУ З ТИМ**, **ЗАВДЯКИ ТОМУ**) майже завжди виступає в головному реченні в ролі співвідносного члена, а друга – **ЩО** – у ролі сполучника:

З 1 по 2 липня у будинку не буде гарячої води У ЗВ'ЯЗКУ З ТИМ, **ЩО** в цей період проведиметься профілактичний ремонт опалювальної системи.

9. Складнопідрядні речення з підрядними наслідковими

► Підрядне речення, яке вказує на наслідок того, про що йдеться в головному реченні, називають **ПІДРЯДНИМ НАСЛІДКОВИМ**:

*Молоді хлопці позакидали назад голови, **ТАК ЩО** на них ледве трималися шапки.*

У складнопідрядному реченні з підрядним наслідковим, як і в складнопідрядному з підрядним причини, між головним і підрядним існують причинно-наслідкові відношення, причому в першому з них головне виражає причину, а підрядне – наслідок. У другому – навпаки: головне виражає наслідок, а підрядне – причину:

На молодих хлопцях ледве трималися шапки, бо вони позакидали назад голови.

З головним реченням підрядне наслідкове з'єднане складеним сполучником **ТАК ЩО**, який не може мати співвідносного слова в головній частині. Роздвоєння сполучника **ТАК ЩО** – перенесення слова **ТАК** у головне речення, постановка логічного наголосу на ньому, пауза перед сполучником **ЩО** – змінює зміст речення: руйнує підрядне наслідкове і перетворює його на підрядне міри і ступеня з відтінком наслідку. Порівняйте:

*Народ захоплений танцем і все звужує коло, **ТАК ЩО** танцюристи опиняються немов у криниці. – Народ захоплений танцем і все звужує коло **ТАК**, **ЩО** танцюристи опиняються немов у криниці.*

Підрядне наслідкове завжди пояснює або головне речення в цілому, або тільки певну частину його:

*Я зав'язала голову, **ТАК ЩО** видно було тільки очі.*

(Підрядне пояснює головне речення в цілому.)

*Я пішла в поле, зав'язавши голову, **ТАК ЩО** видно було тільки очі.*

(Підрядне пояснює дієприслівниковий зворот у головному реченні.)

10. Складнопідрядні речення з підрядними мети

► Підрядне речення, яке вказує на мету або призначення того, про що йдеться в головному реченні, називаємо **ПІДРЯДНИМ РЕЧЕННЯМ МЕТИ**.

Такі підрядні речення відповідають на запитання **НАВИЩО? ДЛЯ ЧОГО? З ЯКОЮ МЕТОЮ?** Підрядні мети приєднані до головного речення сполучниками **ЩОБ, АБИ, ДЛЯ ТОГО ЩОБ, В ІМ'Я ТОГО ЩОБ, ЗАДЛЯ ТОГО ЩОБ**:

***ЩОБ** жить – ні в кого права не питаю.*

*Я вийшов з дому вранці, **АБИ** не зустрітися з батьком.*

Зверніть увагу!

• Якщо дії, про які йдеться в обох частинах речення, належать одній конкретній особі, то зазвичай у головному реченні дієслово має форму дійсного, умовного чи наказового способу, а в підрядному – інфінітива:

*І хочу я знов юність повернути, **ЩОБ** молодіть з епохою моєю.*

• Іноді присудок підрядного речення мети, у якому дія належить тій самій особі, що і в головному реченні, може бути виражений дієсловом у формі минулого часу:

*Якби мені крила орлині, **ЩОБ** до хмари і я полетів.*

• Якщо дії, про які йдеться в обох частинах речення, належать узагальненій особі, то, як правило, і головне, і підрядне речення інфінітивні:

***ЩОБ** культурно жити, треба працю любити.*

• Якщо дії в головній та підрядній частинах належать різним особам, то в головному реченні дієслово має форму будь-якого способу, а в підрядному – дійсного способу минулого часу:

*Я хотів би, **ЩОБ** ви прийшли.*

Як свідчать попередні приклади, найбільш поширеним серед сполучників, що приєднують підрядні мети до головних речень, є сполучник **ЩОБ**.

11. Складнопідрядні речення з підрядними умовними

► Підрядне речення, яке вказує на умову, за якої здійснюється або може здійснитися те, про що йдеться в головному реченні, називають **ПІДРЯДНИМ УМОВИ** (або **УМОВНИМ**):

ЯКЩО бажаш бути заможним, у праці будь непереможним.

Складнопідрядні речення з підрядними умови поділяють на дві групи.

1. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ УМОВНИМИ, У ЯКИХ УМОВА І ЗУМОВЛЕНЕ ПОСТАЮТЬ ЯК РЕАЛЬНО ЗДІЙСНЮВАНЕ

У таких реченнях підрядні умовні приєднують до головного речення сполучники **ЯКЩО, КОЛИ, ЯК, РАЗ**. Для вираження умовно-наслідкових відношень можуть вживатися різні видо-часові форми дієслів дійсного способу та різні видові форми наказового способу й інфінітива:

Кожна людина може літати, ЯКЩО в ній прокинеться кохання.

РАЗ хочеш, то слухай!

Умовно-наслідкові відношення в складнопідрядному реченні з підрядним умовним можуть об'єднуватися з часовими відношеннями. Особливо це помітно, коли підрядне речення з'єднане з головним сполучниками **КОЛИ, ЯК**, а те, про що йдеться в головному й підрядному реченнях, виражають форми майбутнього часу або полісемантичні часові форми (які означають дії та явища, що відбуваються постійно):

ЯК без діла сидітимеш, ТО занудишся.

КОЛИ ти мрієш про добро, добро роби ти сам.

ЯК трактор гуде, ТО й хліб буде.

Якщо до дієслова-присудка головного речення прилягає співвідносне слово **ТОДІ**, значення умови послаблюється у зв'язку з посиленням часового значення:

ЯК принесеш поїсти, ТОДІ піду з тобою.

2. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ УМОВНИМИ, У ЯКИХ УМОВА І ЗУМОВЛЕНЕ ЛИШЕ УЯВЛЯЮТЬСЯ ЯК МОЖЛИВЕ, ДОПУСТИМЕ

Підрядні умовні цього типу приєднують до головного речення сполучники **ЯКЩО Б, КОЛИ Б, ЯКБИ, АБИ**. Наявність часток **Б, БИ** надає цим підрядним ознак, властивих конструкціям, до складу яких входить дієслово умовного способу; у зв'язку з цим і дієслово-присудок головного речення теж має форму умовного способу:

КОЛИ Б же я був соловейком, до тебе тоді б прилітав.

ЯКБИ-ТО далися орлині крила, за синім би морем милого знайшла.

ЯКБИ я знала про це раніше, обов'язково попередила б вас.

12. Складнопідрядні речення з підрядними допустовими

► ПІДРЯДНИМ ДОПУСТОВИМ називаємо речення, що вказує на таку умову, яка перешкоджає дії, про котру йдеться в головному реченні, і все ж допускає її здійснення:

Незважаючи на те що віяв сильний вітер, день був спекотним.

Підрядні допустові пояснюють головне речення в цілому, а не якийсь один його член. До головного речення підрядні можуть бути приєднані за допомогою

- ✓ допустових сполучників **ХОЧ (ХОЧА), НЕЗВАЖАЮЧИ НА ТЕ ЩО, ДАРМА ЩО, ХАЙ (НЕХАЙ):**

Коло нас дихала холодом річка, ХОЧ її не було видно в півні.

- ✓ допустових повторюваних сполучників **ЧИ ...ЧИ, ХОЧ ...ХОЧ:**

ЧИ буде грим, ЧИ буде стужа – ти прожени іржавий жаль.

- ✓ узагальнено-допустових сполучних слів, ускладнених часткою **НЕ (ЯК НЕ, СКІЛЬКИ НЕ, ЯКИЙ НЕ, ХТО НЕ, ЩО НЕ, ДЕ б НЕ, КУДИ б НЕ):**

ЩО НЕ кажи, а він молодець.

КУДИ б НЕ закинула доля, живу з думкою про тебе, моя Україно!

Підрядні допустові речення можуть стояти в будь-якій позиції щодо головного:

Ми вийшли з дому запізно, ДАРМА ЩО були готові вже годину тому.

НЕЗВАЖАЮЧИ НА ТЕ ЩО дощило, діти грали у футбол.

Василь Петрович, ХОЧ і намагався зібратися, мав розгублений вигляд.

ДАРМА ЩО кричав Гриць, а по його не сталося.

Зверніть увагу!

У протиставно-допустових конструкціях логічну невідповідність між змістом головного речення і змістом підрядного підкреслює протиставлення: висловлене в головному реченні протиставлено тому, що могло б впливати зі змісту підрядного речення. У такому випадку сполучникам **ХОЧ, ДАРМА, ДАРМА ЩО, ХАЙ** відповідають у головній частині протиставні сполучники **А, АЛЕ, ПРОТЕ, ЗАТЕ, ОДНАК, ВСЕ Ж**, якщо головне речення стоїть після підрядного:

ХОЧ у нього свій будинок, АЛЕ половина під гаражем.

ДАРМА ЩО він жонатий, ПРОТЕ любить чужих жінок.

ХАЙ важко йому довелося, А досяг таки чимало.

Завдання до теми № 12 (8 – 12 питань)

Завдання 1. Дайте відповіді на запитання.

1. Які підрядні речення називають підрядними причини?
2. За допомогою яких сполучників приєднуються підрядні причини? Наведіть приклади.
3. Які сполучники причини використовують у нерозчленованому та розчленованому вигляді? Наведіть приклади.
4. Які підрядні речення називають підрядними наслідковими? Наведіть приклади.
5. Які підрядні речення називають підрядними мети?
6. Які сполучники приєднують підрядні мети до головних речень? Наведіть приклади.
7. Які підрядні речення називають підрядними умови?
8. На які дві групи поділяють підрядні умовні речення? Наведіть приклади.
9. Які підрядні речення називають підрядними допустовими?
10. З допомогою яких сполучників підрядні допустові приєднуються до головних речень? Наведіть приклади.

Завдання 2. Поясніть, як виражені відношення причини в простих і складних реченнях. До простих речень дайте варіанти синонімічних складнопідрядних речень з підрядними причини.

Зразок: Президент скасував кілька міжнародних візитів через складну політичну ситуацію в країні. – Президент скасував кілька міжнародних візитів, через те що в країні складна політична ситуація.

1. Через дощ ми не змогли виїхати з міста. – _____
2. Ми затрималися на роботі тому, що довго обговорювали план конференції. – _____
3. Спали по черзі, бо хтось мав охороняти табір. – _____
4. Мати, люблячи сина, хотіла вберегти свою дитину від горя. – _____
5. Оскільки весна була рання, посівні роботи розпочалися на два тижні раніше. – _____
6. Заради досягнення мети вони готові на все. – _____
7. Діти побігли подивитися на великого звіра. – _____

Завдання 3. Утворіть складнопідрядні речення, назвавши можливу причину, через яку дія не відбулася або відбулася небажана дія. Скористайтеся матеріалами для довідок.

Зразок: Щоденний рейс літака на Львів відклали (відмова двигуна). – Щоденний рейс літака на Львів відклали через те, що відмовив двигун.

1. Подорож довелося відкласти на декілька днів. – _____
2. Ми почули повідомлення, що виліт літака затримується. – _____
3. Він не брав участі у змаганнях, хоч добре підготувався до них. – _____
4. Ти талановитий шахіст, проте іноді програєш навіть легкі партії. – _____
5. Альпіністи змушені були повернутися з півдороги. – _____
6. Він запізнився до театру на півгодини. – _____

Матеріал для довідок: хвороба товариша; негода; неухважність; травма; погана робота транспорту; заметіль.

Завдання 4. Замініть наведені речення складнопідрядними з підрядними причини. Дайте, де можливо, синонімічні варіанти у формі простих речень.

Зразок: *Вона не любить спорт, тому їй не подобаються спортивні телевізійні передачі. – Їй не подобаються спортивні телевізійні передачі, тому що вона не любить спорт.*

1. Міністр вважав себе принциповою людиною, тому не користувався службовим транспортом.
2. Подруга дуже любила свою матір, через це все життя прожила біля неї.
3. Усі поважали цього викладача, ось чому, коли він зайшов до зали, всі підвелися.
4. Батьки були залюблені в живопис, тому витрачали багато грошей на картини.

Завдання 5. Поєднайте пари простих речень у складнопідрядні, використайте відповідні сполучники і визначте типи складних речень.

1. Йому було ніяково. Він не привітав батька з Днем народження. – _____
2. Марина працює в лікарні. Їй подобається дбати про хворих. – _____
3. Я із задоволенням готую для гостей. Я люблю гостей. – _____
4. Мишко успішно склав іспити. Він багато працював. – _____
5. Студент не впорався з перекладом тексту. Багато слів були йому невідомі. – _____

Завдання 6. Дайте відповіді на запитання, використовуючи складні речення зі сполучниками ТОМУ ЩО, ОСКІЛЬКИ, ЧЕРЕЗ ТЕ ЩО.

Зразок: *Чому в Києві так багато каштанів? – У Києві так багато каштанів тому, що цим деревам подобається клімат нашої столиці.*

1. Чому потрібно вивчати іноземні мови? – _____
2. Чому ви повертаєтеся на Батьківщину? – _____
3. Чому вона запізнилася на першу пару? – _____
4. Як ви думаєте, чому він досі не телефонує? – _____

Завдання 7. Закінчіть речення.

1. Я знайшов усі потрібні мені книжки завдяки тому, що _____
2. Не варто хвилюватися через те, що _____
3. Друзі лишилися вдома, оскільки _____
4. Ми не встигли оглянути музей, тому що _____
5. Він ніколи не ходив у театр, тому що _____
6. Незважаючи на те що дощові хмари закрили небо, _____

Завдання 11. Подумайте, які наслідки можуть бути з наведеної інформації. Закінчіть речення.

1. Вже шоста вечора, _____
2. Завтра ти вільний, _____
3. У неділю в наших друзів весілля, _____
4. Я не люблю цирк, _____
5. Ми йдемо сьогодні на концерт, _____

Завдання 12. Дайте відповіді на запитання. Проаналізуйте тип утворених складнопідрядних речень.

1. З якою метою вона поїхала по Львова? – _____
2. Чому він покликав тебе? – _____
3. Для чого ти дала йому фарби? – _____
4. Навіщо ти йдеш до аптеки? – _____
5. Чого водій раптово загальмував? – _____

Завдання 13. Вставте замість крапок дієслова з дужок у відповідній формі.

1) Лікар підтримував хворого під руку, щоб той не ..... (впасти). 2) Я хочу купити цей альбом, щоб ти ..... (надіслати) його мамі. 3) Він допомагає товаришеві готуватися до заліку, щоб той ..... (скласти) його. 4) Сестра тихенько вийшла з кімнати, щоби не ..... (розбудити) дитину. 5) Нагадай йому ще раз про це, щоб він не ..... (забути). 6) Щоб ..... (стверджувати) це, потрібно мати докази. 7) Перевір свої розрахунки, щоб ..... (говорити) впевнено. 8) Віктор Петрович поспішав, щоб ..... (застати) Вікторію вдома. 8) Щоб ..... (отримати) такий результат, треба багато працювати.

Завдання 14. Перетворіть прості речення на складнопідрядні з підрядними умовними.

Зразок: Ти бажаєш послухати концерт. Треба піти у філармонію. – Якщо ти бажаєш послухати концерт, треба піти у філармонію.

1. Вам подобається циркове мистецтво. Сходіть на гастролі французького цирку.
2. Купи хліба. Будеш йти біля «Фуршету».
3. Ти маєш час. Подивися цей фільм.
4. Завтра буде дощ. Ми не поїдемо за місто.
5. Ви бажаєте бути здоровими. Треба займатися спортом.
6. Верховна Рада ухвалить законопроект в першому читанні. Буде створена робоча група для його доопрацювання.

Завдання 15. Закінчіть речення.

1. Якщо будеш мати вільну хвилинку, _____
2. Якщо ти прийдеш до мене завтра, _____
3. Якщо батьки довго не пишуть мені, _____
4. Якщо я не маю потрібного підручника, _____
5. Якщо він бачив у магазині книжку про квіти, _____
6. Якщо хворому не стане краще, _____
7. Якщо студент набере достатню кількість балів за модуль, _____
8. Якщо ви здасте курсову роботу наступного тижня, _____
9. Якщо вам потрібна довідка про навчання, _____
10. Якщо директор підпише мою заяву про дострокове складання іспитів, _____

Завдання 16. Трансформуйте речення нереальної умови в речення реальної умови. Поясніть, які ситуації характеризують такі речення.

Зразок: *Якби ви прислухалися до моєї поради, цього не сталося б. –
Якщо ви прислухаєтеся до моєї поради, цього не станеться.*

1. Якби я купила цей журнал, я б дала його тобі почитати.
2. Якби я мала квитки на стадіон, ми б пішли туди разом.
3. Якби в мене була відпустка влітку, я б поїхала на море.
4. Якби я мала багато грошей, я б купила собі будинок.
5. Якби вона була вільна ввечері, вона пішла б із нами на виставу.

Завдання 17. Утворіть складнопідрядні речення з підрядними умови, поставивши дієслова в потрібну форму.

Зразок: *Якби ви були поруч, мені було б легше.*

- 1) Якби я ..... (вийти) раніше, то не ..... (запізнитися) б на пари.
- 2) Якби постраждала ..... (отримати) медичну допомогу вчасно, вона ..... (бути) б живою.
- 3) Якби дороги ..... (розчистити) від снігу, ми ..... (могти) б проїхати.
- 4) Якби мене ..... (попередити) про засідання кафедри, я б ..... (прийти).
- 5) Якби ти старанно ..... (навчатися) протягом семестру, проблем із заліком не ..... (бути) б.
- 6) Якби вони ..... (запропонувати) мені вищу зарплату, я б ..... (погодитися).
- 7) Якби держава ..... (виділити) достатньо коштів на освіту, матеріальне забезпечення наших шкіл ..... (покращитися) б.
- 8) Коли б мати ..... (здогадатися) про все, вона ніколи не ..... (дозволити) б мені купити машину.

Завдання 18. Використовуючи запропоновані пари дієслів, утворіть складнопідрядні речення, які виражають реальну та нереальну умову.

Зразок: *Побачити – купити. – Якщо я побачу цю книгу, то куплю тобі. – Якби я побачила цю книгу, то купила б тобі.*

Хотіти – зробити; зателефонувати – прийти; підготуватися – скласти; допомогти – встигнути; прийти – дізнатися; хотіти – піти; сказати – знати.

Завдання 19. З двох простих речень побудуйте складне з підрядним допustовим.

Зразок: Працювало понад двісті одиниць техніки. Розчистити сніг на всіх вулицях міста не вдалося. – Незважаючи на те що працювало понад двісті одиниць техніки, розчистити сніг на всіх вулицях міста не вдалося.

1. Було ще поночі. На вулиці гули машини. – _____
2. Студент знав граматику. У розмові мав багато помилок. – _____
3. Він дуже намагався видужати. У нього нічого не вийшло. – _____
4. Батько писав вірші. Їх ніхто не друкував. – _____
5. Вона обіцяла. Вона не прийшла. – _____
6. Проводили посилені тренування. Команда показала погані результати. – _____
7. Були залучені кращі політтехнологи. Політична партія отримала лише два відсотки голосів виборців. – _____
8. Українські вчені активно вивчають цю проблему. Чимало її аспектів залишається недослідженими. – _____

Завдання 20. Прочитайте українські народні прислів'я. Як ви їх розумієте? Визначте види підрядних речень.

1) Як без діла сидіти, то можна одубіти. 2) Як не було добра змалку, то не буде до останку. 3) Хоч і говорім за вовка, та його не болить головка. 4) І сонце не всі гори освічує, хоч високо ходить. 5) Якби не було хмар, то ми б не знали ціни сонцю. 6) Як не навчиш дитину в пелюшках, то не навчиш і в подушках. 7) Як води боятися, то не купатися. 8) Поважай старих, бо й сам старим будеш. 9) Як серцем не любиш, то словом не здуриш. 10) Хоч довго ждала, та хорошого дістала. 11) Хоч ряба і погана, та доля кохана.

Завдання 21. Прочитайте текст. Знайдіть складнопідрядні речення та проаналізуйте їх.

Слова «осінь», «зима», «застуда», «грип» для багатьох є, на жаль, майже синонімами. Коли починаються холодна погода, ми «здаємо» під натиском різних інфекцій.

Різке підвищення температури, біль у кістках та суглобах, сухий кашель свідчать про те, що ви захворіли на грип. Оскільки небезпечними є ускладнення після грипу, то профілактика цього захворювання надзвичайно важлива. Щоб не захворіти на грип, варто пам'ятати про такі правила.

1. Уникайте місць масового скупчення людей, якщо в цьому немає гострої потреби.
2. Намагайтеся уникати контактів із людьми, у яких є ознаки захворювання.
3. Якщо доводиться контактувати з інфікованими особами, одягайте медичну маску.
4. Регулярно провітрюйте приміщення.
5. Для того щоб підтримати імунітет організму, уникайте переохолодження та намагайтеся збалансовано харчуватися.

Ці правила досить просто виконати, так що в сезон застудних захворювань усім варто дотримуватися їх. Хоча названі правила не можуть стовідсотково гарантувати захист, однак при їх виконанні ризик захворіти на грип значно зменшиться.

Тема 13. БЕЗСПОЛУЧНИКОВІ СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ

1. *Загальні відомості про безсполучникові складні речення.*
2. *Безсполучникові складні речення з однотипними частинами.*
3. *Безсполучникові речення з різнотипними частинами.*

1. Загальні відомості про безсполучникові складні речення

► **БЕЗСПОЛУЧНИКОВИМИ СКЛАДНИМИ** називають речення, у яких частини об'єднані в одне синтаксичне ціле за допомогою інтонування та співвідношення граматичних форм, а не сполучників і сполучних слів:

У його очах засвітилася радість, обличчя прояснилось.

Засобами вираження смислових і синтаксичних зв'язків між частинами безсполучникових речень є

- ✓ співвідношення видо-часових форм дієслів-присудків,
- ✓ характерна для кожного типу безсполучникових речень інтонація,
- ✓ порядок розташування частин складного речення,
- ✓ лексико-граматичні засоби (співвідносні за значенням займенники і прислівники, що стоять після першого речення; пояснювані слова в першій частині; спільний для предикативних частин член).

Деякі з цих засобів діють разом, деякі властиві окремим типам речень. Розглянемо приклад:

Світилися на вулицях ліхтарі, кружляло в танці листя, сипався осінній дощ.

Частини цього речення є однорідними. Вони означають одночасність дій. Засобами вираження цього значення є співвідношення видо-часових форм дієслів (форми минулого часу недоконаного виду) та перелічувальна інтонація. Щодо порядку розташування складових частин, то в цьому реченні він не відіграє синтаксичної ролі: якщо змінити його, смисл усього складного речення не зміниться.

Інший випадок:

Мати зрозуміла: сталося щось надзвичайне.

Логіко-граматична залежність другої частини від першої виражена такими засобами: дієслово першої частини **ЗРОЗУМІЛА** потребує пояснення (**ЩО?**) у другій частині; особливою інтонацією – паузою після присудка першої частини; сталим порядком розташування частин складного речення.

2. Безсполучникові речення з однотипними частинами

За структурно-семантичними ознаками складових частин та характером їх смислових і синтаксичних взаємозв'язків безсполучникові складні речення поділяють на

- ✓ *речення з однотипними частинами,*
- ✓ *речення з різнотипними частинами.*

Серед безсполучникових складних речень з однотипними частинами можна виділити три групи.

А) Безсполучникові складні речення, що означають одночасність дій та явищ, близькі за структурно-семантичними ознаками до складносурядних речень з єднальними сполучниками. Засобами вираження цих значень є

- ✓ граматично однорідні форми присудків (форми минулого часу доконаного виду зі значенням початку або результату дії; форми теперішнього часу; форми минулого часу недоконаного виду),
- ✓ перелічувальна інтонація з паузами після кожної частини.

Порядок розташування частин не має синтаксичного значення, коли подається опис одночасних подій та явищ:

Поле було блакитним від волошок, його перетинали вузькі стежинки, безліч пташок то поринали в хліба, то виринали, наче з моря.

Частинами безсполучникового складного речення можуть бути номінативні речення:

Спів жайворона, коливання жита, тремтлива спека.

Б) Безсполучникові складні речення, що означають часову послідовність дій або явищ. Засобами вираження цього значення є

- ✓ форми минулого або майбутнього часу доконаного виду дієслів-присудків,
- ✓ порядок розташування частин (його не можна змінювати),
- ✓ перелічувальна інтонація.

Часову послідовність можуть виражати або всі частини безсполучникового речення, або лише окремі його частини:

Поклала мати коло хати маленьких діточок своїх; сама заснула коло їх.

Минають дні, минають ночі, минає літо.

В) Безсполучникові складні речення зі значенням зіставлення. Зіставлення у складних реченнях цього типу виражене безсполучниковим поєднанням таких ДВОХ (!) частин, які становлять вислови, протилежні за своїм змістом. Такі речення синонімічні складносурядним із протиставним сполучником *А*:

Рання пташка росу п'є, пізня – слізки ллє. = Рання пташка росу п'є, А пізня – слізки ллє.

В усному мовленні зіставлення (протиставлення) виражає відповідна інтонація: перша частина складного речення вимовляється з поступовим підвищенням тону, друга – зі зниженням; між обома частинами робиться пауза. На письмі цій паузі відповідає кома, крапка з комою або тире. Кома ставиться тоді, коли на межі двох зіставлюваних або протиставлюваних частин складного речення незначна пауза:

Ти студент, я – інженер.

Без хазяїна двір плаче, без хазяйки – хата.

Веселому жартівливому молодшому братові хотілося весь час говорити; старший ледь вимовляв до нього слова.

На небі сонце – у полі я.

У центрі зіставлення здебільшого перебувають дії (стани) або ознаки суб'єкта чи об'єкта.

Зіставлятися можуть

1) суб'єкти та їхні дії чи ознаки:

Хліб – батько, вода – мати.

2) об'єкти:

Не шукай долі, шукай волі.

3) суб'єкти і об'єкти:

Я йому про образи, він мені про гарбузи.

4) суб'єкти та обставини, за яких відбуваються дії:

Він звернув ліворуч, ми пішли прямо.

3. Безполучникові речення з різнотипними частинами

Безполучникові складні речення з різнотипними частинами можуть мати відповідники серед складнопідрядних речень. Так, у низці випадків про безполучникові та складнопідрядні речення можна говорити як про синонімічні конструкції:

Ти прийдеш до мене – ми порадимось. = Коли ти прийдеш до мене, ми порадимось.

Безполучникові складні речення з різнотипними частинами завжди двочленні: одна з частин наче виконує функцію певного члена речення.

- Друга частина має значення розгорнутого додатка:

що?
Мені снилося: червоні квіти горіли в промінні сонця.

що?
Я бачу: батько помалу виходить з хати.

- Друга частина має означальне значення:

який?
Я бачив дивний сон: немов переді мною безмірна, і пуста, і дика площа.

- Друга частина вказує на спосіб дії:

як?
Вона скаже – наче холодом обдасть.

- Друга частина вказує на причину того, про що йдеться в першій:

чому?
Любіть книгу: вона допоможе вам розібратися в житті.

- Друга частина містить наслідок із того, про що йшлося в першій: –

і який наслідок?
Защебетав соловейко – пішла луна гаєм.

- Перша частина вказує на умову, за якої можлива дія, названа в другому реченні:

за якої умови?
Ластівки низько літають – буде дощ.

- Перша частина має значення часу:

коли?
Прийде мама – поговоримо про це.

- Перша частина має значення допусту:

незважаючи на що?
Давно варто було б про це розповісти – вона ні пари з вуст.

Зверніть увагу!

- Порядок розташування частин у реченнях із різнотипними частинами має значення, його не можна змінювати:

Не купуй проліски – не губи природу!

- Безсполучникові складні речення, між частинами яких стоїть двокрапка, мають специфічну інтонацію: перша частина вимовляється з попереджувальною інтонацією, наче застерігає, що у другій частині буде пояснено причину дії першої, а друга вимовляється рівним тоном:

Я горджусь тобою, дорогий мій сину (чому?): ти охороняєш нашу Батьківщину.

- Безсполучникові складні речення, між частинами яких стоїть тире, мають іншу інтонацію: перша частина вимовляється з інтонацією зіставлення (підняття тону вгору), а друга починається різким зниженням тону:

Глибокий сніг у січні – будуть дощі влітку.

Серед групи безсполучникових речень з різнотипними частинами виокремлюємо безсполучникові **пояснювальні речення**. Їхня характерна риса – наявність у складі першої частини слова або словосполучення, яке вимагає конкретизації в другій частині:

Часто ТАК буває: один вину свою на другого звертає.

Роботи ПО САМІ ВУХА: треба обід готувати, посуд мити, прати, хліб пекти.

Між хлопцями розійшлася НОВИНА: Роман не приїде.

Із листа жінки старий ДІЗНАВСЯ: її сусід був поганою людиною.

У нас була одна МЕТА єдина: ми жити прагнули у здруженій сім'ї.

Зверніть увагу!

- Двокрапка в безсполучниковому складному реченні ставиться в таких випадках:

- ✓ якщо друга частина речення вказує на причину дії, про яку йдеться в першій –

Ми запізналися: були великі пробки.

- ✓ якщо друга частина пояснює, доповнює, уточнює, розкриває зміст першої –

Підсумовуючи, можна зробити висновок: проблема глобального потепління є однією із найважливіших екологічних проблем сучасності.

- Тире у безсполучниковому складному реченні ставиться в таких випадках:

- ✓ якщо друга частина вказує на наслідок чи результат дії, про яку йдеться в першій частині речення, –

Вітер війнує – листя з дерев полетіло.

- ✓ якщо перша частина вказує на причину, умову, час дії, про яку йдеться у другій частині, –

Учора забагато з'їла солодкого – сьогодні розболілася печінка.

Хочеш їсти калачі – не сиди на печі.

Батько прийде – будемо вечеряти.

- ✓ якщо зміст обох частин зіставляється, порівнюється чи протиставляється –

Дівчина співає – соловей щебече.

Половина світу скаче – половина плаче.

Завдання до теми № 13

Завдання 1. Дайте відповіді на запитання.

1. Які складні речення називають безсполучниковими?
2. З допомогою яких засобів виражаються смислові й синтаксичні зв'язки між частинами безсполучникових речень?
3. Які три групи можна виділити серед безсполучникових складних речень з однотипними частинами? Наведіть приклади.
4. У чому специфіка безсполучникових складних речень з різнотипними частинами? Наведіть приклади.

Завдання 2. Визначте тип речень, кількість частин, синтаксичні відношення між ними і засоби зв'язку.

1) Я вірю серцем щирим і гарячим: нема землі такої, як у нас. 2) Покотилася зірка з вечірнього неба, вітер листя зірвав із пожовклого клена. 3) Світить лагідне сонце, зеленіють гори, джерельною свіжістю дихає вода. 4) Здалося: я вже десь чув цю журливу пісню. 5) І це безсумнівно: народна пісня була матір'ю Шевченкової поезії. 6) Книги – морська глибина: хто в них пірне аж до дна, той дивні перли знайде. 7) Здалека чути: налякані чимось птахи кричать у нічній тиші. 8) Половина світу плаче – половина скаче.

Завдання 3. Трансформуйте безсполучникові складні речення у складносурядні речення зі сполучниками І, А, АЛЕ, І... І, НЕ ЛИШЕ... А І, НІ... НІ. Вкажіть варіанти.

1. Землю огорнув туман, все навколо здавалося якимось нереальним, казковим. – _____
2. Діти весело гралися, дорослі спостерігали за ними. – _____
3. Літо швидко пролетіло, прийшов час навчання. – _____
4. Гучно гриміла музика, лунав сміх, дзвеніли келихи шампанського. – _____
5. На зустріч зібралися майже всі однокласники, запросили нашу стареньку вчительку. – _____
6. На святі не було Наталки, Олег теж не прийшов. – _____
7. У садку доспівали яблука, на городі червоніли помідори. – _____
8. До тридцятого грудня здаємо заліки, з чотирнадцятого січня починаються іспити. – _____
9. Ти спізнився – я прийшов вчасно. – _____

Завдання 4. Трансформуйте складнопідрядні речення у складні безсполучникові.

Зразок: *Якщо хочеш дізнатися, не поспішай. – Хочеш дізнатися – не поспішай. Ти ж розумієш, що так більше не можна. – Ти ж розумієш: так більше не можна.*

1. Нарешті він усвідомив, що в цій ситуації потрібно було діяти інакше. – _____
2. Коли обставини будуть сприятливі, ми зможемо повернутися до вирішення цієї проблеми. – _____
3. Якщо не будеш сперечатися, то я допоможу тобі. – _____

4. Якщо захід сонця червоний, то завтра буде мороз. – _____
5. Я помітила, що його вигляд свідчить про неабияке хвилювання. – _____
6. Незважаючи на те що на вулиці був дощ, вона пішла гуляти без парасольки. – _____
7. Прошу вибачити мене, тому що я безпідставно вас звинувачувала. – _____
8. Оскільки почалася відлига, на дорогах зараз небезпечно. – _____
9. Іспит я склав невдало, бо розхвилювався. – _____

Завдання 5. Дайте характеристику типам безсполучникових речень.

1) Не бійтесь заглядати у словник: це пишний яр, а не сумне провалля. 2) Шотландські вчені наголошують: дельфіни відгукуються кожен на своє ім'я. 3) Без міцних духовних засад не буває сильної держави: духовно слабке суспільство не в змозі створити потужну економіку. 4) Моральний принцип українців споконвічно поєднував думку, мову і вчинок: як думаю, так і роблю. 5) Замислимося: поет ставить на передній план не політичне життя, а культурне. 6) Забудеш рідний край – тобі твій корінь всохне.

Завдання 6. Прочитайте українські народні приказки та прислів'я. Проаналізуйте типи безсполучникових речень. Поясніть, у якій ситуації ви могли б вжити наведені вирази.

1) Більше діла – менше слів. 2) Слово не горобець: вилетить – не спіймаєш. 3) Добре роби – добре й буде! 4) Вік живи – вік учись. 5) Брехня мов куля зі снігу: що далі котиться, то більшою стає. 6) Час не кінь: не підженеш, та й не зупиниш. 7) Біда не вода: ні переплисти, ні перебрести. 8) Хочеш їсти калачі – не сиди на печі.

Завдання 7. Закінчіть безсполучникові складні речення.

1. Бувають дивні на землі діла: _____
2. Птахи рано відлітають у вирій – _____
3. Мені здається: _____
4. Вже нікого нема на вулиці: _____
5. Восени буває так: _____
6. Після занять я не пішла додому: _____

Завдання 7. Побудуйте безсполучникові речення за схемами.

1. _____, _____, _____
2. _____: _____
3. _____ – _____
4. _____; _____; _____
5. _____: _____ – _____

Завдання 6. Побудуйте безсполучникові речення 1) з однотипними частинами і 2) з різнотипними частинами.

_____

_____

_____

_____

_____

Тема 14. СКЛАДНЕ СИНТАКСИЧНЕ ЦІЛЕ (ССЦ)

1. *Логічні, семантичні, лексико-граматичні характеристики складного синтаксичного цілого.*
2. *Композиційно-смілова структура складного синтаксичного цілого.*
3. *Типи зв'язку компонентів ССЦ.*

1. Логічні, семантичні, лексико-граматичні характеристики складного синтаксичного цілого

У зв'язному мовленні поряд із реченням можна виділити одиницю більш складної структури – складне синтаксичне ціле. Зазвичай точне вираження думки потребує групи взаємопов'язаних речень. Тому у зв'язному мовленні окреме речення є частиною складного синтаксичного цілого.

► **СКЛАДНЕ СИНТАКСИЧНЕ ЦІЛЕ (ССЦ)** – це група кількох взаємопов'язаних за змістом і синтаксично речень, що складають більш повний розвиток думки у порівнянні з окремим реченням.

З логіко-семантичного боку складному синтаксичному цілому властива єдність думки, висловлювання, теми, тісне смислове об'єднання речень. Із синтаксичного боку ССЦ має такі характеристики:

- ✓ специфічні синтаксичні типи зв'язку між реченнями (ланцюговий, паралельний, присднувальний);
- ✓ єдність суб'єктивно-модальних властивостей: кожне ССЦ – це не механічне поєднання будь-яких речень, а внутрішньо єдина складна синтаксична конструкція, у якій окремі речення поєднані певним ставленням автора до висловлюваного;
- ✓ ритміко-інтонаційна єдність: паузи між реченнями у ССЦ коротші за паузи між окремими ССЦ, ритм усього цілого залежить від його синтаксичної побудови.

2. Композиційно-смілова структура ССЦ

Зважаючи на кількісно більшу за обсягом смисловою структуру, синтаксична будова ССЦ має свою специфіку. Ця конструкція складається із

- ✓ *зачину* (початок розгортання думки), який формулює тему ССЦ,
- ✓ *середньої частини* (розвиток думки, теми),
- ✓ *кінцівки*, яка підводить підсумок розвитку мікротеми не лише у смисловому, а й у синтаксичному плані.

Особливе місце в структурі ССЦ посідає зачин. Це початкове речення, у якому вперше формулюється думка, нове. Одним із засобів оформлення зачину в оповіданні є препозиційне місце присудка:

Почався цей рік незвично.

Часто використовують також поширені речення, що починаються з обставини часу або місця (так званий детермінант):

Одного разу я зустрів старого знайомого.

Такі зачини властиві спокійній нейтральній оповіді. Синтаксичними засобами оформлення оповідних зачинів такого типу виступають смілова повнота речення та позиція обставини часу або місця на початку речення.

Середня частина ССЦ може мати будь-який вигляд – усе залежить від автора оповідання. Функцію оформлення кінцівки виконують спеціальні синтаксичні засоби. З цією функцією широко використовують сполучник *I*:

Ідеографічне письмо знаменне тим, що в ньому зародилися цифрові знаки. У старовинних написах можна читати про вік людей, зображений певною кількістю кружечків, про кількість воєнних походів, здійснених воїном, що могли зображати теж певною кількістю рисок. І сучасні знаки чотирьох арифметичних дій (+) плюс, (-) мінус, (×) знак множення, (÷) знак ділення, інші математичні умовні знаки, хімічні формули, інші знаки запису – це все приклади використання ідеографічного письма за нашого часу.

Останнє речення має кілька однорідних підметів, що об'єднані початковим сполучником *I*, який виконує приєднувальну функцію щодо останнього речення. А кінець речення – підсумкова конструкція зі словами **ЦЕ ВСЕ** – завершує не лише перелік знаків, а й усе ССЦ.

3. Типи зв'язку компонентів ССЦ

Формальні взаємовідношення компонентів синтаксичних одиниць, які виявляють змістові зв'язки, властиві всім синтаксичним одиницям. Елементи такого складного утворення, як ССЦ, також взаємодіють між собою на більш узагальненому рівні, ніж ми це бачили у словосполученні й реченні.

У ССЦ виникає зв'язок між складом першого речення і компонентами другого, а потім третього і четвертого тощо, що свідчить про послідовне розгортання думки в складній конструкції. Таке розгортання думки може виявлятися по-різному.

► **ЛАНЦЮГОВИЙ ЗВ'ЯЗОК** відображає послідовний розвиток думки у зв'язному мовленні. Відповідно до актуального членування речення, у межах якого речення розглядають у тісному зв'язку з послідовністю викладу думок, більшість речень складається з теми і реми. **Тема** – це вихідний пункт, початок руху думки, «відоме», **рема** – розвиток думки, її основа, «нове». У більшості речень думка рухається від відомого до нового. Проте рух, розвиток думки не зупиняється лише в одному реченні. Зазвичай рема (нове) попереднього речення стає темою (відомим) наступного речення, яке, у свою чергу, потребує нової реми. Так відбувається послідовний розвиток думки. Порівняйте:

За маленьким будинком розкинувся фруктовий сад (рема). Він (тема) був занедбаний, неохайний, старі дерева ледь трималися своїм корінням за землю і були схожі на казкові привиди. В цьому саду (тема) вільно почували себе лише дикі коту (рема). Їх (тема) не можна було плутати з домашніми молодцями, що бігали дахами сусідніх будинків.

Синтаксичний характер ланцюгового зв'язку реалізується у структурній співвіднесеності двох сусідніх речень. Зазвичай один із членів попереднього речення в наступному стає іншим членом речення. Такі співвідношення членів речень мають стійкий характер. Вони слугують наче моделями-зразками, за якими здійснюється ланцюговий зв'язок і в наступних реченнях.

Найчастотнішими структурними видами ланцюгового зв'язку виступають пари «підмет – підмет», «додаток – підмет», «додаток – додаток». Так, у нашому прикладі ланцюговий зв'язок «підмет – підмет» між першим і другим реченнями, між другим і третім – ланцюговий зв'язок «підмет – обставина», між третім і четвертим – «підмет – додаток».

Структурна співвіднесеність між реченнями, пов'язаними ланцюговим зв'язком, може бути виражена за допомогою

- ✓ лексичного повтору (якщо співвідносні члени речень однаково виражені);
- ✓ синонімічної лексики;
- ✓ займенників та вказівних слів (*ВИН, ЦЕ, ТАМ, ТОДИ*):

У мене є подруга Марія. Подруга працює у фірмі. – У мене є подруга Марія. З нею ми вже товаришуємо десять років.

Ланцюговий зв'язок – найбільш поширений тип зв'язку самостійних речень у межах складного синтаксичного цілого. Там, де думка розгортається послідовно, де кожне наступне речення розтлумачує попереднє, продовжує його, ланцюговий зв'язок неминучий. Особливо це актуально в описах, розповідях, міркуваннях.

► **ПАРАЛЕЛЬНИЙ ЗВ'ЯЗОК** також реалізується у структурній співвіднесеності сусідніх речень. Проте характер цієї співвіднесеності дещо інший. Паралельний зв'язок знаходить своє втілення в однаковій або схожій синтаксичній будові речень:

Вітром знесло дахи у будинках. Хвилю розтрощило старий човен на березі.

Обидва речення однотипні (безособові), мають однаковий порядок слів, члени речення виражені однаковими граматичними формами. Синтаксичний характер зв'язку між реченнями підтверджується можливістю різнобічного лексичного наповнення структурно відповідних паралельних речень. Таку схему зв'язку наведених паралельних речень можна наповнити будь-яким лексичним матеріалом:

Дощем знешкодило врожай. Вітром підняло вгору осінні листя.

Синтаксична суть паралельного зв'язку полягає в синтаксичному уподібненні (повному або частковому) наступного речення попередньому. Паралельний зв'язок оформлює відношення порівняння, протиставлення, переліку.

Головні структурні ознаки паралельного зв'язку такі:

- ✓ паралелізм структури (однотипність або синтаксична близькість речень);
- ✓ ідентичність граматичного вираження всіх або деяких членів речень (особливо важливе паралельне граматичне оформлення початкових фрагментів речень):

Останній день перед святом закінчився. Довгоочікувана ніч настала.

У наведеному прикладі обидва речення двоскладні, мають однаковий порядок слів (присудок наприкінці речення, репозиційні підмету означення).

► **ПРИЄДНУВАЛЬНИЙ (корелятивний) ЗВ'ЯЗОК** – особливий тип поєднання синтаксичних конструкцій, характерний для розмовного мовлення. Від попередніх засобів зв'язку він відрізняється відсутністю структурної співвіднесеності між сусідніми реченнями:

Нагадай мені взяти хіба. І сіль не забути. І, може, ще цукерок якихось.

У логіко-синтаксичному плані приєднувальним конструкціям властивий «відрив» від головного висловлювання, завдяки чому вони набувають особливого смислового навантаження. Цьому підпорядковано інтонацію: після головного речення йде пауза, яка готує до сприйняття приєднуваного елемента, що виступає додатковим судженням, уточненням, поясненням, розвитком попередньої думки:

Наступного разу ми детально все обговоримо. Якщо всі захочуть. І якщо ще буде що обговорювати.

Завдання до теми № 14

Завдання 1. Дайте відповіді на запитання.

1. Що таке складне синтаксичне ціле?
2. Які логіко-семантичні характеристики властиві ССЦ?
3. Які синтаксичні характеристики властиві ССЦ?
4. Із яких частин складається композиційно-смілова структура ССЦ?
5. Що характерно для ланцюгового зв'язку речень у межах ССЦ? Наведіть приклади.
6. У чому специфіка паралельного зв'язку речень у ССЦ? Наведіть приклади.
7. У чому сутність приєднувального зв'язку речень у межах ССЦ? Наведіть приклади.

Завдання 2. Побудуйте ССЦ, поставивши наведені речення в логічному порядку. Проаналізуйте тип зв'язку речень у ССЦ та його композиційно-смілову структуру.

Його засновнику Адаму Хілдреду всього 26 років.

Dubit Limited – один із найпопулярніших сайтів для підлітків у Великобританії.

Сьогодні Адам є керівником агентства, що консультує великі бренди з питань просування товарів, орієнтованих на молодь.

Сайт, що приніс йому славу, хлопець зробив у 14 років.

Завдання 3. Побудуйте з окремих слів речення. Утворіть із них ССЦ, використовуючи різні засоби ланцюгового зв'язку.

Перший, грудень, в, Український, дім, відкриватися, київський, книжковий, ярмарок.

Організатори, київський, книжковий, ярмарок, стверджувати, що, книжка, найкращий, подарунок.

Відвідувачі, не, лише, змогти, придбати, новий, книги, для, діти, але, й, весело, провести, час, з, весь, родина.

Під час, книжковий, ярмарок, відбутися, збір, книги, для, вихованці, школи-інтернати, з, різний, регіони, Україна.

Завдання 4. Прочитайте текст. Визначте типи зв'язку між компонентами ССЦ.

Майже 15 % американців страждають на залежність від Інтернету. Це засвідчило одне з перших досліджень цієї проблеми. Психіатри зі Стенфордського університету анкетували більше як 2,5 тисячі людей.

З'ясувалося, що 14 % американців не можуть прожити без Мережі й декількох днів. Більше 10 % зізналися, що часто продовжують сидіти в Інтернеті довше, ніж хотіли. Близько 8 % американців приховують факт перебування в он-лайні від родини та близьких. Стільки ж зізналися, що подорожують Мережею, щоб боротися з поганим настроєм. Психіатри відзначають, що подібна модель поведінки характерна для алкоголіків.

Учені поки не називають Інтернет-залежність хворобою, проте все-таки радять із такими розладами звертатися до фахівців по допомогу. Залежними від Мережі є зазвичай самотні люди з хорошою освітою у віці 30 років.

Тема 15. ТЕКСТ ТА ЙОГО ГОЛОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

1. *Одиниці тексту.*
2. *Зв'язність тексту як одна із основних його характеристик.*
3. *Сполучникові засоби зв'язку між реченнями в тексті.*

Якщо складне синтаксичне ціле вважають одиницею більшою, ніж речення, то текст можна визначити як певну суму складних синтаксичних цілих, об'єднаних спільною темою в одне цілісне й завершене висловлення. Саме тому більшість характерних ССЦ рис виявляються притаманними тексту. Проте текст як синтаксична одиниця найвищого порядку має і свої специфічні характеристики.

► **ТЕКСТ** – це мовленнєвий (усний чи письмовий) твір, для якого характерні тематична цілісність, зв'язність, послідовність і завершеність викладу.

В окремих випадках текст може складатися і з одного речення (гасла, тексти реклами, вірші-мініатюри тощо):

*І буде все, що має бути:
Тумани, сонце, дім і путь –
Лиш слід дорогу перетнути
Тому, що не повинно бути (В. Симоненко).*

1. Одиниці тексту

У мовленні кожного разу створюються нові поєднання речень, але процес їхнього з'єднання позначається закономірним, регулярним характером, що й виділяє їх як різновид мовних одиниць вищого рівня – комунікативного.

У семантичному аспекті текст сприймається як закінчене, зв'язне змістове ціле. У плані мовленнєвої діяльності текст розглядають як результат цілеспрямованого мовленнєвого акту, що є інструментом спілкування між відправником та одержувачем.

Текст виступає як одиниця мовлення і складається з **предметного плану** (предметиденотати, що знаходять у ньому своє відображення) і **плану формально-логічних відношень** (частини мови і члени речень, типи речень, зв'язки дій, суб'єктів, місцезнаходжень, ознак тощо).

► Таким чином, **стрижнем організації тексту як продукту мовлення є його ТЕМА, або той реальний об'єкт, що належить читачеві обстежити, обміркувати на різних етапах прочитання.** Проаналізуємо з цього погляду текст:

ГОРТАЄМО СТОРІНКИ ІСТОРІЇ КИЄВА

Багато історичних подій пов'язано із Золотими воротами в Києві. Перша згадка про них – у літописі 1036 року. Ніхто не міг узяти їх силою. І не кожному вони підкорялися. Усьому світові було відомо: через них міг увійти тільки друг. Такий закон був за князя Ярослава Мудрого. У XVII сторіччі через ці ворота Богдан Хмельницький приніс визволення українському народу від польського гноблення.

Предметний план тексту – його тема: Золоті ворота – історична та архітектурна пам'ятка Києва; план формально-логічних відношень: частини мови (іменники: *Київ, ворота, подія, згадка, літопис*; прикметники: *золоті, польський*; займенники: *вони, ці*; дієслова: *узяти, підкорялися, увійти* тощо), члени речень (*присудки, підмети, означення, додатки* тощо).

2. Зв'язність тексту як одна із основних його характеристик

Цілісність тексту як комунікативної одиниці забезпечується зв'язністю його компонентів – частин, абзаців, складних синтаксичних цілих. Внутрішньотекстові зв'язки реалізуються за рахунок різноманітних мовних засобів. Зобразимо систему основних засобів зв'язності тексту в таблиці:

Лексичні засоби	<ul style="list-style-type: none"> • повторення слова чи його форм; • використання однокореневих слів; • використання синонімів, антонімів, омонімів, паронімів; • використання слів, пов'язаних родовидовими, тематичними, асоціативними, ситуативними відношеннями; • використання слів, які належать до однієї лексико-семантичної групи.
Граматичні засоби	<ul style="list-style-type: none"> • видо-часова єдність дієслів, граматичних форм особи, способу тощо; • сполучники та сполучні слова; • особові та вказівні займенники; • дієприслівникові звороти, що виконують роль обставин часу чи місця.
Логічні засоби	<ul style="list-style-type: none"> • часові маркери (<i>скоро, потім, через деякий час, через кілька днів, коли, нарешті</i> тощо); • просторові маркери (<i>неподалік, навпроти, позаду, ліворуч, праворуч, під, над, поряд з, вдалечині</i> тощо); • форми перерахування (<i>по-перше, по-друге</i> тощо; виділення частин буквами чи цифрами); • специфічні словосполучення і конструкції зв'язку (<i>необхідно відзначити, що; як відомо; як уже стверджувалося; наприклад; отже</i> тощо).
Стилістичні засоби	<ul style="list-style-type: none"> • повторення стилістичних особливостей у структурах ССЦ та абзаців; • повторення одного й того ж стилістичного засобу.
Фонетичні засоби	<ul style="list-style-type: none"> • асонанс; • алітерація; • повторення інтонаційної структури.

Зверніть увагу!

- Лексичні та граматичні засоби є засобами зв'язку окремих речень у ССЦ, вони також слугують засобом зв'язку між самими ССЦ, абзацами і в цьому значенні виступають засобами текстового зв'язку.
- Стилістичні та фонетичні засоби зв'язності притаманні перш за все текстам художнього стилю, а також публіцистичного.

Проаналізуємо засоби зв'язності в навчальному науковому тексті.

СПОРІДНЕНІ МОВИ

У світі існують групи мов, що є близькими за низкою ознак і різко відрізняються від інших груп мов. Наприклад, слово **ЧОЛОВІК** звучить дуже подібно в усіх слов'янських мовах. Порівняйте російське **ЧЕЛОВЕК** (що має значення «людина»), українське **ЧОЛОВІК** (одружена особа чоловічої статі), польське **CZŁOWIEK** (чловік), білоруське **ЧАЛАВЕК** тощо.

У той же час у тюркських мовах (турська, татарська, туркменська, узбецька та ін.) поняття «людина» виражається іншими словами, схожими між собою.

Така схожість говорить про походження певних мов від однієї прамови. Прамова може бути родоначальником групи близьких між собою мов, а також окремих мов. Сукупність схожих груп називається мовною сім'єю. Мови, що належать до однієї мовної сім'ї, зазвичай зберігають спільні риси з прамовою, а всередині групи – із тією мовою, від якої виникли. Так, мови романської групи виникли від латинської мови, мови германської групи – від давньогерманської мови тощо.

Мовознавцями встановлено, що дуже часто спорідненості між мовами відповідає спорідненість між народами, які розмовляють цими мовами: так, у свій час російський, український, білоруський народи виникли від спільних слов'янських предків.

У цьому тексті можемо говорити про такі засоби зв'язності:

- ✓ повторення слів **мова, прмова, група, близький, споріднений** та їхніх форм;
- ✓ використання однокореневих слів: **мова, прмова, мовний, мовознавець; споріднений, спорідненість, народ, родоначальник; схожий, схожість**;
- ✓ використання синонімів: **близький, спільний, споріднений**;
- ✓ використання слів, пов'язаних тематичними відношеннями: **сім'я, предок, родоначальник; група, сукупність; виникнути, походження; мова, слово, значення, розмовляти; близький, подібно** тощо;
- ✓ видо-часова єдність дієслів тексту – переважають форми теперішнього часу недоконаного виду (**існують, відрізняються, звучить, виражається, говорить, належать, розмовляють, відповідає, зберігають** тощо);
- ✓ вказівний займенник **такий** (на початку третього абзацу);
- ✓ специфічні словосполучення і конструкції зв'язку: **у той же час, наприклад, так**.

3. Сполучникові засоби зв'язку між реченнями в тексті

Синтаксичний зв'язок, тобто формальні та змістові взаємовідношення частин тексту, є важливою текстовою категорією. Оскільки такі відношення спрямовані на об'єднання елементів у ціле, для їх вираження створюються певні зчеплення, поєднання-зв'язки між елементами. Таким чином, зв'язки – це з'єднання елементів цілого, що виникли під дією системних відношень.

Такі відношення і зв'язок виникають, перш за все, між складом першого речення й елементом другого, що свідчить про наступність повідомлень. Це ланцюговий, паралельний та корелятивний зв'язок, про які вже йшлося в попередній темі.

У текстах часто зустрічаємо такий різновид синтаксичного зв'язку, як **сполучниковий**, що відбувається за допомогою спеціальних сполучникових засобів, призначених для інтеграції елементів тексту.

Засобами сполучникового зв'язку між реченнями є сполучники **АЛЕ, І, ТА, ПРОТЕ, ОДНАК, ОТЖЕ**. Як відомо, у реченні вони виконують роль сурядних сполучників, а відтак, не лише виражають сполучуваність частин складного речення, а й розкривають рівноправний характер їхніх відношень.

Розглянемо текст:

Учора столиця Афганістану святкувала першу річницю видворення талібів із Кабула. І ЦЕ не випадково: вони правили країною майже п'ять років, а саме 13 листопада 2001 року після місяця інтенсивних бомбардувань американської авіації таліби нарешті втекли з Кабула. ОТОЖ річниця є нагодою для підбиття підсумків.

Поєднання першого та другого речень відбувається за допомогою вказівного слова **ЦЕ** та сполучника **І**, а також змістової взаємодії речень: у першому йдеться про те, яка подія відбувається, а в другому висловлюється думка про цей факт у вигляді своєрідного коментаря (**і це не випадково**). Третє речення пов'язане з першим і другим сполучником **ОТОЖ** і є начебто висновком з інформації двох попередніх речень.

При з'єднанні окремих речень сполучники **А**, **АЛЕ**, **ОДНАК**, **ТА**, **ТА Й** виконують головну з'єднувальну функцію і можуть утворювати додаткові смисли за допомогою додаткових компонентів.

Так, на базі сполучника **І** функціонують такі сполучникові засоби, що посилюють приєднання:

**І ЗРЕШТОЮ; І, НАСАМПЕРЕД; І ДО РЕЧІ; І ОСЬ; І СПРАВДІ; І ЩЕ;
І НАЙГОЛОВНІШЕ.**

Наприклад:

Любов – це все. І ЗРЕШТОЮ це все, що ми про неї знаємо.

Ряд сполучникових засобів ґрунтується на сполучнику **ТА** –

ТА Й; ТА ОСЬ; ТА ГОЛОВНЕ; ТА ВОДНОЧАС:

За вмістом вологи сосиски не відповідають ні вищому, ні першому сорту. ТА Й ще гірше те, що в сосисках виявлені бактерії.

Головною ознакою цих сполучникових засобів, як і сурядних сполучників, є функція приєднання до попередніх фрагментів тексту.

Зі сполучником **АЛЕ** спостерігаємо такі конструкції:

**АЛЕ В ТОЙ ЖЕ ЧАС; АЛЕ ДО ТОГО Ж; АЛЕ, КРІМ ТОГО;
АЛЕ В ТІМ-ТО Й СПРАВА, ЩО.**

Такі сполучникові засоби формують протилежний зміст даної і попередньої інформації:

Так, у нас криза. АЛЕ В ТОЙ ЖЕ ЧАС наш шлях пошуку виходу з кризи наші сусіди вважають демократичним, європейським, парламентським.

Сполучникові засоби **І ЧЕРЕЗ ТЕ, АДЖЕ, І ОСЬ ЧОМУ, І ТОМУ, А ТОМУ, А САМЕ, НАПРИКЛАД, ПРИМІРОМ, ТАК, ЗОКРЕМА** використовують для зв'язку речень, бо вони вводять нове повідомлення – пояснення, конкретизацію, аргументацію:

Кияни обурені через неприбрані вулиці. Люди ковзають, падають, ламають кінцівки. І ОСЬ ЧОМУ слушною є вимога зменшити киянам сплату за комунальні послуги в січні.

Україна в лютому чекає на другу хвилю грипу. У шкільних та дошкільних закладах значно зросла кількість хворих. А ТОМУ вакцинація груп ризику є нагальною потребою.

Під час деяких досліджень молочна продукція мала непогані показники, але це свідчить про нестабільне її виготовлення. ТОБТО ідея хороша, проте втілення її в життя зовсім не ідеальне.

Завдання до теми № 15

Завдання 1. Дайте відповіді на запитання.

1. Що таке текст? Які риси йому притаманні?
2. З яких двох планів складається текст як одиниця мовлення?
3. Що є стрижнем організації тексту як продукту мовлення?
4. Які засоби зв'язності тексту вам відомі? Наведіть приклади.
5. Які сполучникові засоби забезпечують зв'язність тексту? Наведіть приклади.

Завдання 2. *Визначте тему тексту та план формально-логічних відношень перших двох абзаців.*

Німецький інженер 38-річний Дітріх Тьовс уже шостий рік живе в Україні на Тернопільщині. З німецького міста Франкфурт-на-Майні він перевіз дружину Альбіну і чотирьох дітей.

Дітріх координує роботу благодійного фонду «Гуманітарна допомога» міста Білефельд у Західній Україні. А отже, поселився в селі Ілавче. Бо з цього села почалася співпраця фонду з Україною. Зараз за німецькі гроші тут утримують дільничну лікарню.

Зустрічає на подвір'ї, запрошує до вітальні. Він – протестант. На стінах, замість ікон, цитати з Біблії. Дружина приносить пляшку мінералки та дві склянки. Йде на кухню. Син Томас, 2 роки, забігає до кімнати і сідає грати на піаніно. Батько німецькою просить його піти до матері. Розповідає, що трохи розмовляє російською. Українською почав трохи розмовляти за три роки життя в селі. Брав уроки в місцевої шкільної вчительки.

– Коли переїхали сюди, дружину дуже лякала темрява. Надворі вночі ніде не світиться, тільки зорі. Боялися, що до хати можуть залізти грабіжники, розбійники.

Одразу написали заяву на телефон. Обіцяли підключити за два-три роки. По мобільному я на 400-500 гривень на місяць наговорював. Пішов до начальника, пояснив, що і до чого. Підключили поза чергою. Отже, все у вас треба вирішувати через начальника.

Каже, що із селянами познайомився і заприятелював швидко.

– Люди в селі дуже відкриті. А от у Німеччині, як хтось до мене додому приходить, то в хату не пускаю. Стою з одної сторони порогу, а гість із іншої. А тут тільки приходиш, зразу на чай просять.

У фонді попросили залишитися ще на три роки. Вирішили, що так часто міняти координаторів не вигідно. Бо перші півтора року втрачається на адаптацію до суспільства. Я довго звикав до української манери спілкування. Тут людина може до тебе кричати. І то не означає, що вона дійсно на тебе кричить. Одній жінці ми помагали. Якось вона просила ще грошей, а я не дав. Розкричалася, що я їй життя зламав. А через 15 хвилин заспокоїлася: «Ти вибач, якщо щось. Я вже виплакалася, тепер мені легше». У мене шок був. У Німеччині такі слова означають серйозні речі.

Розповідає, як навчився розрізняти селян і городян за тим, хто як їсть.

– Хто з міста, то що наклали в тарілку, то з'їдає. А в селі накидають собі дуже багато і лишають. Бо звикли, що свиню треба чимось годувати.

Завдання 3. *Прочитайте текст і визначте засоби зв'язності в ньому.*

Кожен текст, висвітлюючи якусь тему, містить у собі певний обсяг фактичних даних, певну інформацію. Передача інформації – це, власне, те, заради чого створюється текст. Адже будь-яке висловлювання покликане виконувати певні комунікативні завдання. Найголовніше з них – спілкування, повідомлення, вплив на адресата, до якого звертається мовець. Для першого з названих завдань служить, наприклад, текст особистого листа – адже пишемо ми листи до близьких людей не тільки тоді, коли хочемо повідомити щось важливе. Найкращим

Тема 16. ПРЯМА ТА НЕПРЯМА МОВА

1. *Способи відтворення прямої мови.*
2. *Розділові знаки при прямій мові.*
3. *Способи відтворення непрямої мови.*

Тексти, які ми читаємо, переважно виражають думки авторів, а отже, містять прямі їхні висловлювання або певні міркування щодо думок інших осіб. Пряма мова може передавати слова іншої особи, слова самого автора, а також невисловлені думки як автора, так і інших осіб. У цьому випадку мовець або автор тексту повністю зберігає лексичні, синтаксичні та стилістичні особливості мовлення, тобто відтворює його дослівно.

«Шановна редакціє, – звернувся до газети пенсіонер з Чернігова Олексій Сохар. – Із задоволенням читаю вашу газету».

Вона відверто сказала: «Я не готувалася до іспиту».

Непряма мова – це певним чином синтаксично організована структура, що відтворює мовлення або думки мовця не дослівно. У такому випадку передано лише загальний зміст висловленого, без збереження лексичних, синтаксичних та стилістичних особливостей:

Вона відверто сказала, що не готувалася до іспиту.

1. Способи відтворення прямої мови

► **ПРЯМА МОВА** буквально відтворює слова мовця і вводиться в текст як **відокремлене, незмінне речення**. Вона складає особливу синтаксичну конструкцію, яку широко використовують в усіх стилях мовлення.

Тісний зв'язок прямої мови (слів мовця) та авторських слів-коментарів наближає такі конструкції до безсполучникових складних речень:

У моїх останніх словах було, мабуть, щось образливе, тому він і закричав: «Я тобі ще нагадаю про нашу зустріч!».

Слова автора зазвичай вказують на те, хто, що, де, коли, за яких обставин вимовив слова прямої мови, а також можуть називати дії, що супроводжують ці слова, емоційні стани, у яких вони вимовляються, тощо. Авторська мова включає в себе дієслова на позначення мовлення, мислення, сприйняття, волевиявлення (**ПОДУМАВ, ВИРІШИВ, СПРИЙНЯВ, СКАЗАВ, ПОВІДОМИВ, ЗАУВАЖИВ** тощо). Найбільш уживані дієслова **СКАЗАТИ, ЗАУВАЖИТИ** часто супроводжуються словами, що характеризують міміку, жести мовця:

Він сказав про це з болем в очах: «Чесно кажучи, не чекав я від тебе такого».

Словами, що вводять пряму мову, можуть бути також дієслова, які вказують на мету висловлювання, певні емоції (**ЗАПЕРЕЧИТИ, ПОЦІКАВИТИСЯ, ВІДГУКНУТИСЯ, ПОСМІХНУТИСЯ, ЗІТХНУТИ, ЖАХНУТИСЯ, ГАРКНУТИ**):

«Схопити їх!» – гаркнув старий, тупцюючи посеред кімнати.

Слова автора, що супроводжують пряму мову, можуть визначати і періоди процесу мовлення (початок, тривалість, закінчення: **ПОЧАВ, РОЗПОЧАВ, ПРОДОВЖИВ, ЗАКІНЧИВ, ЗАВЕРШИВ** тощо):

Свою промову професор закінчив словами: «Нам ще багато треба зробити в перекладознавстві».

З точки зору структури пряма мова може бути простим або складним реченням, двоскладним чи односкладним, повним чи неповним:

«Для чого зібрали так багато людей? – питаю в сусіда. – Навіщо? Хіба не вистачило минулих зборів?»

2. Розділові знаки при прямій мові

Різновидами прямого мовлення в тексті є власне *пряма мова*, *діалог* і *цитата*.

► Про власне ПРЯМУ МОВУ говоримо тоді, якщо автор передає невисловлені думки або репліки мовця, які композиційно не розривають авторської розповіді. У такому випадку пряму мову не виділяють в окремий рядок і беруть у лапки. Покажемо в таблиці варіанти розділових знаків залежно від позиції слів автора та прямої мови (буквою *А* позначено слова автора, які починаються з великої літери, *а* – слова автора, що починаються з маленької; буквою *П* – пряма мова, яка починається з великої літери, *п* – пряма мова з маленької літери):

Розділові знаки при прямій мові	Коментар	Приклад
А: «П».	У кінці прямої мови може стояти крапка, знак оклику, знак питання, три крапки.	<i>Хлопець мовив: «Дивно, що це так».</i> <i>Дівчинка запитала: «А ви не помиляєтеся?»</i> <i>Я почув мамин голос: «Сину, сюди!»</i>
«П», – а.	Після прямої мови стоїть кома, якщо речення мовця розповідне неокличне, в інших випадках ставиться знак оклику або знак питання.	<i>«Сьогодні знову нічого не вирішили», – скрушно зітхнув Петро.</i> <i>«Ви куди?» – зацікавився Артем.</i> <i>«Я не хочу тебе більше бачити!» – із плачем вигукнула дівчина.</i>
«П, – а, – п».	Слова автора розривають пряму мову, виражену одним реченням.	<i>«Ліворуч, – продовжував екскурсовод, – ви можете побачити архітектурну пам'ятку XIX століття».</i>
«П, – а. – П».	Слова автора розривають пряму мову на межі двох речень. Після прямої мови, крім коми, може стояти знак питання або знак оклику.	<i>«Досить сперечатися, – зупинив їх Вадим. – Потрібно щось вирішувати».</i> <i>«Ой, Тетяно! – скрикує він. – Як добре, що ти нарешті приїхала!»</i> <i>«Це ви? – здивувався Максим. – Прошу до кімнати».</i>
«П, – а: – П».	У словах автора є друге дієслово, яке свідчить, що пряма мова буде продовжуватися: СКАЗАВ, ДОДАВ, ЗАПЕРЕЧИВ, ПРОДОВЖИВ, ЗАПИТАВ тощо.	<i>«Сьогодні останній термін, – без вступу почав директор, суворо обвів усіх поглядом і продовжив: – Через годину всі звіти повинні бути в мене».</i> <i>«Вона запам'ятала? – подумки запитав він й одразу сам собі відповів: – Звісно ж, ні. Це неможливо».</i>

Передачу прямого мовлення у формі *діалогу* частіше зустрічаємо в художніх та публіцистичних текстах. У такому випадку кожна репліка починається з абзацу й перед нею ставиться тире. У діалозі пряме мовлення не беруть у лапки, а в усьому іншому розділові знаки ідентичні тим, що і при прямій мові:

– Де ви бачили мого песика? – схвильовано запитала бабуся. – Я вже три дні всюди шукаю його.

– Та я читав оголошення на стовпі, – відповів кремезний старий, – і пригадав свого, що зник вже два роки тому.

– І ви не шукали його весь цей час? – здивувалася вона.

► **ЦИТАТА** – це дослівне відтворення фрагмента чужого усного чи письмового висловлення зі збереженням усіх його граматичних та стилістичних особливостей. Дуже часто цитати використовують у наукових текстах:

З приводу структурної схеми мовознавець зазначає: «Вона є тим зразком, за яким можна побудувати мінімальне самостійне повідомлення».

Специфіку оформлення цитати покажемо в таблиці:

Правило	Приклад
1. Якщо цитату вводять окремим реченням, то знаки такі, як і при прямій мові.	<i>«Класика – це ті письменники, що у своїх творах відтворюють епоху», – стверджує письменниця й науковець Ольга Слоновьська.</i>
2. Якщо цитата є частиною авторського речення, його продовженням, то її пишуть з малої літери.	<i>Віце-прем'єр наголосив на тому, що «президент стане символом і шансом для України вийти з кризи».</i> <i>О. Потебня дійшов висновку, що звертання, «маючи певну діяльність в реченні, стоїть не поза ним, а в ньому».</i>
3. Якщо цитату наводять не повністю, то на місці пропущених слів (слова) ставлять три крапки.	<i>Зокрема К. Шульжук зазначає: «У мовленні речення ... є лише елементами складніших утворень – одиниць тексту... Тому рівень тексту вважають найвищим ярусом синтаксису і всієї мовної системи».</i>
4. Якщо після цитати йде посилання на автора або на її джерело, це посилання беруть у дужки, а крапку ставлять лише після дужок.	<i>«Прагматика мови вимагає використання іншомовних слів як ефективного засобу швидкого реагування на вимогу називати нові явища у різних сферах людської діяльності», – зазначає О. Павлушенко (Павлушенко О. Екзотична лексика сучасної української мови: джерела, семантика, функції. К., 1995. С. 4).</i>
5. Цитати з поетичних текстів із збереженою строфічною формою не беруть у лапки.	<i>Ти знаєш, що ти – людина? Ти знаєш про це чи ні? Усмішка твоя – єдина, Мука твоя – єдина, Очі твої – одні (В. Симоненко).</i>

3. Способи відтворення непрямої мови

► **НЕПРЯМА МОВА** – це слова мовця, що їх автор вводить в оповідання у формі пояснювальної частини складнопідрядного речення. У такому випадку синтаксичним центром, що організує конструкцію з непрямою мовою, є слова автора, які посідають головне місце у складнопідрядному реченні:

По телевізору тільки й радять, як вдало дівчині вийти заміж.

Непряма мова може наближатися до дослівного відтворення слів мовця, а може бути лише приблизним віддзеркаленням її. Порівняйте:

– На кого чекає ця дитина ? – запитав я в чергового. // Я запитав у чергового, на кого чекає ця дитина.

– А давайте майнемо на море! – зрадів мій брат. // Мій брат запропонував, щоб ми поїхали на море.

Як бачимо, в останньому прикладі збережено лише предметний зміст, проте втрачено модальність, образність речення з прямою мовою.

Залежно від цілеспрямованості висловлювання в оформленні непрямої мови беруть участь різні пояснювальні сполучники та сполучні слова (**ЩО, ЩОБ, ЧИ, ЯКЩО, НАЧЕ** тощо). Зобразимо в таблиці найтипівіші синтаксичні зміни при перетворенні прямої мови на непряму:

Тип речення у прямій мові	Сполучники чи сполучні слова, що приєднують непряму мову	Приклад
Розповідне	Сполучник ЩО	<i>Газети повідомили: «Дебати кандидатів у президенти не відбудуться».</i> <i>Газети повідомили, ЩО дебати кандидатів у президенти не відбудуться.</i>
Спонукальне	Сполучник ЩОБ	<i>Декан вимагає: «Студенти, не складайте сесію достроково».</i> <i>Декан вимагає, ЩОБ студенти не склали сесію достроково.</i>
Питальне без питального слова	Сполучник ЧИ	<i>Журналісти цікавляться: «Можуть вибори не відбутися?»</i> <i>Журналісти цікавляться, ЧИ можуть вибори не відбутися.</i>
Питальне з питальним словом (ХТО, ЩО, ДЕ, КУДИ, ЧИЙ, ЯКИЙ, СКІЛЬКИ тощо)	Сполучне слово, яке було питальним у прямій мові	<i>У телевізійних новинах запитують: «ХТО винен у подорожчанні цукру?».</i> <i>У телевізійних новинах запитують, ХТО винен у подорожчанні цукру.</i>

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- Безособове речення *70*
Безсполучникове складне речення *98, 157*
- Головні члени речення *34*
- Двоскладне речення *34, 61*
Діалог *174*
Дієслівне словосполучення *24*
Додаток *51*
Другорядні члени речення *34*
- Еліптичне неповне речення *94*
- Єднальні сполучники *99*
- Заперечне речення *61*
- Ієрархія синтаксичних одиниць *14*
Іменне словосполучення *24*
Інфінітивне речення *75*
- Керування *22*
Комбіноване словосполучення *23*
Контекстуальне неповне речення *93*
Координація (зв'язок координації) *20*
- Ланцюговий зв'язок *164*
- Мікротема *13*
Мова *6*
Мовлення *6*
- Неозначено-особове речення *69*
Неповне речення *92*
Неповне узгодження *21*
Непоширене речення *34*
Непряма мова *175*
Непрямий додаток *51*
Нереальна модальність *33*
Неузгоджене означення *52*
Номінативне речення *76*
- Обставина *53*
Односкладне речення *34, 62, 67*
Означення *52*
Означено-особове речення *67*
Окличне речення *60*
- Парадигма речення *33*
Паралельний зв'язок *165*
Питальне речення *59*
Підмет *34, 38*
Підрядний зв'язок *19*
Повне узгодження *21*
Поширене речення *34*
Предикативність *31*
Предмет синтаксису *8*
Приєднувальний зв'язок *165*
Приєднувальні сполучники *103*
Прикладка *53*
Прилягання *22*
Прислівникове словосполучення *24*
Присудок *34, 40*
Просте речення *11-12, 31, 62*
Просте словосполучення *23*
Простий дієслівний присудок *40*
Простий підмет *38*
Протиставні сполучники *99*
Пряма мова *173, 174*
Прямий додаток *51*
- Реальна модальність *33*
Речення *10-11*
Розділові сполучники *99*
Розповідне речення *59*
- Синтаксис *6*
Синтаксична категорія модальності *32*
Синтаксична категорія особи *33*
Синтаксична категорія часу *31*
Синтаксичний зв'язок *18*
Ситуативне неповне речення *93*
Складений дієслівний присудок *41*
Складений іменний присудок *43*
Складений підмет *38*
Складний присудок *44*
Складне речення *10-11, 62, 97*
Складне синтаксичне ціле *12-13, 163*
Складне словосполучення *23*
Складнопірядне речення *98*
Складнопірядне речення з пірядним допустовим *150*
Складнопірядне речення з пірядним з'ясувальним *114*
Складнопірядне речення з пірядним мети *148*

Складнопірядне речення з пірядним місця **131**
Складнопірядне речення з пірядним міри і ступеня **141**
Складнопірядне речення з пірядним наслідковим **148**
Складнопірядне речення з пірядним означальним **122**
Складнопірядне речення з пірядним причини **147**
Складнопірядне речення з пірядним способу дії **139**
Складнопірядне речення з пірядним умови **149**
Складнопірядне речення з пірядним часу **134**
Складносурядне речення **97**
Словосполучення **10-11, 20**
Співвідносне вказівне слово **99**
Сполучне слово **99**
Спонукальне речення **60**
Стверджувальне речення **61**
Сурядний зв'язок **18**

Текст **167**

Тема **167**

Узагальнено-особове речення **70**

Узгоджене означення **52**

Узгодження **20**

Цитата **175**

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – 270 с.
2. Дудик П. С. Синтаксис української мови: підручник / П. М. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 384 с.
3. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови: Морфологія, синтаксис / А. П. Загнітко: Донецьк: БАО, 2011. – 991 с.
4. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1995. – 312 с.
5. Мацько Л. І. Українська мова: Посібник для старшокласників та абітурієнтів / Л. В. Мацько, О. М. Сидоренко. – К.: Либідь, 1996. – 432 с.
6. Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис простого ускладненого речення: Навч. посібник для вищих навч. закладів / А. К. Мойсієнко. – К.: ПП Я. Січовик, 2006. – 240 с.
7. Пещак М. М. Комунікативний синтаксис / М. М. Пещак. – К.: Довіра, 2000. – 150 с.
8. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посібник / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
9. Сучасна українська літературна мова: Морфологія, синтаксис: Підручник / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін. – К.: Знання, 2010. – 374 с.
10. Сучасна українська літературна мова: Підручник для студ. філолог. спец. ВНЗ / За ред. А. П. Грищенка. – К.: Вища шк., 2002. – 439 с.
11. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. М. Я. Плющ. – К. Вища шк., 1994. – 414 с.
12. Сучасна українська мова: Підручник для студ. вищих навч. закладів / О. М. Григор'єв, С. Є. Долман, Ю. В. Лисенко та ін. / за ред. О. Д. Пономарева. – К.: Либідь, 2008. – 488 с.
13. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник / К.: ВЦ «Академія», 2004. – 408 с.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

*Дідківська Людмила Прокопівна
Швець Ганна Дмитрівна*

**СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОВА.
СИНТАКСИС (У ДВОХ ЧАСТИНАХ)**

ЧАСТИНА 1

Навчальний посібник для іноземних студентів

Друкується за авторською редакцією

Комп'ютерна верстка Г. Д. Швець
Коректура авторів

Формат 60×84¹/₈. Ум. друк. арк. 21,04
Наклад 50 прим. Зам. № 20-044

Віддруковано в друкарні «Видавництво «Фенікс».
03067, м. Київ, вул. Шутова, 13Б
www.fenixprint.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК за № 271 від 07.12.2000